

Aulis J. Joki

Castrenianumin
toimitteita

29

KAUKOMAILTA JA TYÖKAMMIOISTA

Helsinki 1988

Aulis J. Joki

Castrenianumin
toimitteita

29

**KAUKOMAILTA
JA TYÖKAMMIOISTA**

Helsinki 1988

Castrenianumin toimitteita 29

Julkaisijat: Castrenianumin laitokset
Suomalais-ugrilainen Seura

Vastaava toimittaja: Seppo Suhonen

Tämän osan toimittajat: Satu Tanner
Anneli Peräniitty

Tekstinkäsittely: Riho Grünthal
Pia Ollila

Kannen kuva: Pentti Sammallahti

ISBN 951-45-4647-4
ISSN 0355-0141

OFFSET/PKK Oy Helsinki 1988

SISÄLLYS

Pertti Virtaranta: Esipuhe	5
Juha Janhunen: Aulis J. Joki ja suomalainen sibiologia	9
Marco Polo (1253 – 1323)	15
Peter Forsskål (1732 – 1763)	28
Kristfrid Ganander (1741 – 1790)	
Kristfrid Gananderin mustalaistutkielma	35
Andreas Johan Sjögren (1799 – 1855)	63
M. A. Castrén (1813 – 1852)	77
August Ahlqvist (1826 – 1889)	
August Ahlqvist fennougristina	94
Oskar Blomstedt (1833 – 1871)	
Oskar Blomstedt ja József Budenz kirjeenvaihdossa	109
G. J. Ramstedt (1873 – 1950)	127
Toivo Lehtisalo (1887 – 1962)	139
Kai Donner (1888 – 1935)	154
T. I. Itkonen (1891 – 1968)	161
Martti Räsänen (1893 – 1976)	168
Björn Collinder (1894 – 1983)	176
Matti Liimola (1903 – 1974)	180
Viljo Nissilä (1903 – 1986)	189
Epilogi	193
Kirjallinen tuotanto 1932 – 1988	194

Aulis J. Joki Turussa kesällä 1980. Kuv. Juha Janhunen.

ESIPUHE

Aulis J. Joen kirjoittamat henkilökuvat ovat ilmestyneet vuosikymmenten kuluessa eri yhteyksissä, muutamat niistä on etsittävä hankalasti saatavista julkaisuista. Ajatus koota niistä valikoima ei ole ollut Joelle vieras, mutta se sammui joitakin vuosia sitten kaupallisen kustantajan laskelmiin. Kun nyt hanke virisi uudelleen, tällä kertaa Suomalais-ugrilaisen Seuran aloitteesta, hän suostui keräämään artikkeleistaan kokoelman. Julkaisemalla sen Seura haluaa muistaa pitkäaikaista työntekijäänsä, johtokuntansa jäsentä ja kunniajäsentään Aulis J. Jokea.

Kielentutkija Aulis J. Joen liikkuma-ala on laaja. Hänen tutkimuskenttäänsä avaruus selittyy jossain määrin kulloisestakin elämäntilanteesta, sattumastakin.

Kun professori Artturi Kannisto tarjosi Suomalais-ugrilaisen Seuran esimiehenä keväällä 1938 Aulis Joelle työtä Kai Donnerin samojedijäämistön parissa, oli tarjous vastavalmistuneelle varattomalle filosofian kandidaatille mitä mieluisin. Jo-ki hoiti painokuntoon Donnerin laatiman kamassin kielen sanakirjan ja kielennäytteet sekä kirjoitti, Kanniston kehotuksesta, Donnerin materiaalin pohjalta kamassin kieliopin. Heti jatkosodan päätyttyä valmistui painosta tämän jo Donnerin aikana vain muutaman henkilön varassa säilyneen kaukaisen samojedikielen monumentti nimellä *Kai Donners Kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzüge der Grammatik* (Suomalais-ugrilaisen Seuran Lexica-sarjan osa VIII). Kamassista tuli moniksi vuosiksi Joen tutkimusten keskeinen kohde. Opettajiensa, lähinnä altaistien G. J. Ramstedtin ja Martti Räsäsen kehotuksesta hän ryhtyi tutkimaan tuon jo melkein sekakielen asteelle vaipuneen kamassin laina-aineksia, joita oli tullut etenkin koillisturkkilaisista kielistä. Vuoden 1952 lopussa ilmestyi pitkäjänteisen työn tulos *Die Lehnwörter des Sajansamojedischen*, teki-jänsä tohtorinväitöskirjana. Kamassiin keskittyneeltä intensiiviseltä ajanjaksolta on peräisin vielä joukko muita, pienempimuotoisia tutkielmia. Suurta iloa on Joelle tuottanut se, että nuoremmassa tutkijapolvessa on ainakin yksi, joka on lähtenyt Donnerin ja hänen itsensä raivaamalle polulle kamassin pariin, nimittäin Tarton yli-

opiston suomalais-ugrilaisten kielten professori Ago Künnap, jolla on lisäksi ollut harvinainen onni käyttää kielenoppaanaan maailman tiettävästi ainoaa nykykamasin puhujaa.

Tärkeä ja hyödyllinen vaihe Joen elämässä oli toimiminen Tukholman korkeakoulun suomen kielen lehtorina vuosina 1951 - 58. Tänä aikana hän saattoi luopua niistä toimeentulon kannalta välttämättömistä mutta tieteellistä työtä haittaavista puuhista, joita hänellä sodan jälkeen oli ollut Suomessa. Tukholmassa oli paremmat mahdollisuudet keskittyä tutkimustyöhön, ja nopeasti väitöskirja silloin valmistuikin. Siellä lähti itämään myös Joen toinen suuri monografia *Uralier und Indogermanen*, kun hän luennoi pienelle mutta tasokkaalle kuulijakunnalleen uralilaisten kielten indogermanisista kosketuksista. Tämä vuosien mittaan kypsytynyt, suurta lukeneisuutta ja kriittisyyttä osoittava teos ilmestyi painosta vuonna 1973.

Hyvin tärkeä vaihe nuoren tutkijan Aulis Joen elämässä oli jatkosodan aika. Päämajan kaupungissa Mikkelissä Joki oli rajantakaisen Karjalan nimistöä tarkistamassa ja samassa tarkoituksessa kesällä 1943 keräämässä eteläisen Aunuksen livvinkielistä ja lyydiläistäkin nimistöä. Pian tämän jälkeen hänelle tarjoutui tilaisuus kielitieteellisten muistiinpanojen tekemiseen siperianturkkilaisia kieliä kysyviä, saigaita ja šooria äidinkielenään puhuvilta sotavangeilta. Muistiinpanoista hän on ehtinyt käsitellä ja julkaista kysyviä aineksia ja osan šoorilaisista.

Edellä olevaan on vielä syytä lisätä toiminta Tukholmassa Nordiska Museetin ylimääräisenä puolipäiväassistenttina lukuvuonna 1946 - 47. Tällöin Joella oli mahdollisuus osallistua kuuluisan sinologin, erinomaisen pedagogin professori Bernhard Karlgrenin kiinan kielen pikakurssiin, josta hänellä oli hyötyä kiinalaisia lainoja sisältävien eteläsamojedikielten tutkimisessa.

Aulis J. Joki oli siis monipuolisesti päteväitynyt tutkija, kun hän vuonna 1958 Suomeen palattuaan – ja jo ennen sitä – ryhtyi Erkki Itkosen rinnalla kirjoittamaan Suomen kielen etymologisen sanakirjan artikkeleita. Niitä hän on siittämisin kirjoittanut kaikkiaan noin 2 000.

“Joutohetken ratoksi” – kuten Joki itse sanoo – hän on suomentanut muutamia merkittäviä, omaa harrastusalaansa lähellä olevia teoksia. Ensimmäinen käännöstyö valmistui Mikkelissä jatkosodan päivinä. Se oli Kai Donnerin *Sibiriska noveller*, jolla Joki oli Donnerin matkapäiväkirjoihin perehdyttyään havainnut olevan yllättävän paljon todellisuuspohjaa, niin uskomattomilta kuin eräät sen kertomukset nykylukijan mielestä tuntuivatkin. Julkaisukynnyksen mainio *Siperialaiskertomuksia* ylitti vasta vuonna 1959.

Muut käännökset syntyivät 1950-luvulla Tukholmassa sekä Ruovedellä, Jokiin kesäpaikassa pienellä Lohisen saarella. Vuonna 1953 ilmestyi M. A. Castrénin matkakertomusten lyhennelmäsuomennos *Tutkimusmatkoilla Pohjolassa*. Vasta kun satakunta vuotta oli kulunut M. A. Castrénin matkaraporttien julkaisemisesta saksaksi ja ruotsiksi, tuli siis – kiitos Aulis Joen – suomenkielisillekin lukijoille lopulta mahdollisuus tutustua kansallisen suurmiehemme tutkimusmatkoihin Lapiassa, Venäjän Karjalassa ja Siperiassa vuosina 1838 - 49.

Seuraavaksi Joki suomensi tunnetun maanmiehemme, Pietarin tiedeakatemian jäseneksi ylenneen A. J. Sjögrenin ruotsiksi kirjoittaman merkillisen omaelämäkerran, jonka käsikirjoitus oli arkistossa odottanut kääntäjäänsä ja julkaisijaansa toistasataa vuotta. Kirjalle tuli nimeksi *Tutkijan tieni* (1954).

Mittavin käännösura, kustantajan aloitteesta sukeutunut, oli vuonna 1957 julki tullut *Marco Polon matkat*. Suomentaessaan Joki käytti hyväkseen erikielisiä versioita tuon 1200-luvun kuuluisan matkailijan vankilassa sanelemasta kertomuksesta ja laati vielä loppuun 60-sivuisen, suurta lukeneisuutta osoittavan selitysosan.

Käännöstyöt, vaikka ne ovatkin vieneet paljon aikaa tutkijalta, ovat olleet hyvää kieli- ja tyylikoulua. Samalla ne ovat avartaneet hänen näkemystään tutkimusmatkailusta, mm. sen inhimillisistä puolista.

Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen varsinaisen professorin virkaan Aulis J. Joki nimitettiin vuonna 1965, viran siihenastisen haltijan Erkki Itkosen siirryttyä Suomen Akatemiaan. Luennoillaan ja harjoituksissa hän tietenkin käsitteli paljon omimpia aihepiirejään, samojedikieliä ja uralilaisten kielten kosketuksia indoeurooppalaisten ja altailaisten kielten kanssa. Yliopisto-opetuksen tarpeiksi hän laati vielä perin hyödyllisen ja suositun tietolippaan *Maailman kielet* (1966, kolmas korjattu ja lisätty painos 1984), joka on ainoa suomenkielinen yleiskatsaus maailmassa puhuttaviin arviolta noin 3 000:een kieleen.

Eläkkeelle Aulis Joki siirtyi vuonna 1977, mutta työ Castrenianumissa jatkui ja jatkuu yhä. Vuoden 1978 lopulla valmistui Etymologisen sanakirjan viimeinen eli VI osa, ja sanakirjan tekijät ryhtyivät kirjoittamaan uutta, toimitusperiaatteiltaan toisenlaista etymologista sanakirjaa *Suomen sanojen alkuperä*.

Aulis Joelle ominaiset laajat näköalat ovat varmaankin peräisin jo lapsuudesta ja kouluajalta, samoin hänen kulttuurihistoriallinen uteliaisuutensa. Hän on syntynyt Viipurissa 12. 6. 1913 vanhempiensa ainoana lapsena. Äiti Amanda Tolvanen oli Rantasalmelta, isän juuret taas menevät Luumäelle Junttolan kylään, ja Juntto onkin suvun vanha nimi. Isä Johan Joki (synt. 1867) oli tarkk'ampujapataljoonan sotilaan suuren perheen nuorimmainen, joka jo nuorena joutui etsimään elantonsa maailmalta. Johan Joki oli monien muiden kaakkoissuomalaisten nuorukaisten tapaan paimenena Inkerinmaalla, ja myöhemmin vielä viisi vuotta puuseppänä Pietarissa. Siellä hän oppi venäjän kielen sekä harrasti muitakin kieliä. Aulis Joki mainitsi, että kun hänelle itselleen v. 1971 tuli tilaisuus matkustaa fennoug-ristiryhmänsä kanssa Leningradiin, niin puolen vuosisadan takaisten isänsä kertomusten perusteella hän tunsi siellä liikkuvansa aivan kuin tutuissa paikoissa.

Perhe muutti Viipurista vuonna 1918, pysähteli lyhyiksi ajoiksi Lappeenrantaan ja Hämeenlinnaan ja asettui sitten v. 1920 Tampereelle, jossa Aulis Joki on käynyt koulunsa. Harva muistelee opettajiaan niin myönteisesti kuin hän. Kansakoulussa hänen opettajanaan oli Kalle Uusitalo, yksi Sanakirjasäätiön tehokkaimpia kirjeenvaihtajia, joka on lähettänyt liki 30 000 sanatietoa kotipitäjäänsä Ikaalisten murteesta. Juuri Uusitalo oli työntämässä lahjakasta oppilastaan lyseoon ja antoi

valmennusta pääsyttutkintoa varten. Tampereen lyseon opettajista Aulis Joki kiittää ja kunnioittaa useita. Suomen kielen lehtori ja samalla lyseon rehtori Kaarlo Nieminen, joka oli koko kahdeksan vuoden ajan hänen äidinkielenopettajanaan, opasti huoliteltuun kielenkäyttöön sekä oikeakielisyysnormit että tyyliseikat huomioon ottaen. Lauri Kuusanmäki jäi mieleen toverillisena opettajana, joka rehevin kääntein elävöitti historiaa. Luonnontieteen lehtori A. R. Helaakoski, runoilija Aaro Hellaa- kosken isä, pani oppilaansa piirtämään kasveja ja eläimiä, mikä oli mieluisaa taiteellisiakin taipumuksia omaavalle nuorelle Joelle.

Etevän oppilaan luo lähettivät tamperelaiset perheet lapsiaan, tavallisesti opettajan kehotuksesta, saamaan lisäohjausta. Näitä ”tuntilaisia” oli Aulis Joella niin paljon, että joinakin päivinä opettamiseen kului neljäkin tuntia, ja niin pääsi ”opettaja” omien koulutehtäviensä pariin vasta illalla kahdeksan maissa. Mutta tuntien antamisesta hänelle oli paitsi taloudellista merkitystä myös se hyöty, että hän näin tutustui muutamiin Tampereen kulttuurihenkilöihin. Sellainen oli mm. Hämeen museon intendentti, professori Gabriel Engberg, erinomainen taidemaalari, kansatieteellisiäkin aiheita ikuistanut piirtäjä, joka ystävän kauppaa oli saanut museoonsa Artturi Kanniston vogulimailta tuomaa ainoalaatuista esineistöä. ”Kotiopettaja” Aulis Joki oli monia viikkoja myös Engbergin perheen kesäpaikoissa Längelmäellä ja Ruoveden Tuuhoskylässä.

Onnellisena asiana Aulis Joki pitää sitä, että hän lukiossa valitsi klassisen linjan, mikä merkitsi latinan opetusta 6 tuntia viikossa. Latinan tiedot ovat olleet hyödyksi kautta koko tutkijantaipaleen, alkaen v. 1939 Kalevalaseuran vuosikirjassa ilmestyneestä artikkelista *Eräs Porthanin aikaa vanhempi suomalaisten jumalain luettelo*. Muista valinnaisista aineista lyseolainen otti fysiikan ja piirustuksen, edellisen siksi, että hän silloin aikoi biologiksi tai lääkäriksi, jälkimmäisen sen takia, että hän täten sai taiteellisia taipumuksiaan vastaavaa opetusta ja harjoitusta.

Silmäys Aulis J. Joen tieteelliseen toimintaan, hänen kääntäjäntyöhönsä ja lopulta hänen juuriinsa ja opintiehensä lienee paikallaan luettaessa hänen kirjoittamiin henkilökuvia. Ne eivät ole samaan muottiin valettuja, nehän ovat syntyneet eri aikoina ja eri tarkoituksia varten. Mutta ne ovat kauttaaltaan asiantuntevia, harkittuja, viimeisteltyjä. Tyyllillisestikin ne ovat kulttuurikuvia parhaimmillaan. Niihin sisältyy paljon tietoa – uuttakin – kansallisten tieteidemme etulinjasta.

Pertti Virtaranta

AULIS J. JOKI JA SUOMALAINEN SIBIROLOGIA

Kuluvan vuoden kesäkuun 2. päivänä 75 vuotta täyttävä Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen emeritusprofessori ja Suomalais-ugrilaisen Seuran kunniajäsen *Aulis J. Joki* on sekä kansallisesti että kansainvälisesti maineikkaimpia fennougristejamme. Hänen työsaaroistaan suurelle yleisölle tunnetuin lienee suomen kielen sanastohistoria, jonka piiriin kuuluu hänen monivuotinen ja yhä jatkuva osallistumisensa «Suomen kielen etymologisen sanakirjan» toimitustyöhön ja sen jatkoprojektiin.

Aulis J. Joen elämänvaiheita ja hänen toimintaansa eri yliopistoissa, tutkimuslaitoksissa ja tieteellisissä seuroissa on käsitelty monessa yhteydessä (ks. esim. Pertti Virtarannan laatimia esittelyjä tässä niteessä sekä Joen juhlakirjassa, Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 72). Tunnettua on, että Joki alunperin fennistisen peruskoulutuksensa pohjalta laajensi pätevyyttään ja työaluettaan ensin yleiseen fennougristiikkaan ja samojedologiaan, sitten turkologiaan, mongolistiikkaan ja jopa sinologiaan. Viimeksimainituilla aloilla hänen opettajinaan olivat aikansa tieteen ylivoimaiset huiput, professorit *G. J. Ramstedt* ja *Bernhard Karlgren*.

Otettakoon kuitenkin tässä yhteydessä esiin eräs vähemmän tunnettu ja varsinkin suurelle yleisölle vieraampi ala, jonka kehitykseen Aulis J. Joki on vaikuttanut elämäntyöllään enemmän kuin kukaan toinen suomalainen viime vuosikymmeninä. Tämä ala on Siperian-tutkimus eli sibiologia. Joen toimintaa ja tuotantoa voi nimittäin tarkastella yhtä hyvin Siperian kuin Suomenkin näkökulmasta, ja ainakin kansainvälisellä tasolla Siperian näkökulma saattaa olla jopa kauaskantoisempi.

Kansainvälisen sibiologian juuret ovat valistusajan Pietarissa, josta Venäjän tiedeakatemian ensimmäiset suuret retkikunnat lähtivät kohti valtakunnan tuntemattomia itäosia. Ennen pitkää tällä tutkimusalueella alkoivat vaikuttaa myös suomalaissyntyiset tiedemiehet, ensimmäisenä Pietarin tiedeakateemikoksi kohonnut *Erik Laxman*. Toinen suomalainen akateemikko, *A. J. Sjögren*, teki puolestaan

sekä Suomelle että Siperialle korvaamattoman palveluksen valitsemalla Akatemian kieli- ja kansatieteellisen tutkimusohjelman toteuttajaksi Siperiassa *M. A. Castrénin*.

Castrén oli vakaumukseltaan Suomen kansallisen asian palvelija, ja myös sibirologiset saavutuksensa hän liitti fennistiikan ja fennougriistiikan tuolloin vielä heiveröiseen traditioon. Samojedilaisilla tutkimuksillaan hän todella laajensi fennougriistiikan piiriä nykyaikaisen uralistiikan suuntaan, ja peräti kuusi hänen tutkimistaan kahdestatoista siperialaisesta kielestä kuuluu nykyisenkin käsityksen mukaan geneettisesti suomen kielen yhteyteen. Toiset kuusi kieltä edustavat kuitenkin muita kielikuntia, mistä syystä Castrén on ansainnut sijansa myös turkologian, mongolistiikan, tungusologian ja jeniseistiikan historiassa. Tämän tavattoman monipuolisen ja myös monitieteisen tutkimuskenttensä ansiosta Castrénia voikin nykyään pitää ennen kaikkea modernin yleisen sibirologian edelläkävijänä.

Castrénin ansiosta Siperiasta tuli Itä-Venäjän ohella Suomen kansallisten tieteiden keskeinen kenttätyökohde. Jo Castrénin aikalainen ja seuraaja *August Ahlqvist* työskenteli Siperiassa keräten aineistoa siitä ainoasta Siperian suomensukuisesta kielestä joka oli jäänyt Castrénin kenttätyön ulkopuolelle, nimittäin mansista. Ahlqvistin jäljessä tulivat vuosisadan vaihteessa muut obinugriilaisten kielten ja kansojen tutkijat, *Heikki Paasonen*, *K. F. Karjalainen*, *Artturi Kannisto* sekä *U. T. Sirelius*, ja ensimmäisen maailmansodan kynnyksellä Castrén sai vihdoin seuraajia myös samojedologian alalla, *Kai Donnerin* ja *Toivo Lehtisalon*. Varsinkin Donner edusti Castrénin tapaan hyvin monipuolista sibirologista näkemystä ja jatkoi Castrénin työtä myös jeniseistiikassa. Voi hyvin kuvitella, että Suomessa olisikin Castrénin perinnön pohjalta vähitellen kehittynyt yhä monipuolisempi ja kokonaisvaltaisempi sibirologinen kenttätyötraditio, elleivät kenttätyömahdollisuudet olisi kokonaan ehtyneet Lokakuun vallankumouksen myötä.

Suomen sibirologinen traditio jatkui kuitenkin muissa muodoissa, ja tähän traditioon liittyy saumattomasti myös Aulis J. Joen elämäntyö. Joki kuuluu siihen välittävään sukupolveen, joka vielä sai nauttia autonomian ajan Siperian-kävijöiden henkilökohtaista ohjausta: hänen yliopistollisina opettajinaan olivat muiden muassa Kannisto ja Lehtisalo, joista erityisesti viimeksimainitun vaikutus oli pitkäaikainen ja syvällinen. Keskeiseksi muodostui myös välillinen oppilassuhde varhain kuolleeseen Donneriin, sillä Joesta tuli Donnerin tieteellisen jäämistön muokkaaja ja julkaisija. Joen suhde Donneriin tuli näin olemaan samantapainen kuin *Y. H. Toivosen* suhde Karjalaiseen ja *Matti Liimolan* suhde Kannistoon. Näistä kolmesta kuitenkin nimenomaan Joki on suoranaissimmin vaikuttanut sibirologian kehitykseen, yhdistyvähän hänessä, kuten Castrénissa ja Donnerissakin, sekä fennougristiset että orientalistiset intressit.

On vanhastaan tunnettua, että toisen tutkijan keräämän kenttäaineiston muokkaaminen ja julkaiseminen on epäkiitollista työtä. Tämä ei johdu ainoastaan siitä, että tällaisen työn akateeminen meriitti-arvo on perinteisesti aliarvioitu, vaan myös siitä, että aineiston verifiointi ja kontrollointi on jälkikäteen yleensä mahdotonta.

Donner on hyvä esimerkki tutkijasta, jonka kenttämuistiinpanot eivät voi koskaan täydelleen avautua ulkopuoliselle, niin viitteelliset ja hajanaiset ne monin paikoin ovat. Näistä vaikeuksista huolimatta Joki valmisti ihailtavan nopeasti ja tarkasti painokuntoon Donnerin kamassisamojedilaiset sanasto- ja kielioppimuistiinpanot sekä ainutlaatuiset tekstit. Tulokset ilmestyivät kamassin kielen sanakirjana (1944), jonka arvo tämän sukupuuttoon kuolleen kielen primaarilähteenä on mittaamaton.

Työ Donnerin kamassin aineiston parissa antoi Joelle myös itsenäisen monografian aiheen. Kamassin sekä muiden sajaaninsamojedilaisten kielten ja murteiden lainasanoja käsittelevä laaja väitöskirja (1952) oli huomattava aluevaltaus Siperian kielten etymologisen tutkimuksen alalla, ja keskeisenä lähdeteoksena siihen viitataan jatkuvasti. Sajaaninsamojedien monimutkaisen etnohistorian ja kirjavan etnisen ympäristön takia näiden kielten sanasto on poikkeuksellisen heterogeeninen. Niinpä Joesta kasvoi väitöskirjatyön myötä ei vain samojedilaisten vaan myös siperianturkkilaisten, mongolilaisten, tunguusilaisten ja jeniseiläisten kielten ja kansojen vankka tuntija.

Monipuolista asiantuntemusta Joki sitten tarvitsikin muun muassa juuri Donnerin aineistojen julkaisutyössä. Ennen pitkää tulivat julki Donnerin sekalaiset sanastokeräelmät eri siperialaisista kielistä (1956): nenetsistä, enetsistä, nganasanista, evenkitunguusista sekä siperianturkkilaisesta hakassista. Vielä suurempi merkitys oli Donnerin keettiläisillä teksteillä ja sanastolla, jotka ilmestyessään (1955 – 58) olivat suorastaan sensaatiomainen lisä siihen niukkaan aineistoon, mikä jeni-seiläisistä kielistä tuolloin yleensä oli saatavissa. Jeniseistiikan tutkimus on sittemmin suuresti kehittynyt neuvostoliittolaisen *A. P. Dulžonin* ja tämän Tomskiin perustaman koulukunnan ansiosta, mutta Joen julkaisema Donnerin aineisto on ajallisen etäisyytensä ja erilaisen tarkekirjoitus pohjansa takia yhä tärkeä vertailukohta varsinkin länsimaisille tutkijoille, joille nykypäivän keetin kieli on edelleen täysin tavoittamattomissa.

Donnerin aineistojen rinnalle on kuitenkin asetettava Joen omat keräelmät siperialaisista kielistä, nimittäin hakassin ja sen lähisukulaisen šoorin murteista. Siperian luoksepääsemättömyydestä huolimatta Joki sai nimittäin eräiden muiden suomalaisten kielentutkijoiden tavoin tilaisuuden kenttätööhön neuvostoliittolaisten sotavankien keskuudessa. Muutamien hakassilaisten ja yhden šoorilaisen kielenoppaan avulla Joki sai näin tallennetuksi merkittävää aineistoa, jota hän sitten hyödynsi muun muassa väitöskirjatyössään. Turkologiselle työlle olikin maassamme tuolloin erinomaiset edellytykset, olihan maineikas *Martti Räsänen* parhaissa voimissaan. Oli luonnollista, että Räsänen ja Joen välille kehittyi pitkäaikainen ja kiinteä ystävyys.

Erikseen ilmestyi Joen artikkelimuotoinen hakassin kielen kzylin murteen sanasto (1953), josta tuli heti tärkeä turkologinen lähde sekä aineiston harvinaisuuden että sen muistiinmerkinnässä käytetyn luotettavan ja tarkan transkription ansiosta. Mielenkiintoista on, että vaikka myös hakassin kielen tutkimus on sittemmin suuresti edistynyt paikan päällä Siperiassa, Joen kzyyliläistä aineistoa siteerataan

jatkuvasti myös neuvostoliittolaisessa turkologiassa. Šoorilainen aineisto on ehkä vieläkin kiintoisampi, sillä siihen sisältyy näytteitä myös kansanrunoudesta: lyyri-
nen laulu ja šamanistinen rukous. Nämä näytteet äänitettiin aikoinaan myös levyille,
joilta ne vasta muutama vuosi sitten uudelleen löytyivät. Yhteistyössä syntyperäisen
hakassilaisen tutkijan kanssa vanha ääniteaineisto oli vielä mahdollista tulkita ja
julkaista (1983). Nykyään vastaavaa aineistoa ei kenties enää voisi löytää Siperias-
takaan.

Jo väitöskirjatyössä ilmennyt Siperian ja laajemminkin Pohjois-Euraasian kie-
liin liittyvä lainasanatutkimus on pysyvästi leimannut Joen tieteellistä tuotantoa.
Tältä alalta hän julkaisi jo varhain muun muassa rohkean artikkelin samojedin van-
hoista jenišeiläisistä lainasanoista (1946), joka aikoinaan herätti keskustelua un-
karilaisen samojedologikolleegan *Péter Hajdún* taholta. Toinen artikkeli käsittelee
obinugrilaisten kielten iranilaisia lainoja (1973). Viimeksimainittua teemaa sivuaa
myös Joen mahtava monografia indoeurooppalais-uralilaisista suhteista (1973).
Tämä aiheenvalinta muistuttaa osaltaan siitä, että Joen kansainvälisesti tunnettuihin
opettajiin ja vanhempiin kollegoihin kuului myös *Björn Collinder*. Monografi-
saan Joki tarkasteleekin Collinderin tavoin lainasuhteiden ohella myös alkusukulai-
suuskysymyksiä. Toisin kuin Collinder, Joki suhtautuu kuitenkin indouralilaisen
alkusukulaisuuden mahdollisuuteen viileän varovasti. Juuri tämän neutraalin ot-
teensa ja myös tutkimushistoriallisen tarkkuutensa ansiosta Joen monografia tulee
epäilemättä kauan pysymään alansa perusteoksena.

Omassa sarjassaan klassisia myös sibirolagian kannalta ovat Joen euraasialai-
set etymologiset tutkielmat, joissa kosketellaan tärkeiden kulttuurikäsitteiden,
muun muassa 'omenan' (1963), 'suolan' (1969) ja 'peuran' (1973) varhaisvaiheita
sanastotietojen ja monipuolisen kulttuurihistoriallisen analyysin pohjalta. Nämä
tutkielmat muistuttavat Joen tuotannossa yleisestikin vallitsevasta monitieteisestä
otteesta, joka osaltaan juuri tekee hänestä Castrénin ja Donnerin perillisen. Donne-
rin kieli- ja kansatieteellisten kokoelmien pohjalta Joki on tutkinut myös Siperian
kansojen henkistä ja aineellista kulttuuria, erityisesti selkuppien šamanismia (1959,
1978).

Väitöskirjatyössä hahmottuneista sibirologisista tutkimusalueista mainittakoon
vielä kerran erikseen myös tungusologia, jonka piiriin Joki on aika ajoin palannut
varsinkin etnohistoriallisissa ja etymologisissa yhteyksissä. Tunguusien läntisiin
kontakteihin liittyvät esimerkiksi kiintoisat artikkelit tunguusien nimityksistä jeni-
šeiläisillä ja samojedilaisilla kansoilla (1959), samojedilais-tunguusilaisista sanas-
toyhteyksistä (1976) sekä yleisesti tunguusien etnisestä asemasta Siperiassa
(1977).

Eräänlaisen synteetin ei ainoastaan Siperian vaan koko Pohjois-Euraasian
kielten ja kansojen esihistoriasta Joki esitti Neljännessä kansainvälisessä fennoug-
ristikongressissa Budapestissä (1975). Esitys perustuu kaiken tuohonastisen kieli-
ja muinaistieteellisen tutkimuksen tarkkaan referointiin ja on erityisen informatii-
vinen alkusukulaisuuskysymysten alalla. Joki edustaa tässäkin yhteydessä alkusu-

kulaisuuden suhteen lähes täydellisen neutraalia kantaa, mikä tekee hänen esitykseensä liittyneistä kommenttipuheenvuoroista sitäkin mielenkiintoisempia. Yhdessä yksityiskohdassa, nimittäin altaalaisen hypoteesin kysymyksessä, Joki kuitenkin on, toisin kuin yhä useammat nuoremmen polven tutkijat, taipuvainen varauksetta hyväksymään etäsukulaisuusoletuksen. Ramstedtin oppilaalle tämä kanta toki suotakoon.

Yliopistollisena opettajana Joki on onnistunut välittämään myös oppilailleen juuri sen laaja-alaisen ja monitieteisen näkökulman, jota hänen oma tutkimustyönsä edustaa. Kiehtovia näköaloja avasivat aikoinaan kuulijoille esimerkiksi hänen sanasto- ja kulttuurihistorialliset luentonsa uralilaisten kielten kulttuurisanoista. Myös keskeisimmän erikoisalansa samojedologian salaisuudet hän on onnistunut siirtämään uusille tutkijapolville sekä Suomessa että maan ulkopuolella. Joen oppilaisiinhan kuuluvat muiden muassa nykyiset professorit ja samojedologian asiantuntijat *Pekka Sammallahhti* ja *Ago Künnap*.

Aivan erityisen maininnan ansaitsee Joen organisatorinen toiminta Pohjois-, Keski- ja jopa Itä-Aasian tutkimuksen ja opetuksen hyväksi maassamme. Huolimatta muodollisesti vain fennougriistiikkaan rajoittuneesta vakanssistaan Joki oli nimittäin rakaiseva aktiivinen voima Helsingin yliopiston Itä-Aasian kielten ja altaistiikan yksikön, nykyisen Aasian ja Afrikan kielten ja kulttuurien laitoksen syntyvaiheissa, ja hän toimi myös yksikön ensimmäisenä esimiehenä. Ilman tätä Joen nimenomaista panosta koko suomalaisen orientalistiikan tila olisi tällä hetkellä paljon nykyistä heikompi. Vasta aivan viime vuosina on maassamme laajemmin herätty ymmärtämään, että Euroopan ulkopuolistenkin kielten ja kulttuurien tutkimuksella on sekä kansallinen ulottuvuutensa että käytännön merkityksensä.

Suomalaisena sibirolgina Joki kuuluu siihen sukupolveen, jonka osaksi ei koskaan ole tullut itse käydä Siperiassa. Tämän ulkoisista olosuhteista johtuneen puutteen Joki on kuitenkin onnistuneesti kompensoinut toisaalta paneutumalla perinpohjin varhaisten suomalaisten Siperian-kävijöiden vaiheisiin sekä toisaalta ylläpitämällä laajoja kansainvälisiä tutkijakontakteja. Tutkimushistoriallisesta kiinnostuksesta kertoo muun muassa Joen työ Castrénin (1953) ja Sjögrenin (1955) matkakuvausten ja päiväkirjojen suomentajana sekä niihin liittyvien elämäkerrallisten johdantojen laatijana. Monia muitakin fennougriistiikan, sibirolgian ja yleensä orientalistiikan historiaan liittyviä elämäkerrallisia katsauksia on lähtenyt Joen kynästä, ja ilahduttavaa on, että osa niistä tulee nyt vihdoinkin saataville yhteinäisenä valikoimana.

Joen kansainvälisistä yhteyksistä kertoo vaikkapa se, että hänelle, yhtenä harvoista ja valituista, on Kansainvälisten altaistikonferenssien (PIAC) kautta myönnetty Indianan yliopiston kultamitali (1985). Läntisten suhteiden ohella Joki on menestyksellisesti viljellyt myös itäisiä. Niinpä nimenomaan Joen johdolla saatiin aikaan yhteys Helsingin yliopistosta Leningradin Herzenin nimelle omistetun kasvatusopillisen korkeakoulun pohjoisten kansojen tiedekuntaan, entisen Pohjoisten kansojen instituutin jatkajaan. Helsingin yliopiston fennougriistiikan opettajista ja

opiskelijoista kootun retkikunnan vierailu Pohjoisten kansojen tiedekunnassa (1971) oli monille nuorille suomalaisille tutkijanaluille ensimmäinen tilaisuus tutustua eläviin siperialaisiin kieliin ja niiden puhujiin. Pohjoista tiedekuntaa johti tuolloin tunnettu tungusologi ja folkloristi *M. G. Voskoboïnikov*, mutta hänen kuolemansa jälkeenkin yhteys tiedekunnan opettajiin ja opiskelijoihin on henkilötasolla säilynyt. Kuluvan vuoden syksyllä on vuorossa toisen opiskelijaretkikunnan vierailu Leningradiin, ja ennen pitkää saattavat myös sikäläisten opiskelijoiden ja opettajien vastavierailut Helsinkiin tulla mahdollisiksi.

Aivan viime aikoina on alkanut ilmetä viitteitä myös siitä, että itse Siperiakin on kenties jälleen tulossa länsimaisten ja siis myös suomalaisten tutkijoiden ulottuville. Tällöin tulee ajankohtaiseksi myös vanhojen suomalaisten Siperian-kävijöiden tutkimuskohteiden uusi tarkastelu nykyaikaisin menetelmin ja entistä paremmin pohjatiedoin. Tämä uusi kenttätutkimuksen vaihe, mikäli se toteutuu, tulee epäilemättä suoraan nojautumaan jo olemassa olevaan suomalaiseen sibirologiseen traditioon. Juuri Joen sukupolvea, ja ennen kaikkea Aulis J. Jokea itseään on kiittäminen siitä, että tämä traditio on pysynyt elossa niinä vaikeina vuosikymmeninä, joina yhteys Suomen ja Siperian välillä on ollut poikki.

Juha Janhunen

MARCO POLO (1253 – 1323)

Vankiloissa on syntynyt vuosisatojen mittaan monia merkillisiä kynäntuotteita. Huomattavimpia niistä on epäilemättä se teos, joka v. 1957 ilmestyi kokonaisuudessaan suomeksi tulkittuna: ”Marco Polon matkat” (WSOY; 417 s.).

Vuosina 1296 – 1299 istui eräässä Genovan kaupungin vankikopissa kaksi miestä. He eivät olleet rangaistustaan kärsiviä rikollisia, vaan sotavankeja, ja heille oli sen tähden suotu erinäisiä vapauksia. Toinen oli puolivälissä viidettäkymmentä. Hän istui mieteliäänä, pinnisti tuon tuostakin muistiaan, silmäili merkintöjään ja kertoi monesti aivan uskomattomilta tuntuvista asioista. Toinen siirsi sulkakynällään pergamentille tarkasti toverinsa kertomukset. Sivun sivun jälkeen täyttyi, ja käsikirjoitusta karttui kesäkuuhun 1299 mennessä varsin kunnioitettava määrä. Näin tietävästi syntyi maailman tunnetuin matkakirja. Nuo kohtalon sattumalta yhteen saattamat miehet olivat venetsialainen kauppias Marco Polo ja pisalainen kynämies Rustichello. Polo oli joutunut Välimeren kaupan herruutta tavoittelevien genovalaisten vangiksi, kun nämä olivat vuonna 1296 taas kaapanneet Laiasin luona muutamia pahimpien kilpailijoidensa venetsialaisten laivoja. Vankilan toimetto-
muudessa tällä tarmokkaalla kauppialla oli runsaasti aikaa muistella yksityiskohdittain kokemiaan ja näkemiään, ja Rustichellosta hän sai kiitollisen kuuntelijan, joka uskoi – tai ainakin oli uskovinaan – laajalti maailmaa kierrelleen kohtalotove-

rintsa ihmeellisiin kertomuksiin. Kotikaupungissa Venetsiassa Pololle oli usein epäuskoisesti hymyilty, jopa naurettukin, kun hän oli puhunut tyystin tuntemattomista Kaukoidän maista, niiden kymmeniin miljooniin nousevista asukkaista, valtavista sotajoukoista ja ehtymättömistä luonnonrikkauksista.

Tiedot Polon suvun varhaisvaiheista ovat niukat. Perimätiedon mukaan perhe oli muuttanut 1000-luvulla Dalmatiasta Venetsiaan, jossa Andrea Polo vaikutti arvossapidettynä patriisina 1200-luvun alussa, Venetsian mahtavuudenajan koittaessa. Andrean poikia olivat Nicolò ja Maffeo Polo. Näillä oli 1250-luvun alussa kauppahuone myös Konstantinopolissa, jonne he matkustivat Venetsiasta vuonna 1253. Liiketoimet sujuivat hyvin Mustan meren rantamilla, ja ennen pitkää veljekset perustivat haaraosaston Krimin niemimaan Sudakiin, silloiseen Soldaniaan. Ollessaan vuonna 1260 tarkastamassa tätä etäistä liikeyritystään he päättivät tavoitella vieläkin laajempia markkinoita ja suuntasivat kulkunsa Volgalle. Näitä seutuja ja koko Etelä- ja Itä-Venäjää pitivät tällöin valtansa alaisuudessa mongolit eli ”tartarit” (”tataarit”), ja läntisten eli auringonlaskun tartarien hallitsija, Bärkä (Bereke eli Berca) kaani, asusti vuoroin Bolgarissa, vuoroin Saraissa eli Assarassa Volgan varrella. Näissä kaupungeissa Nicolò ja Maffeo Polo viipyivät vuoden verran. Kun he sitten olivat aikeissa palata Sudakin kautta Konstantinopoliin ja sieltä Venetsiaan, he eivät päässeetkään entistä reittiään, koska niillä tienoin käytiin paraikaa sotaa – varsin tavallinen ilmiö noina rauhattomina aikoina. Veljesten oli tehtävä melkoinen kierros itään päin. Pari kuukautta matkattuaan he saapuivat kauniiseen, itämaisen kiehtovaan Buharaan ja ihastuivat paikkaan siinä määrin, että unohtuivat sinne peräti kolmeksi vuodeksi. Mongolien mahtavan valtakunnan keisarina eli suurkaanina (*kagan*) oli tällöin tarmokas ja valistunut Kublai. Hänen nuorempi veljensä Hulagu, joka hallitsi Persiassa, oli lähettänyt erään aatelismiehensä sanansaattajanaan suurkaanin luo. Lähettilään matka kulki Buharan kautta. Siellä hän tutustui venetsialaisiin veljeksiin ja suostutteli nämä lähtemään mukaansa Kublain hoviin, koska siellä ei muka varhemmin ollut käynyt niin etäisten maanäärien asukkaita. Kauppaintressit ja epäilemättä myös seikkailunhalu johdattivat Polon veljekset kaukaisen idän ihmeitä näkemään, uuvuttavalle karavaanimatkalle, jota

MARCO C.

La sua dipinto di scuola Veneta

kesti kokonaisen vuoden. Suurkaani otti vieraat vastaan erittäin ystävällisesti. Kun he sitten aikansa keisarin hovin loistoa ja outoja tapoja ihmeteltyään lähtivät paluumatkalle, heillä oli muassaan Kublain paaville osoittama turkinkielinen kirje, jossa suurkaani pyysi Pyhää istuinta toimittamaan Kiinaan sata lähetyssaarnaajaa. Mikäli nämä munkit pystyisivät selvästi todistamaan, että kristinuskon on paras kaikista uskonnoista, suurkaani lupasi kääntyä buddhalaisuudesta, jonka oli omaksunut. – Monet seikkailut koettuaan veljekset saapuivat Palestiinan satamakaupunkiin Akkoon huhtikuussa vuonna 1269. Siellä he kuulivat, että paavi Klemens IV oli äskettäin kuollut eikä hänen seuraajastaan ollut vielä tietoa. Koska heillä oli mongolien keisarin kristikunnan päämiehelle osoittama viesti, he päättivät odottaa uuden paavin vaalia ja odotellessa pistäytyä pitkästä aikaa kotikaupungissaan Venetsiassakin. Koti tuntui oudolta kuudentoista vuoden jälkeen. Nicolòn vaimo oli kohta miehensä lähdettyä vuonna 1253 synnyttänyt pojan, jolle oli annettu nimeksi Marco. Vaimo oli sittemmin kuollut, mutta Marcosta oli sukulaisten hoivissa varttunut vireä nuorukainen, joka silmät palaen kuunteli isänsä ja setänsä kertomuksia merkillisistä kaukomaista.

Paavinvaali siirtyi siirtymistään, ja kaksi vuotta turhaan odotettuaan Nicolò ja Maffeo Polo päättivät palata hoitamaan liikeasioitaan ja matkustaa takaisin suurkaanin luo. Nuori Marco otettiin myös mukaan, jotta hän perehtyisi mahdollisimman monipuolisesti isiensä ammattiin voidakseen jatkaa sitä aikanaan entistä menestyksellisemmin. Tuskin kukaan lähtijöistä aavisti, että tätä kauppa- ja opintomatkaa oli kestävä kokonaista neljäkolmatta vuotta ja että se oli ulottuva seuduille, missä kukaan eurooppalainen ei varhemmin ollut käynyt. – Aluksi venetsialaiset poikkisivat Jerusalemissa ja saivat Akkon legaatilta Teobaldo di Piacenzalta kirjeen vietäväksi suurkaanille. Matkamiehet olivat jo ennättäneet Armeniaan, kun samainen Teobaldo kutsutti heidät takaisin Akkoon. Legaatista oli näet tällä välin tullut paavi, Gregorius X. Hän laati uuden, entistä arvovaltaisemman kirjeen mongolien keisarille ja lähetti kauppiaiden mukana matkalle kaksi munkkia, jotka kuitenkin piakkoin kääntyivät takaisin, koska Aasian ruhtinaiden väliset alituiset taistelut pelottivat heitä. Mutta venetsialaiset eivät vähästä säikähtäneet. Marraskuussa vuonna

1271 he lähtivät toistamiseen Akkosta ja suuntasivat taas kulkunsa aluksi Armeniaan, missä pysähtyttiin joksikin aikaa muun muassa nykyisessä Erzerumissa. Siellä Marco kuuli kerrottavan Kaukasuksen ja Kaspianmeren ympärillä olevista seuduista, missä hän tietävästi ei itse koskaan käynyt. Nyt matka suuntautui kaakoa kohti, Mosulin kautta Mesopotamian halki Persianlahden pohjukassa sijaitsevan Basraan ja sieltä kaiketi vesitse saman lahden suulle, Ormuzin tärkeään kaupakeskukseen. Sitten käännettiin miltei suoraan pohjoiseen, halki Kirmanin suolaaron ja edelleen itää kohti Badakšaniin, Hindukušin ja Amu-Darjan väliselle alueelle, missä jouduttiin viipymään vuoden päivät Marcon sairastumisen vuoksi. Pitkän oleskelunsa aikana venetsialaiset hankkivat runsaasti tietoja olinpaikkansa eteläpuolella sijaitsevista seuduista, eritoten Kašmirista. Oltiin suunnilleen vasta puolimatassa ja kulkua jatkettiin yhä itään päin, aluksi Amu-Darjan juoksua noudatellen, sitten poikki Pamirin ylätasankojen ja rotkolaaksojen, halki hiekka-aavikoiden, Kašgarin, Jarkandin, Kotanin, Tšertšenin ja Lopin keidaskaupunkien kautta. Gobin hirvittävän autiomaan läntisen kapean haarauman ylittämiseen kului kuu-kauden verran, mutta kun siitäkin tukahduttavasta aavikosta oli selvitty, oltiin jo Kiinan puolella. Matkamiehet pysähtyivät muun muassa Su-tšoussa ja Kantšoussa. Viimeksi mainitussa kaupungissa Marco Polo oleskeli lähes vuoden, vaikkakaan ei ilmeisesti tällä matkalla, vaan joskus myöhemmin. Tästä lähtien venetsialaisten reitti kulki halki seutujen, joilla he sittemmin usein kävivät. Tämän vuoksi Marco Polo ei teoksessaan enää luettele ohittamiaan paikkakuntia järjestyksessä, vaan ryhtyy yleisemmin ja laveammin kuvailemaan laajempia alueita sekä mongolien valtakunnan syntyä ja heidän elintapojaan. Šen-sin ja Šan-sin maakuntien kautta ratsastettuaan Polot saapuivat viimein, luultavasti toukokuussa 1275, matkansa päähän, K'ai-p'ing-fuhun, missä Kublai kaani kesäisin piti loistavaa hoviaan. Suurkaanin upean palatsin kuvaukseen päättyy Marco Polon teoksen ensimmäinen kirja.

Toisessa kirjassa kuvaillaan aluksi varsin seikkaperäisesti mongolien valtakunnan suurinta hallitsijaa, Kublaita, hänen erikoislaatuksiaan aikaansaannoksiaan, toimenpiteitään ja lähiympäristöään. Sittemmin tehdään selkoa silloisen Kiinan eri

osista. Marco Pololla oli erinomainen tilaisuus tutustua perinpohjaisesti kaikkeen tähän, sillä hän saavutti varsin nopeasti keisarin täyden luottamuksen ja suosion. Kublai uskoi nuorelle venetsialaiselle varsin vastuullisia tehtäviä: lähetti hänet pitkille matkoille miltei kaikkiin jättiläisvaltakuntansa osiin aina Taka-Intiaa myöten, jopa asetti hänet kolmeksi vuodeksi Tšang-tšoun kaupungin käskynhaltijaksikin. Puolitoista vuosikymmentä Marco Polo viipyi sukulaisineen suurkaanin valtakunnassa, eritoten Kiinassa, mutta vuoden 1290 tienoilla Kublain terveys alkoi horjua, eikä ihmekään, sillä olihan hän jo puolivälissä kahdeksattakymmentä. Venetsialaiset pelkäsivät voivansa joutua vaikeuksiin, jos heidän suuri suosijansa kuolisi. Koska he sitä paitsi olivat liiketoimillaan taitavasti kartuttaneet omaisuuttaan, he katsoivat parhaaksi palata upporikkaina miehinä synnyinseudulleen. Mutta suurkaani ei halunnut kuulla puhuttavankaan moisista aikeista, vaan lupasi heille kaksin verroin kultaa ja jalokiviä, jos he vain jäisivät hänen palvelukseensa. Onnellinen sattuma tuli kuitenkin kohdakkoin muukalaisten avuksi. Suurkaanin hoviin saapui Persian kuninkaan Argonin lähetystö pyytämään mongoliprinsessaa Argonille puolisoiksi. Kublai valitsi lukuisista tarjokkaista suloisen prinsessa Kökedžinin Persian kuningattareksi ja päätti, että lähetystön oli palattava prinsessa mukanaan Argonin luo meritse, koska maamatka oli ylen rasittava ja aikaa viepä. Neljätoista kookasta alusta käsittävä laivasto varustettiin lähtökuntoon, mutta sitten tulikin paha pulma, kun ei ollut saatavissa kylliksi kokeneita merenkävijöitä. Venetsialaiset olivat tottuneita purjehtimaan ja käyttivät tarjoutunutta tilaisuutta hyväkseen: he lähtisivät halukkaasti oppaiksi ja asiantuntijoiksi. Kublai suostui tuumaan, vaikkakin vastahakoisesti, ja nimitti heidät lähettiläikseen paavin luo ynnä Ranskan ja Espanjan hoveihin. Pitkä merimatka alkoi todennäköisesti vuonna 1292 Ts'yan-tšoun (Çaitonin) satamasta, Amoin lahdesta. Kun oli purjehdittu poikki Tonkininlahden, edettiin pitkin Taka-Intian itärannikkoa. Sitten ehkä poikettiin Borneon rannikolla, mistä matka jatkui Malakan salmen suitse Sumatran pohjoisrannikolle. Siellä oli odoteltava kokonaista viisi kuukautta monsuunituulen kääntymistä, ja tänä aikana Marco Polo hankki runsaasti tietoja noiden tropiikin seutujen omalaatuisista olosuhteista. Suotuisan merimonsoonin alettua taas puhaltua käännettiin alusten keula

ensin kohti Nikobarien saariryhmää ja sieltä Andamanien ohi Ceyloniin, jonka ihmeellisyyksiin käytiin tutustumassa. Sen jälkeen kierrettiin Etu-Intian eteläkärki ja purjehdittiin niemimaan länsirannikon tuntumassa – välillä tuolloin tällöin maissa poiketen –, kunnes vihdoinkin päästiin Ormuzin vilkkaaseen satamakaupunkiin, jonneestään Poloille tuttuun paikkaan. Teoksen kolmannessa kirjassa tehdään selkoa tuolla pitkällä merimatalla nähdystä seuduista, mutta myös eräistä kaukana reitin varrelta sijaitsevista maista: Filippiineistä, Molukeista, Sokotran saaresta, Afrikan itärannikosta, Sansibarista ja Madagaskarista, jopa Pohjois-Venäjältä ja Siperiastakin. Nämä varsin mielenkiintoiset tiedot Polo on varmaan saanut noilla eteläisillä maanäärillä liikkuneilta toisilta kauppailta, lähinnä arabialaisilta. – Ormuziin saavuttuaan matkamiehet saivat surukseen kuulla, että Persian kuningas Argon oli vähää aikaisemmin kuollut. Prinsessa Kökedžiniä ei kuitenkaan lähdetty viemään takaisin Kiinaan, vaan hänet päätettiin antaa Argonin pojan puolisoiksi. Venetsialaiset seurasivat lähetystön mukana Persian sisämaahan, Korasanin maakuntaan, missä prinssillä tällöin oli hovinsa. Sieltä Polot suuntasivat kulkunsa Täbrisin ja Trapezunin kautta Konstantinopoliin. Jonkin aikaa siellä viivähdettyään he purjehtivat viimein kotikaupunkinsa satamaan Herran vuonna 1295.

Polojen kotiinpaluusta kerrottiin Venetsiassa kauan tarinaa, jonka puolenkoltamatta vuosisataa myöhemmin elänyt oppinut maantieteilijä Giovanni Battista Ramusio, Marco Polon matkakirjan ensimmäisen painetun laitoksen julkaisija, merkitsi muistiin. Matkamiehille kävi samoin kuin Odysseukselle hänen palatessaan Itähakaan. Lähimmät omaisetkaan eivät heitä enää tunteneet, sillä huhu oli kertonut heidän kuolleen vierailla mailla. Aika ja pitkän matkan rasitukset ja vaivat olivat tyystin muuttaneet heidän ulkomuotonsa. Heidän olemuksestaan huokui itämaisuutta, ja he puhuivat italiaa oudosti murtaen ja viljellen muukalaisia sanontoja. Yllään heillä oli karkeasta kankaasta ommellut kuluneet vaatteet. Polojen talo, kaunis ja tilava patriisipalatsi, sittemmin *la corte del Milione*ksi mainittu, sijaitsi Pyhän Johannes Krysostomuksen kadun varrella. Sukulaiset olivat ottaneet sen haltuunsa. Kun nuo kolme outoa matkamiestä pyrkivät sinne, heitä ei aluksi haluttu ollenkaan päästää sisälle. Vain vaivoin heidän onnistui saada sukulaisensa vakuuttu-

maan, että he eivät olleet mitään muukalaisia veijareita, vaan Nicolò, Maffeo ja Marco, joiden oli kerrottu kuolleen jo ajat sitten. Todistaakseen vielä varmemmin henkilöllisyytensä matkamiehet keksivät omalaatuisen keinon, jonka yksityiskohdista Ramusio nuorena kuuli Polojen talon iäkkäältä ja arvossapidetyltä naapurilta, senaattori Gasparo Malipierolta. Polot järjestivät taloonsa komeat pidot, joihin kutsuttiin suuri määrä sukulaisia ja ystäviä. Vieraiden asettuessa pöytään matkamiehet astuivat ruokasaliin karmosiininpunaisesta atlasta ommelluissa maataviistävissä viitoissa. Kun palvelijat heti sen jälkeen kantoivat huoneeseen käsienpesuastioita, isännät riisuivat atlasviittansa, repäisivät ne kappaleiksi ja antoivat palvelijoille, jonka jälkeen heidän harteilleen autettiin pitkä karmosiininpunainen damastiviitta. Kun ensimmäistä ruokalajia tarjoiltiin, matkamiehet pukeutuivat karmosiininpunaisiin samettivaatteihin ja istuutuivat pöytään jaettuaan damastipukunsa palvelijoille. Juhla-aterian päättyessä samettiviitoille tehtiin samoin, ja isännät ottivat ylleen samankuosiset vaatteet kuin heidän hämmästyneillä vieraillaankin oli. Kun palvelijoille oli annettu käsky poistua, Marco Polo nouti viereisestä huoneesta ne karkeakankaiset, kuluneet puvut, joissa matkamiehet olivat taloon saapuneet. He alkoivat ratkoa niiden saumoja ja irrottaa vuoria, jolloin ryysyjen kätköstä ilmestyi ällistyneiden katselijoiden näkyviin toinen toistaan kallisarvoisempia jalokiviä: rubiineja, safiireja, timantteja ja smaragdeja. Ainoastaan tässä muodossa Polojen oli mahdollista kuljettaa mukanaan rikkauden ja loiston kotimaasta, Kiinasta, kokoamansa aarteet. – Kertomus lienee aikalaisten tai jälkipolvien vahvasti paisutteleva, ellei kerrassaan alusta loppuun vilkkaan mielikuvituksen tuotetta. Varmaa sen sijaan on, että Polot – ja heistä olletikin Marco – tulivat Venetsiassa erittäin suosituiksi, vaikkakaan kaikkia heidän kertomuksiaan ei uskottu tosiksi. Mutta halukkaasti niitä kuunneltiin yhä uudelleen ja uudelleen, niin halukkaasti, että Marco alkoi vähitellen väsyä niitä toistamaan. Senkin vuoksi hän käytti mielellään hyväkseen Genovan vankilassa tarjoutunutta tilaisuutta ja saneli matkahavaintonsa Rustichellolle, kuten alussa kerrottiin.

Pian sotavankeudesta vapautumisensa jälkeen Marco Polo solmi avioliiton venetsialaisen Vitale Badoerin tyttären Donatan kanssa. Heille syntyi kolme tytärtä,

Fantina, Bellela ja Moreta, mutta ei ainoatakaan poikaa. Arvossapidettynä ja omaisuuttaan yhä kartuttavana porvarina Marco Polo eli viimeiset vuosikymmenensä kotikaupungissaan. Hän kuoli 8:nä tammikuuta vuonna 1324. Jacopi d'Acquin kronikassa kerrotaan, että ystävät kehottelivat kuolinvuoteella lepäävää Marcoa keventämään omaatuntoaan peruuttamalla ainakin ne teoksensa kohdat, joita pidettiin kerrassaan tuulesta temmattuina tarinoina. Mutta kuuluisa matkamies ei suostunut peruuttamaan mitään, vaan päinvastoin huomautti, ettei hän ollut kertonut edes puoliakaan näkemistään merkillisistä asioista, saati sitten hiukkaakaan liioitellut. – Marco Polon hautamonumentti on hävinnyt Venetsian San Lorenzon kirkosta, mutta hänen nimensä ja teoksensa ovat säilyneet ja säilyvät halki vuosisatojen kunnialla maailman suurimman mantereiden tieteellisen valloittamisen historiassa.

Polot eivät suinkaan olleet ensimmäiset tartarien suurkaanin hovissa käyneet eurooppalaiset, vaan heillä oli edeltäjiä, joiden ansiosta heidän oli suhteellisen helppo päästä päämääräänsä. 1240-luvun alussa mongolien sotajoukot olivat hävittäen edenneet halki Venäjän, Puolan, Sleesian ja Määrin aina Unkariin asti, mutta sitten heidän vyörymisensä länttä kohti yhtäkkiä pysähtyi. Vuonna 1242 mongoliarmeija poistui Unkarista, kun tuli tieto suurkaani Ögedein kuolemasta. Täten Länsi-Eurooppa pelastui tartarien hävitykseltä, ja siellä alettiin puuhata ristiretkiä heitä vastaan. Kun piakkoin kävi selville, että mongolien laajassa valtakunnassa oli melkoinen määrä myös kristittyjä, etenkin nestoriolaisia, haluttiin saada suurkaani suostumaan siihen, että hän julistaisi kristinuskon valtionuskonnoksi hallitsemisessaan maissa. Paavi Innocentius IV järjesti tätä varten vuonna 1245 kokouksen Lioniin, ja siellä annettiin mongolien maahan valitulle lähetystölle asiaa koskevat ohjeet, valtuutukset ja kirjeet. Lähettiläät olivat fransiskaanimunkkeja, Giovanni Plano di Carpini ja Benedictus. Viivytyään pitkähkön aikaa läntisten tartarien valtiaan Batun hovissa Volgan varrella he saapuivat mongolien nopean kyytilaitoksen ansiosta, mutta monien seikkailujen ja kärsimysten jälkeen, jo heinäkuussa vuonna 1246 mongolien pääpaikkaan Karakorumiin Orkon-joen varrelle. Siellä he viipyivät neljästä kuukaudesta ja pääsivät esittämään asiansa

vastavalitulle suurkaanille, Kujukille. Plano Carpinin matkansa tuloksena laatima teos "Historia Mongalorum" on sangen kiintoisa, ja tutkijat ovat siihen turvautuneet jo keskiajalta lähtien. – Innocentius toimitti mongolien maille toisenkin lähetystön, johon niinkään kuului kerjäläismunkkeja, nimittäin neljä dominikaania. He kävivät vuonna 1247 Persiassa majailevien mongolien kaanin hovissa, mutta eivät saaneet siellä mitään sanottavaa aikaan. Paavin lähettiläille osoitettiin kyllä suurta vieraanvaraisuutta, mutta kristinuskoa ei haluttu julistaa valtionuskonnoksi, koska sellaisen asian ratkaiseminen ei mongolien mielestä kuulunut maallisen valtiovallan tehtäviin.

Vaikka paavin yritykset näin olivat epäonnistuneet, hänen liittolaisensa, Ranskan kuningas Ludvig IX Pyhä, lähetti muutamaa vuotta myöhemmin, 1250, samaa tarkoitusta varten lähetystön Karakorumiin. Kujuk kaani oli kuollut pari vuotta aikaisemmin, ja hänen kristitty leskensä Ogul-Gaimiš, joka toistaiseksi hoiti hallitustehtäviä, vastasi lähettiläille, että mongolit ottavat erittäin mielellään Ranskan kuninkaan suojelukseensa ja iloitsevat siitä, että tämä viimeinkin tunnustautuu heidän vasallikseen. Ludvig tietenkin aluksi suuttui moisesta häpeämättömästä vastauksesta, mutta toimitti yhtä kaikki kolme vuotta myöhemmin uudet miehet Karakorumiin uuden suurkaanin Mönken eli Mangun hoviin. Lähettiläinä olivat tällä kertaa fransiskaanimunkit Vilhelm de Rubruk (Rubruquis, Ruysbroeck) ja Bartolomeus de Cremons. Matka kulki Palestiinasta Konstantinopolin kautta Krimin Sudakiin. Sikäläisenä käskynhaltijana oli Batun poika Sartak, mutta tämä ei rohjennut puutua lähettiläiden laajakantoiseen asiaan, vaan näiden oli vaellettava edelleen Volgan varrelle Batun luo. Tämä Kultaisen Ordan valtias neuvoi munkit vuorostaan keisarin hoviin Karakorumiin, pitkän ja vaivalloisen taipaleen taakse. Sieltä Rubruk kumppaneineen palasi Ranskaan 1255 – siis parisen vuotta Marco Polon syntymän jälkeen. Kerjäläismunkkien varsinainen lähetystehtävä raukesi tyhjiin, mutta Rubruk kirjoitti noilla oudoilla seuduilla näkemästään ja kokemastaan "Itinerarium" nimisen kuvauksen, joka sisältää erinomaisen tärkeitä tietoja turkkilaisista ja mongoleista ynnä eräistä suomalais-ugrilaisistakin kansoista.

Tokkopa Polot ainakaan kaukomatkoille lähtiessään tiesivät paljoakaan näistä

eurooppalaisista edeltäjistään Plano Carpinista ja Rubrukista, joiden tarkoitusperät olivat olleet tyystin toiset kuin venetsialaisten kauppiaiden intressit. Mutta ilmeistä on, että nuo uskonintoiset kerjäläismunkit tavallaan valmistelivat suotuisaa maaperää maallismielisemmille seuraajilleen. Varsinkin Rubrukin mainio matkakertomus kohoaa sekä tieteellisenä lähdeteoksena että etenkin kirjallisena saavutuksena ainakin samalle tasolle kuin Marco Polon paljoa avarapuitteisempi “maailmankuvaus”, mutta viimeksi mainittu on alusta pitäen ollut verrattomasti suuremmassa suosiossa kaikkensaäytyisen lukijakunnan keskuudessa.

Aikalaiset kutsuivat sekä Marco Poloa itseään että hänen teostaan *Milioniksi* tai *Milioneiksi*, ja kirjan nimenä on yhä edelleen italiaksi “Il Milione”. Tämän nimityksen alkuperästä on paljon kiistelty. Tavallisimmin selitetään, että kysymyksessä olisi lisä- tai pilkkanimi, “herra Miljoona”, mikä Marcolle on annettu joko hänen varakkuutensa johdosta tai sen vuoksi, että hän varsinkin Kiinan oloista kertoessaan käytti aikalaisten mielestä aivan liioittelevan suuria lukuja. Eräät samanaikaiset lähteet, mm. Jacopo d’Acquin varhemmin mainittu kronikka “Imago Mundi”, tuntuvat tosin tukevan jälkimmäistä otaksumaa väittäessään, että *milione* merkitsee tässä “tuhat tuhatta”, mutta professori L. F. Benedetto, vuosisatamme parhaita Marco Polon erikoistuntijoita, on ehdottomasti sitä mieltä, että Milione tai Milio ei ollut suinkaan mikään haukkumanimi, vaan muunnos Marcon varsinaisesta ristimänimestä, joka oli Emilio eli Aemilius. Näin kaiketi asianlaita onkin, sillä sanaa “miljoona” ei teoksen vanhoissa käsikirjoituksissa tiettävästi mainita ollenkaan, eikä se muutenkaan tuolloin ollut varsin yleinen. Eri asia lienee, että Venetsian karnevaalikulkueissa esiintyi keskiajalla Marco Milione niminen henkilö, joka huvitti kansaa kertomalla milloin mitäkin päähänsä pälähtäneitä eriskummallisia juttuja. Mielikuvituksellisiksi merimiesjutuiksi Polon kertomuksia kauan luultiinkin länsimailla, ja tähän ehkä osittain perustuu kirjan kautta aikojen nauttima suuri yleisönsuosio. Kieltämättä teoksessa onkin jokusia vilkkaan fantasian tuotteita, kertojan kuulemia taruja ihmeellisistä satuolentoista ja omituisista ilmiöistä, mutta uusin tieteellinen tutkimus on vakuuttavasti osoittanut kirjan tietojen pääosan

pitävän ihmeen hyvin paikkansa ja antavan varsin luotettavan ja monipuolisen kuvan miltei koko Aasian oloista ja elämästä 1200-luvun loppupuoliskolla. Kertojan omiin havaintoihin, kokemuksiin ja elämyksiin perustuvat tarkat asiatiedot takaavat teokselle paikan keskiajan merkittävimpien kulttuurisaavutusten joukossa. Pyrkinessään niukkasanaisesti rajoittumaan pelkkiin tosiasioihin, liittämättä niihin juuri ollenkaan omia selityksiään tai silloisen muodin mukaisia teologis-filosofisia spekulaatioita, Marco Polo, Danten aikalainen, oli hänkin uuden aikakauden airuita, uudenaikaisen empiirisen tutkimuksen edelläkävijä. – “Marco Polon matkat”, jota nimeä tästä kirjasta käytetään myös muun muassa Skandinavian maissa ja Saksassa sekä osittain Englannissa, Amerikassa ja Italiassakin, on tavallaan harhaan johdava. Kysymyksessä ei näet ole varsinainen aikajärjestyksessä etenevä matkakertomus, vaan kuvailevan maantieteellis-etnografisen kirjallisuuden uranuurtaja. Maa maalta, kaupunki kaupungilta, saari saarelta siinä esitellään verrattoman havainnollisesti keskiajan Aasiaa, jopa osittain Eurooppaa ja Afrikkaaakin – siis miltei koko silloin tunnettua maailmaa, lukuun ottamatta “kotinurkkia”, Etelä- ja Keski-Euroopan seutuja. Kuvausta keventämään on sijoitettu muutamia välikertomuksia, mutta nekkään eivät tee selkoa Marco Polon matkoista. Näin ollen olisi paikallaan eräiden ranskalaisten ja englantilaisten tutkijain tavoin puhua joko “Marco Polon maailmankuvauksesta” (*La description du monde, The description of the world*) tai yksinkertaisesti vain “Marco Polon kirjasta”.

Polot olivat kouluja käymättömiä oman onnensa seppiä, ennen kaikkea yritteliäitä, arkailemattomia ja itsetietoisia kauppamiehiä, eivät tutkijoita eivätkä löytöretkeilijöitä. Mutta matkustamisen taidon he osasivat. Heillä oli kyky selviytyä vaikeuksista, mukautua varsin outoihinkin oloihin ja saavuttaa tapaamiensa ihmisten, niin alhaisten kuin ylhäistenkin luottamus. Marco Polon tiedot olivat esimerkiksi luonnontieteiden ja historian alalla verrattain vaatimattomat, mutta tieteellisen koulutuksen puutteen korvasi erinomaisen valpas huomiokyky. Kauppiaana häntä tietysti kiinnostivat kaikki erilaiset tavarat, ruoista ja juomista lähtien, niiden alkupe-
rä, valmistus ja kauppa. Mutta hän teki tarkkoja havaintoja myös näkemiensä paik-
kakuntien luonnosta ja kohtaamiensa monien kansanheimojen ulkomuodosta ja

elintavoista, kertoopa hän silloin tällöin huomattavista historiallisista tapahtumista-kin, muun muassa Aasian ruhtinaiden välisistä verisistä valtataisteluista. Toisinaan tällä verrattain ennakkoluulottomalla kauppiaalla – niin aikansa lapsi kuin hän oli-kin – on varsin modernin talousmiehen silmää, kun hän pystyy näkemään eräiden erikoislaatuisten ilmiöiden syvimmat syyt.

Teoksen omalaatuisesta syntymäpaikasta johtuu varmaan ainakin osittain se usein merkille pantu seikka, että “maailmankuvauksen” esitystapa on jossain määrin hajanaista ja sen kompositio tasapainoton. Marco Polo ei ole sellainen taitava tyyliniekka kuin hänen edeltäjänsä, tutkijamunkki Rubruk, vaan hänen sanontansa on enimmäkseen korutonta kertomaa, joskus kuin kauppiaan kuivia muistiinpanoja. Vain harvoin tyyli pääsee paisumaan eepilliseen leveyteen, ainoastaan silloin tällöin kertojan suupieli on vetäytynyt hymynkareeseen – mutta nykyajan lukijaa huvittaa moni sellainenkin kohta, jonka Venetsian kauppias on sanellut kirjurilleen haudanvakavana.

Yli puolenseitsemättä vuosisadan iästään huolimatta “Marco Polon matkat” yhä vielä kykenee vastustamattomasti tempaamaan mukaansa, viehättämään ja ruokkimaan mielikuvitusta, puhumattakaan siitä, että se on tutkimukselle edelleen ensiarvoisen tärkeä lähde, jonka tulkitsemiseen ja yksityiskohtien selittämiseen yhä uudet tiedemiespolvet ovat tuoneet ja tuovat oman lisänsä.

Ruovedellä elokuussa 1956.

Johdanto teokseen Marco Polon matkat. Helsinki 1957.

PETER FORSSKÅL (1732 – 1763)

Thorkild Hansenin teos “Det lykkelige Arabien” tuli Suomessa nimeltä tunnetuksi tämän vuoden alussa. Se edusti kunniakkaasti Tanskaa siinä Pohjoismaiden välisessä kilpailussa, jonka Väinö Linnan “Täällä Pohjantähden alla” voitti.

Eksoottisesta nimestään huolimatta Hansenin kirja on voittopuolisesti “pohjoismainen”. Sen sankareina on – kahden saksalaissyntyisen ohella – Tanskan ja Ruotsin miehiä, joiden kirjavat kohtalot liitti toisiinsa seikkailukas ja traagisesti päättynyt matka onnelliseksi kuviteltuun Arabiaan kaksisataa vuotta sitten.

Tanskan kuningas Frederik V (1723 – 1766) muistutti suurta aikalaistaan Preussin Fredrik II:ta vain nimeltään, mutta hänen kyvykäs ulkoministerinsä, vapaaherra J. H. E. Bernstorff yritti monin tavoin kirkastaa hallitsijansa kunniaa, esim. taivuttamalla hänet tukemaan taiteita ja tieteitä. Bernstorffin aloitteesta Frederik turvasi saksalaisen runoilijan F. G. Klopstockin toimeentulon kutsumalla hänet asumaan Kööpenhaminaan. Kun tuntemattomien maanäärien tutkiminen oli vastikään päässyt hyvään vauhtiin ja ruhtinaat kilpailivat keskenään varustaessaan retkikuntia ottamaan selvää eksoottisten seutujen luonnonrikkauksista, Tanskakin halusi olla mukana valloittamassa tieteelle uutta maailmaa. Aloite oli lähtöisin Saksasta, Göttingenistä. Saksalaisen Georgia Augusta -yliopiston itämaisten kielten pro-

fessorina oli etevä ja toimelias Johann David Michaelis – jonka sukutalossa Prinzenstrassen varrella kauan sijaitisivat sekä orientaalinen että suomalais-ugrilainen instituutti. Vuonna 1756 Michaelis ehdotti ministeri Bernstorffille, että Tanskan valtio ryhtyisi taloudellisesti tukemaan kahta Göttingenissä opiskelevaa skandinaavia, jotta heidät voitaisiin kouluttaa Arabian tutkijoiksi. Heidän päätehtäviään tulisi olemaan Raamatussa mainittujen kasvien ja eläinten tarkka tieteellinen määrittäminen, joten heiltä edellytettiin mahdollisimman perinpohjaista itämaisten kielten, erityoten arabian, taitoa sekä kasvi- ja eläintieteen hyvää tuntemusta. Bernstorff esitteli Michaelisin ehdotuksen kuninkaalle, ja tämä hyväksyi suunnitelman. Tutkimusmatkan valmistelu, etenkin osanottajien valitseminen ja tieteellinen valmentaminen, vei kuitenkin vielä vuosikausia. Ehdokkaatkin vaihtuivat moneen kertaan, kuka mistäkin syystä. Alkuperäisistä tarjokkaista lähti lopulta mukaan vain tanskalainen F. C. von Haven, joka oli saanut kotimaansa kustantamana opiskella nelisen vuotta eri puolilla Eurooppaa. Koulutukseltaan hän oli oikeastaan uusfilologi. Hänen itämaisten kielten opintonsa eivät oikein ottaneet menestyäkseen enempää Göttingenissä kuin Roomassakaan, eikä hän suostunut kehotuksista huolimatta ollenkaan harrastamaan matematiikkaa eikä astronomiaa, joiden tuntijaa matkalla välttämättä tarvittiin. Oli siis hankittava erityinen matemaatikko, jonka tehtäväksi tulisi maantieteellisten mittausten suorittaminen, paikkakuntien tarkka matemaattinen määrittäminen. Täksi valittiin monien mutkien jälkeen nuori pohjoissaksalainen ylioppilas Carsten Niebuhr, joka opiskeli Göttingenissä valmistumassa insinööriupseeriksi. Sopivan kasvitieteilijän tavoittaminen oli vieläkin hankalampaa. Ministeri Bernstorff ja professori Michaelis joutuivat tämän pulman vuoksi käymään vilkasta kirjeenvaihtoa, kunnes jälkimmäinen saattoi ilmoittaa Kööpenhaminaan tammikuussa 1759:

“Vihdoinkin olen tavoittanut henkilön, joka täysin soveltuu botanistiksi Arabian-matkalle ja melkein pä ylittääkin minun toivomukseni, nimittäin erään entisistä kuulijoistani nimeltä Forsskål, syntyään ruotsalaisen, joka jo varhemmin on opiskellut minun johdollani arabiaa ja on lisäksi erittäin etevä kasvitieteessä, vieläpä luonnonhistoriassa yleensäkin, eikä tarvitse enää minkäänlaista valmistautumista.”

Forsskålin nimi tekee Hansenin teoksen suomalaiselle lukijalle erityisen kiin-

Peter Forsskål. Museovirasto.

nostavaksi, sillä luetaanhan Peter Forsskål syystä Suomen kulttuurihistorian merkimmiehiin. Hänen sukujuurensa ulottuvat 1500-luvun keskivaiheille pernajalaiseihin talonpoikiin. Hän syntyi 11. tammikuuta 1732 Helsingin kirkkoherran pappilassa, missä hän vietti ensimmäiset yhdeksän elinvuottaan. Sitten perhe muutti sodan ja-loista Ruotsiin. Isä, monipuolisista tieteellisistä harrastuksistaan tunnettu Johan Forsskål, toimi Tukholman suomalaisen seurakunnan ja sittemmin Marian seurakunnan kirkkoherrana. Forsskåleilla ei tiedetä olleen sellaisia fennofiilisiä mielipiteitä kuin silloisella piispa Daniel Jusleniuksella, joka Ruotsiin muutettuaankaan ei unohtanut ”rakkaimpia maanmiehiään”. Aikalaisten silmissä lahjakas tukholmalaisnuorukainen Peter Forsskål oli ilmetty ruotsalainen, ja siksi hän itsekin esittäytyi myös ulkomailla liikkueensa.

Harvinaista varhaiskypsyyttä osoittanut Forsskål kirjoittautui Upsalan yliopistoon jo 10-vuotiaana, mutta perusopetuksen hän kuitenkin sai kotonaan isältään. Vasta vuonna 1751 hän ryhtyi todella opiskelemaan Upsalassa. Tavoitteena oli teologin ura. Alkajaisiksi hän suoritti menestyksellisesti stipendiaattitutkinnon, joka takasi riittävät taloudelliset mahdollisuudet moneksi vuodeksi. Suuri luonnon-tutkija Linné oli Upsalan tieteellisen elämän keskus noihin aikoihin. Kolmatta vuotta Forsskål seurasi kiinteästi hänen luentojaan ja omaksui tarkoin kasvi- ja eläintieteen tuoreimmat tulokset. Kuuluisan opettajan ja etevän oppilaan kesken solmiutui läheinen ja luottamuksellinen suhde, jota voidaan seurata heidän välisestään vilkkaasta tieteellisestä kirjeenvaihdosta.

Syksyllä 1753 Forsskål matkusti Göttingeniin. Siellä luonnontieteisiin perehtyneestä teologian opiskelijasta tuli pian orientalisti ja filosofi. Väkevimmin häneen vaikutti äsken mainittu professori Michaelis, uskonnollisilta mielipiteiltään liberaali Vanhan testamentin tekstikriitikko. Vajaan kolmen vuoden uutteran opiskelun ja itsenäisen työskentelyn tuloksena Forsskål esitti tarkastettavaksi latinankielisen väitöskirjansa ”Epäilyjä uudemman filosofian periaatteiden johdosta”. 65 sivun laajuinen opinnäyte oli terävä hyökkäys Christian Wolffin yleisesti hyväksytyä rutikuvaa oppisuuntaa vastaan. Nuoren väittelijän rohkeutta ihailtiin. Ei ollut epäilyäkään siitä, että hän saavutti teoksellaan filosofian maisterin ja tohtorin arvon. Lisäksi Göttingenin Kuninkaallinen Tiedeseura kutsui hänet kirjeenvaihtajajäsenekseen.

Ajatuksen ja sanan vapaus vallitsi englantilaishenkisessä Göttingenin yliopistossa, mutta ei hattupuolueen hallitsemassa Ruotsissa. Sen sai suorasukainen Forsskål pian Saksasta palattuaan karvaasti kokea. Hankkiakseen lisää yliopistopätevyyttä hän tarjosi vuonna 1759 Upsalassa akateemiseksi väitöskirjaksi 12-sivuista vihkosta, joka nostatti vastustuksen myrskyn ”vapauden ajan” kiihkeässä puolueilmapiirissä. Kirjanen oli näet jo nimeltäänkin vaarallinen, suorastaan ”lainvastainen”: ”Ajatuksia kansalaisvapaudesta”. Väitöskirjaksi sitä ei rohjettu hyväksyä edes latinankielisenä, mutta itsepäinen tekijä sai sen ruotsinkielisen laitoksen tiukasta sensuurista huolimatta salavihkaa painatetuksi. Vaikka osa painoksesta viipymättä takavarikoitiinkin, kirjanen teki varsinkin ylioppilaspiireissä pontevasti tunnetuksi vapauden aatteita, eritoten paino- ja elinkeinovapauden asiaa. Muutamassa vuodessa mielipiteet muokkautuivat siinä määrin, että toinen suomalainen, Anders Chydenius, sai valtiopäivillä aikaan päätökset sensuurin lopettamisesta ja osittaisesta elinkeinovapaudesta.

Samaan aikaan kun Forsskål tarmokkaasti taisteli vapauden puolesta, hän pyrki eräisiin yliopistonopettajan virkoihin Upsalassa, mutta itsenäisesti ajattelevaa ja itsepäisesti toimivaa väittelynhaluista nuorta tohtoria syrjittiin. Kun asiat olivat synkimmillään, tuli professori Michaelisilta ilahduttava kirje. Siinä tiedusteltiin, olisiko Forsskål halukas ottamaan luonnonhistorioitsijana osaa Tanskan valtion suunnittelemaan Arabian-matkaan. Paljoakaan empimättä hän – Linnén kehotuk-

sesta – hyväksyi houkuttelevan tarjouksen, mutta esitti samalla omat vaatimuksensa: huomattavan rahapalkan lisäksi hänen oli saatava professorin nimi ja arvo sekä vakuutus siitä, että retkikunnan jäsenet olisivat keskenään tasavertaisia. Näihin vaateliaisiin ehtoihin suostuttiin.

Thorkild Hansen kertoo teoksessaan yksityiskohtaisesti Forsskålin jännittävistä viimeisistä vuosista. Retkikunta lähti purjehtimaan Kööpenhaminasta 4. tammikuuta 1761. Matka Arabiaan kesti lähes kaksi vuotta, ja se herätti hyvin suurta huomiota kaikkialla Euroopassa. Välillä viivytettiin – etenkin luonnontieteellisten tutkimusten vuoksi – varsin pitkäänkin Marseillessa, Maltassa, Konstantinopolissa, Aleksandriassa ja Kairossa. Vuoden 1762 lopulla oltiin vihdoinkin määrän päässä, Jemenissä.

Arabian niemimaan vuoristoisen eteläkolkan vanha, houkuttelevan romanttinen nimi *Arabia Felix*, Onnellinen Arabia, johtuu väärinkäsityksestä, käännösvirheestä. Sen retkikunta sai kokea katkeraksi pettymyksekseen. Tosin Pohjois-Jemenin rannikkokaupungissa Luheiassa vietetyt alkuvuorokot kuluivat erittäin miellyttävästi, ja sisämaahan siirryttyäänkin muukalaiset saivat yleensä ”matkustaa ilman hätää, niin kauan kuin rahaa ja terveyttä riitti”, kuten Forsskål kertoi eräässä kirjeessään Linnelle. Pian kuitenkin tropiikin taudit iskivät matkamiehiin. Retkikunnan johtajan asemaa havigellut von Haven menehtyi Mokaan kaupungissa toukokuussa 1763, ja vaivalloisella vuoristomatkalla sairastuivat sekä Forsskål että Niebuhr. Jälkimmäinen toipui pian, mutta Forsskålin tila paheni uhkaavasti, ja Jerimin pikkukaupungissa hän kuoli hirveitä tuskia kärsittyään malariaan 11. 7. 1763. Yön pimeydessä hänen ruumiinsa oli kiireesti kätkeyttävä kaupungin laitamalta hankittuun hautaan, jottei toimitus olisi närkästyttänyt uskonkiihkoisia arabeja.

Harva 31-vuotias tiedemies on ennättänyt saada aikaan niin paljon pysyväarvoista kuin monipuolinen ja tarmokas Peter Forsskål. Hänen kesken päättynyt kaukomatkansa oli varsinkin luonnonhistorian kannalta erittäin tuloksekas. Hänen jäämistönsä käsitti runsaiden kasvi- ja eläinkokoelmien ohella monien tieteellisten teosten käsikirjoituksia, parituhatta liuskaa erilaisia muistiinpanoja ja laajan matkapäiväkirjan. Opettajansa ja esikuvansa Linnén tavoin Forsskål oli erikoisalallaan,

botanistina, lähinnä systemaatikko, mutta jälkipolvet ovat lisäksi tunnustaneet hänen huomattavat ansionsa kasvifysiologian ja -ekologian sekä eritoten kasvimaan-tieteen uranuurtajana. – Oli onni, että yksi retkikunnan jäsenistä, Carsten Niebuhr, jaksoi kestää matkan tavattomat rasitukset. Hän toimitti korvaamattomat tieteelliset saaliit perille Kööpenhaminaan ja julkaisi niistä vuosien mittaan pääosan, muiden muassa kolme Forsskålin arvokasta tutkimusta Egyptin ja Arabian luonnon-historian alalta.

Jälkimaailman mielipiteen siitä, millä kansalla on kunnia lukea nerokas Peter Forsskål maanmieheksen, on kaunopuheisin kääntein esittänyt Wilhelm Lagus eräässä esitelmässään vuonna 1877:

“Siitä saakka kun Forsskålin nimi on saanut sen kaiun, mikä sillä nyt on ja ai-na tulee olemaan ajatuksen ja tiedon kirkkaimmissa avaruuksissa, ei ole ollut puu-tetta niistä, jotka tavoittelevat kunniaa saada nimittää häntä omakseen. Göttingenillä on oikeus sanoa: täällä hän ensiksi saavutti kuuluisuutta ensimmäisellä kirjoituksellaan ja sai ensimmäisen tunnustuksen, kun hänet jo 24-vuotiaana kutsuttiin maineikkaan tiedeseurani jäseneksi.

Tanskalaiset sanovat: meidän kuninkaamme ja meidän rahamme tekivät mah-dolliseksi hänen matkansa ja hänen maineensa; me olemme kustantaneet hänen teostensa julkaisemisen ja hoivanneet hänen kokoelmiaan.

Ruotsalaiset sanovat: Upsalassa, sikäläisen suuren opettajan opastamana hän valmistui tieteen palvelukseen; Ruotsissa hän kirjoitti tunnetun vapaamielisen len-tolehtisensä; ja me olemme olleet täysin oikeudenmukaisia lausuessamme hänestä eräässä muistokirjoituksessa, että hän on ‘yksi niistä monista mainioista, historial-lisesti merkittävistä miehistä, jotka polveutuvat Suomesta ja joiden välityksellä mainittu provinssi maksoi Ruotsille kiitollisuudenvelkansa tästä maasta saamastaan kulttuurista ja siitä, että se liitettiin rikkaan ja loistavan historian piiriin’.

Lopuksi tulemme me suomalaiset ja sanomme: ottakaa te muut vain, mikäli haluatte, hänen neroudentuotteidensa loisto, mutta te ette voi riistää meiltä sitä yl-peätä iloa, että hänen olemuksensa jaloin osa, hänen henkensä voima, hänen elä-

mänsä, hänen verensä ja sydän, joka pani sen liikkeelle, oli meidän. – Meidän keskuudessamme hän syntyi, meidän keskuudessamme häntä kasvatti ankara ja vakava isä, meidän historiaamme on hänen sukunsa lähtemättömästi juurtunut ammoisista vuosisadoista saakka.”

Peter Forsskålin mittava elämäntyö ja tanskalaisen Arabian-retkikunnan vaiheet ja saavutukset eivät ole unohtuneet. Niistä on kirjoitettu Suomessa, Tanskassa, Ruotsissa, Saksassa ja Englannissa – aivan äskettäinkin.

Kirjailija Thorkild Hansen on ensimmäisenä kuvannut kuuluisaa kaukomatkaa yhtenä kokonaisuutena. Hän ei tosin tunne kaikkia – esimerkiksi Suomessa ilmentyneitä – laajaan aiheeseensa liittyviä erikoistutkimuksia, mutta hän on erittäin huolellisesti, todellisen tutkijan tavoin, kahlannut läpi retkikuntaa koskevan ensi käden aineiston, alkuperäisiä matkapäiväkirjoja, hankalaselkoisia kirjekokoelmia, jopa apteekkilaskuja myöten. Hän on tieteellisten retkikuntien mukana matkustellut omin silmin tutustumassa niihin tienoihin, missä ”vanha tanskalainen ekspeditio” aikoinaan liikkui. Hän on löytänyt paljon uutta ja tehnyt teräviä huomioita. Ja ennen kaikkea hän on pystynyt elävällä ja mukaansa tempaavalla tavalla kertomaan löydöistään ja elämyksistään, ”Onnellisesta Arabiasta” ja sen onnettomista etsijöistä, muiden muassa Peter Forsskålista.

Johdanto Thorkild Hansenin teokseen Onnellinen Arabia. Porvoo, Helsinki 1964.

Tieteen Kuvalehden toimittaja tohtori Torben B. Larsen on äskettäin seurannut 220 vuotta sitten suoritetun tutkimusmatkan reittiä Pohjois-Jemenissä ja todennut artikkelissaan ”Tutkija seuraa Niebuhrin jalanjälkiä halki Onnellisen Arabian” että olosuhteet eivät ole tuolla ”Onnellisessa Arabiassa” paljonkaan entisestään muuttuneet. (Ks. Tieteen Kuvalehti n:o 12 joulukuu 1987 s. 28 – 32 ja 72.)

KRISTFRID GANANDER (1741 – 1790)

KRISTFRID GANANDERIN MUSTALAISTUTKIELMA

A. V. Koskimies mainitsee, että Kristfrid Ganander on “kaikkien muiden harastustensa ohessa tarkannut mustalaiskieltäkin ja siitä, mikäli vanha muistitieto pitää paikkansa, kirjoittanut sanakirjankin, joka on hävinnyt niinkuin enimmät muutkin hänen käsikirjoituksensa”. Rantsilan uuttera kappalainen on tosiaankin ennättänyt laatia kokonaisen sanakirjan luonnoksen Suomen mustalaisten kielestä, mutta se on toistaiseksi teillä tietymättömillä. Tallella on sitä vastoin onneksi Gananderin omakätinen 46-sivuinen tutkielma meikäläisestä “mustasta kansasta” ja sen puheenparresta. Käsikirjoitus ei tähän mennessä kumma kyllä ole osunut suomalaisten tutkijain silmiin, vaikka se mainitaan painetuissakin lähteissä ensi kerran jo 175 vuotta sitten ja vaikka ruotsalainen mustalaisten tutkija Allan Etzler on tehnyt siitä varsin laajasti selkoa v. 1944 ilmestyneessä väitöskirjassaan “Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige. Historia och språk”.

Gananderin tutkielman nimi on “Undersökning om De så kallade TATTARE eller Zigeuner, Cingari, Bohemiens, Deras härkomst, Lefnadssätt, språk m.m. Samt om, när och hwarest några satt sig ner i Sverige?”. Nimilehdeltä selviää niinikään, että se on “jätetty v. 1780 Tukholman Kunink. Kaunokirjallisuusakate-

mialle (Witterhets-Academien)”, ja tämän akatemian arkistossa käsikirjoitusta edelleenkin säilytetään. Kysymyksessä on kilpikirjoitus. Mainitulla kuningatar Loviisa Ulriikan v. 1753 perustamalla akatemialla oli näet tapana julistaa joka vuosi kirjoituskilpailu määraaiheista runouden, kaunopuheisuuden ja historian alalta. Vuoden 1779 joulukuun kokouksessa akateria totesi ikäväkseen, ettei historia tuntunut kiinnostavan silloisia kynämiehiä, koska edellisen vuoden historialliset kilpikirjoitusaiheet eivät olleet houkuttelleet ketään tavoittelemaan palkintoa. “Kuitenkin haluttiin vielä yrittää, mitä tällä opinalalla voitaisiin tehdä, ja otettiin näin muodoin samat palkintoaiheet kuin edelliselläkin kerralla; minkä lisäksi liitettiin: Tutkimus ns. mustalaisista, heidän alkuperästään, elintavoistaan ja kielestään.” Tieto tästä kilpikirjoitusaiheesta saapui Rantsilan kappalaisenpuustelliin Lampelaan varmaankin jo heti alussa vuotta 1780. Ganander innostui asiaan ja päätti ottaa osaa kilpailuun. Hänellä oli enintään puolisen vuotta aikaa suunnitella tutkielmaansa ja kerätä siihen aineksia sekä painetusta kirjallisuudesta että Suomen elävästä mustalaiskielestä – ellei hän jo varhemmin ollut kiinnostunut tästä aiheesta ja tehnyt sitä koskevia muistiinpanoja, mikä tuntuu todennäköisimmältä senkin vuoksi, että mustalaiset ovat tunnetusti varsin vastahakoisia käden käänteessä paljastamaan “suurinta salaisuuttaan”, kieltään. Joka tapauksessa Gananderin kirjoitus on saapunut Tukholmaan hyvissä ajoin, jo elokuun 4:ntenä 1780, kuten sen nimilehdelle on merkitty. Nimimerkikseen tekijä oli valinnut “Aborigines”, alkuasukkaat, mikä niinikään mainitaan tutkielman kansilehdellä.

Gananderin mustalaistutkielma on monessakin mielessä kiintoisa. Se sisältää tiettävästi vanhimmat muistiinpanot maahamme 1500-luvulta alkaen muuttaneiden mustalaisten kielestä ja heidän omalaatuisista tavoistaan. Myös oppihistoriallisessa suhteessa kirjoitelma on huomion arvoinen, koska sen sittemmin folkloristina ja leksikografina suuresti ansioitunut tekijä tässä esittää mielipiteitään mm. erinäisistä historiallisista ja kielitieteellisistä kysymyksistä. Äidinkielemme historiinkin kanalta tutkielma tarjoaa yhtä ja toista merkille pantavaa.

“Ruotsissa ja Suomessa, kuten myös muilla seuduilla Euroopassa, on jo amoin tunnettu kiertelevä ja kuljeksiva sukukunta, mustalaiset (*Zigeuner*) eli tattareit (*Tattare*), jotka suurina, usein viisikymmentäkin henkeä miehiä, vaimoja ja lapsia

käsittävinä laumoina tai parvina vaeltavat ja matkustavat paikkakunnalta toiselle. Mutta he itse sen paremmin kuin kukaan muukaan eivät ole voineet varmasti sanoa, mistä he ensin ovat lähteneet liikkeelle. Sen huomion johdosta, mitä tuollainen toimeton mutta lukuista, laiska mutta häijy ja väkivaltainen sukukunta vaatii ylimmältä mahdilta yhteiskunnassa, missä noiden kiertolaisten esiintyessä jokainen on epävarma omaisuudestaan ja hengestään, olen pitänyt tarpeellisenä lähemmin kuvailla tätä kansaa alkaen vanhimmista ajoista, mihin sen historiaa voi seurata, aina nykyaikaan asti.”

Tämän ensimmäisenä pykälänä olevan johdannon jälkeen esitellään käsikirjoituksen alkukolmanneksessa (pykälissä 2. – 12.) pääasiallisesti varhempien tutkijoiden ja kirjailijoiden mielipiteitä mustalaisten alkuperästä. Nämä sivut ovat siis etupäässä selostavia ja sisältävät pitkiäkin ruotsin- ja latinankielisiä otteita eri lähde- teoksista, mutta välissä on sentään kirjoittajan omiakin huomioita. Niinpä kolmannessa pykälässä mainitaan, että “näiden vaeltavien irtolaisten” nimenä on saksaksi *Zigeuner*, kreikaksi “*attinganit*”, *Attinganer*, italiaksi *Cingari*, espanjaksi *Gittani*, ranskaksi “*gascognelaiset*”, *Gasconer*, *Les Egyptiens* tai “*böömiläiset*”, *Bohemiens*, “ruotsiksi *Tattare* ja suomeksi *Lätit* eli *mustalaiset*, *mustilaiset*”. Huomio kiintyy erityisesti sanaan *lätit*. Sitä lienee tässä merkityksessä kirjallisuudessa käyttänyt vain juuri Ganander. Hänen sanakirjassaan on hakusanana “*Lätti* en tattare, Zigeuner, Cingarus / mustalainen, mustakansa /. *Lätin kieli* Tattares språk, som de sielfwe kalla *Roman itschibi* eller *kal itschibi* Romaniska eller de swartas tungomål”. Lisäksi mainitaan samassa teoksessa “*Lättiläiset*, sten s. pl. idem ac *Lätti*. *Lättiä* l. *lättiläisiä* on taas *lijjkellä* – Zigeunerne äro å färde”. Olisi erehdys yhdistää nämä sanat nykykielessämme latvialaista tarkoittaviin nuorehkoihin tulokkaihin *lättiläinen* ja *lätti* jo siitäkin syystä, että meikäläiset mustalaiset eivät suinkaan ole saapuneet Itämeren maakunnista, vaan lännestä päin. Mitään yhteyttä mustalaista tarkoittavalla *lätillä* ei myöskään ole sikalaa merkitsevään vanhastaan käytettyyn ja yleiseen *lättiin*. Mutta tuulesta temmattujakaan ne eivät varmasti ole, vaan Ganander on ilmeisesti kuullut niitä viljeltävän kansankielessä. Nykyisin *lätti* ei tietävästi kylläkään esiinny mustalaista merkitsemässä ainakaan Keski- eikä Pohjois-Pohjanmaalla, Gananderin parhaiten tuntemilla murrealueilla, mutta Sanakirjasäätiön kokoelmien mukaan käytetään Lappajärvellä *lättiä* pahanta-

paisten ihmisen herjasanana (J. Ollila), ja Töysästä on E. Peltosen lähettämä tieto: “*lätti* Huonoista naisista: On se aika ‘letukka’ tai samoin ‘lätti’ = huonomaineinen nainen, samallaista miestä samoin nimitetään lätiksi, ‘lätti’”. Nämä merkitykset tuovat ehkä ensin mieleen venäjän sanan *blad* ‘femina publica’, mutta siitä tuskin sittenkään on kysymys, vaan *latin* alkulähde löytynee ruotsista. Ruotsin Akatemian suuressa sanakirjassa on substantiivi *lätting*, joka kuuluu samaan pesyeseen kuin *lat* ‘laiska’ ja *lättja* ‘laiskuus’ ja merkitsee ‘henkilö, jolla ei ole halua tehdä työtä tai suorittaa jotakin tai antautua ponnistuksiin, laiskuri, laiskimus (”lat-hund”, “latmask”)’. Ruotsissa tätä sanaa ei kylläkään mainita käytetyn nimen omaan mustalaisista, mutta laiskotteluhan on näille erittäin luonteenomaista, joten ehkä aluksi yleensä ‘laiskurin’ merkityksessä lainattu *lätti* on siirtynyt tarkoittamaan sekä mustalaista että yleensäkin huonomaineista, pahantapaista henkilöä. *Lättiläinen* taas on sanojen *lätti* ja *mustalainen* sekaantuma, kontaminaatio.

Palaamme Gananderin tutkielmaan. Hän kertoo sen neljännessä ja viidennessä pykälässä:

“Mustalaiset itse, jotka suomeksi käyttävät heimostaan nimeä *Musta-kansa*, vastaavat kysymykseen, mistä he ovat alkuaan lähtöisin, että he uskovat jumalallisen koston karkottaneen heidät Egyptistä, koska he eivät antaneet majapaikkaa N. Maarialle ja tämän Pojalle näiden paon aikana. Mutta tämä satu on samaa luokkaa kuin Jerusalemin suutarin tarina. Vaikka asiaa ei voikaan todistaa, ovat muutamat oppineet kuitenkin arvelleet, että nämä mustat olisivat Kuusin (Chus) jälkeläisiä, Kuusin, jonka puolestaan kerrotaan olleen jumalattoman Haamin poika, jonka osaksi tullutta rangaistusta nämä [mustalaiset] vielä kärsivät siirtyessään sinne tänne ympäri avaraa maailmaa. Näin ollen he olisivat alkuaan peräisin Egyptistä ja Etiopiasta, mistä seikasta tuntuisi olevan todisteena myös heidän synnyinmaansa musta kasvojen ja ihon värinsä. Polydorus arvelee heidän tulleen Assyriasta ja Kilikiasta, Volaterranus Persiasta, Aventinus – teoksessaan *Annales Boiorum*, 7. kirja – Unkarin ja Turkin rajalta, mikä myös on todennäköisintä. Uskoisin helposti heidän olevan karkotettuja maureja, jotka ajettiin pois Espanjasta, ellei minulta puuttuisi historiallisia todisteita tästä. Kuitenkin jätän historioitsijoiden tarkemman harkinnan varaan, eikä heidän mieluummin voitaisi katsoa olevan haarauma *Aasian tartareista*, mistä alempana pian esitän ajatukseni.

En halua kokonaan hylätä sitä ajatusta, joka Philip Camerariuksella on näistä teoksessaan *Horae succisivae*, kun hän uskoo, ettei heidän alkuperäänsä tarvitse etsiä kauempaa, vaan voi pysähtyä siihen, että he ovat läheisemmiltä seuduilta kuin saattaisi ajatellakaan: joukko varkaita, murhamiehiä, karkureita ja kerjäläisiä, jotka

ovat kerääntyneet yhteen kaikilta seuduilta, kuten niin sanotut *Rosboinikit* Venäjän rajalla. Mutta tällöin on muistettava, että luonnolliset mustalaiset erottuvat sekä oman kielensä ja ääntämistapansa että mustan värinsä ja ruumiinrakenteensa ynnä piirteidensä puolesta muista kumppaakin sukupuolta olevista irtolaisista, jotka sattumoisin ovat liittyneet heidän seuraansa. Niin sanotut oikeat mustalaiset ovat aivan varmasti vieras kansakunta, joka maassamme nyt oleilee maanvaivana, mutta jota maamme ei koskaan ole synnyttänyt. Näin muodoin mustalaiset ovat kansanheimo, jonka epäilemättä jokin suuri vallankumous tai väestön muutto on ajanut pois Aasian tai Turkin maista ja johon sekamelskaan sittemmin on matkan varrella liittynyt useita kansallisuuksia, kuten unkarilaisia ja slaaveja (Sclawoner); tämä tuntuu voitavan todistaa heidän kielensä perusteella, johon on melkoisesti sekaantunut unkaria ja slaavilaisia aineksia, kuten alempana osoitetaan.”

On epävarmaa, ovatko mustalaiskielenoppaat Gananderille itse kertoneet, että heidän kansansa olisi lähtöisin Egyptistä. Tämä mustalaisten suosima käsitys eli kauan kirjallisuudessakin, ja se kuvastuu, kuten yllä huomasimme, myös mm. heidän englannin-, hollannin-, ranskan- ja espanjankielisistä nimityksistään. Tutkimus on osoittanut, että mustalaisheimo on alkuaan Intiasta lähdettyään viipynyt jonkin aikaa Persiassa, Armeniassa ja Turkissa, kunnes se vasta kaiketi 1300-luvulla vähitellen siirtyi lähinnä Kreikan kautta Eurooppaan. Jo 1400-luvun alkupuoliskon saksalaisetkin lähteet kertovat näistä kulkureista. He olivat “mustia kuin tartarit” – siis mongolit ja tataariheimot, joihin Eurooppa oli saanut kauhukseen tutustua parisen vuosisataa varhemmin ja viimeksi Timur Lenkin aikoina. Keski-ala-saksalaisella kielialueella kutsuttiinkin paikoitellen sekä mustalaisia että tataareja nimellä *tater* tai *tarter*, mutta ‘mustalaisen’ merkityksessä tämä sana ei Saksassa saanut kovinkaan laajaa levikkiä eikä ~~olennyt~~ ^{ollut} kauan. Skandinaviassa siitä sen sijaan kehkeytyi noiden salaperäisten tummahipiäisten tulokkaiden päänimitys: nuoremman muinaisruotsin *tathere*, *tattarä*, *tartar(e)*, *tatar*, vanhemman uusruotsin *Tatare*, *tåtare*, *tatra*, tanskan *tater*, jne. Tätä nykyä merkitsee esim. ruotsin *tattare* valtakunnassa vanhastaan asuneiden ja rodultaankin sekaantuneiden mustalaisten jälkeläistä; *zigenare* sen sijaan tarkoittaa myöhempiä, puhdasrotuisia mustalaistulokkaita. *Tattare* sanan yleisyys ja sitkeähenkisyys Ruotsissa selittyy osaksi siitäkin, että 1500- ja 1600-luvuilla maanteiden “tattarit” ja varsinaiset turkinsukuiset tataarit toisinaan todella käsitettiin samaan heimon kuuluviksi. Varsinaisia tataareja

oleskeli valtakunnassa jo paljon ennen mustalaisten saapumista, ja etenkin 1600-luvun alussa ylläpidettiin Ruotsin hallituksen ja Krimin tataarikaanin kesken ajoittain varsin vilkkaitakin suhteita: Krimiltä saapui Tukholmaan lähetystöjä, joiden jäsenistä jotkut jäivät pysyvästikin Ruotsiin. – Suomessakin *tattari* on tunnetusti – mm. Gananderin, Renvallin ja Lönnrotin sanakirjojen mukaan – varhemmin ollut yleisenä mustalaisen nimityksenä. Lönnrot mainitsee samamerkityksisenä myös muodon *tattara*. Kun maassamme alkoi viime vuosisadalla liikkua tataarilaisia kulkukauppiaita, *tattari* nimitys siirtyi murteissamme ”oikeille” omistajilleen, siis tarkoittamaan tataaria, eritoten tataarilaista kaupustelijaa (SS:n kokoelmien mukaan mm. Pyhässäranassa, Pyhässämaassa, Laitilassa, Myrskylässä, Hollolassa, Kemissä ja ? Tyrössä), joskus jopa venäläistä, itäkarjalaista ja juutalaistakin kulkukauppiasta (Myrskylässä, Mouhijärvellä ja Kempeleessä). Nämä nuorehkot merkitystulokkaat ovat tunkeneet mustalaista tarkoittaneen *tattarin* kansankielestämme miltei näkymättömiin. Vain sellaiset sananparret ja sanonnat kuin *nöyrä kuin tattarin piiska* (Pusula), *saðattaa ku tattari* (Kurikka) tai *kutsumatoiv vieras om pahemp tattari* (Venjoki) lienevät muistoja niiltä ajoilta, jolloin ruotsista lainattu *tattari* yleisesti merkitsi mustalaista. (Kasvinnimet *tattari* ‘*Polygonum fagopyrum*’ eli ‘*Fagopyrum tataricum*’, *tattariheinä*, *-ruoho*, *tatarkaura*, *-vehnä* jne. ovat niinkään kielessämme läntistä perua, vrt. ruots. *tattra* ‘tattari’, *taterhavre* ‘mustakaura’, *Avena strigosa*, saks. *Tatterkorn* ‘tattari, *Fagopyrum*’. Virossa ja liivissä on myös kasvinnimi *tatar* käytännössä.) Myöhäinen kirjallinen tulokas *tataari* ei liene missään kotiutunut kansankieleemme.

Nimenomaan juuri ruotsin kielen yleinen mustalaisen nimitys *tattare* sai Gananderin ajattelemaan, että nämä kiertolaiset ovat ”Aasian tartarien” sukua. Tutkielmansa 12. pykälässä hän näet kirjoittaa mm.: ”Epäilemättä on kansan, joka eli siihen aikaan kun tämä harhaileva joukkio ensiksi alkoi näyttäytyä täällä Pohjolassa, pitänyt tietää sen olevan alkuperältään ja sukulaisuudeltaan lähtöisin Aasian tai myös Euroopan tartareista. Tämä heidän nimensä siis todistaa, että meikäläiset tatarit (Tattare) ovat samaa alkuperää kuin kaikki muut samannimiset, jotka asuvat Aasiassa, Turkin rajalla tai Krimillä.” Kantaansa kirjoittaja yrittää todistella mah-

dollisimman tieteellisesti. Siteerattuaan välillä 6. pykälässä laajahkosti Albertus Crantziuksen (v. 1517 kuolleen Albert Krantzin) “Saxonian” ja Johannes Aventinuksen (1477 – 1534) “Annales Boiorumin” kuvauksia Euroopan 1400-luvun mustalaisista ja heidän tavoistaan hän poikkeaa 7. pykälässä ohimennen mainitsemaan, että mustalaiset saapuivat Ruotsin valtakuntaan ensi kerran Sten Sture nuoremman valtakaudella v. 1512. Gananderin tieto on peräisin Anders af Botinin teoksesta “Utkast til Swenska folkets Historia”, ja sen katsotaan yhä pitävän paikkansa. Lyhyessä 8. pykälässä todetaan, miten erinäiset matkakertomukset tietävät myös Aasiassa, muhamettilaisten keskuudessa, olevan maankiertäjiä, jotka kuulemma ovat jopa meikäläisiä mustalaisia taitavampia “pahanteossa, petoksissa, varastelussa ja muissa häpeällisissä paheissa”. Näiden nimenä on Gananderin tietämän mukaan *Torlaqver*, mikä ilmeisesti tarkoittaa monikkomuotoa turkin sanasta *torlaq* ‘laiska, huolimaton; villi, kesytön’.

Näin onkin esityksessä taas päästy Aasian puolelle. Kertoessaan melkoisen laajasti (pykälissä 9. – 11.) sikäläisistä “tartareista” Ganander on käyttänyt lähteinä kahta Amsterdamissa 1660-luvulla painettua upeata, runsaasti kuvitettua folianttia: Athanasius Kircherin “China monumentis [, quæ sacris quæ profanis, nec non variis naturae & artis spectaculis, aliarumque rerum memorabilium argumentis] illustrata” ja Joan Nieuhovin “Legatio Batavica ad Magnum Tartariae Chamum Sung Teium”. Ei ole syytä tässä toistaa näiden teoksien sinänsä kylläkin kiintoisia, mutta melkoisessa määrin vanhentuneita esityksiä “tartarien” alkuperästä, sukulaisista ja vanhimmasta historiasta. Ganander tyytyy enimmäkseen pelkästään siteeraamaan tai selostamaan noita lähteitään, liittämättä tällä kertaa mukaan omia kannottojaan tai havaintojaan. Sen sijaan on paikallaan muutama sana hänen tässä tutkielmassa käyttämistään lähteistä yleensä. Ganander mainitsee kirjoituksessaan alun neljäntäkymmentä teosta, joista hän on tietoja ammentanut. Osaksi ne ovat senaikaisten suomalaisten pappismiesten tavalliseen käsikirjastoon kuuluneita, kuten – Raamatun ja Lutherin katekismusten lisäksi – Gezeliusten kuuluisa raamattu-teos ja “Bentzelii Större Theologia”, millä tarkoitetaan Ruotsin arkkipiispan Jacob Benzeliuksen (1683 – 1747) teosta “Epitome repetitionis theologiae”. Toisinaan

on kysymys koulu- ja kurssikirjoista: Horatius, Ovidius, Aulus Gellius, Prokopios. Mutta joukossa on melko runsaasti viittauksia harvinaisempiinkin teoksiin, sellaisiin kuin yllä mainitut Kircherin ja Nieuhovin loistojulkaisut tai Aventinuksen “*Annales Boiorum*” ja Krantzin “*Saxonia*” sekä edelleen Johannes Gastius Briscensuksen “*Sermones convivales*” (Basel 1549) ja Joachim Camerariuksen “*Horae succisivae*”. Uudempaa historiallista ja maantieteellistä kirjallisuutta edustavat mm. Hans Aspegrenin “*Försök til En Beskrifning öfver Pedersöre Sokn i Österbotn*” (1763, 1766), Johan Bilmarkin (1728 – 1801) “*Disputatio de Holmgardia*”, Anders af Botinin “*Utkast til Swenska folkets Historia*” (1757 – 1764), Anton Friedrich Büschingin “*Neue Erdbeschreibung*” (1758), Olof von Dalinin “*Swea Rikes Historia*” (1747 – 1762), Ludwig Holbergin “*Jödisk Historie*” (1742) ja “*Helte- og Heltindehistorier*” (1739, 1745) sekä Gerhard Friedrich Müllerin moniosainen “*Sammlung russischer Geschichte*”. Kielitieteellisten lähteiden osalta huomio kiintyy – paitsi Olof Rudbeck nuoremman v. 1717 ilmestyneeseen teokseen “*Specimen Usus Linguae Gothicae & Analogia Linguae Gothicae cum Sinica nec non Finnonicae cum Ungarica*” – silloisiin uutuuksiin, Johan Ihren etymologiseen sanakirjaan “*Glossarium suio-gothicum*” (1769) ja Joannes Sajnovicsin (Gananderilla kerran “*Saiwonic*”!) tärkeään, v. 1770 Kööpenhaminassa painettuun tutkimukseen “*Demonstratio idioma ungarorum et lapponum idem esse*”. Gananderin pienehkön tutkielman kirjallisuusluettelo on siis varsin kunnioitusta herättävä ja osoittaa, että tekijä on kilpikirjoitustaan varten suorittanut melko perusteellisia esitöitä. Teosten ja kirjoittajien nimien maininnassa on kylläkin aika usein sattunut pikku erehdyksiä, ja sivuviitteetkin ovat toisinaan epätarkat. Kaiketi jonkinlaisesta huolimattomuudesta johtuu sekin, että häneltä on jäänyt kokonaan huomaamatta mm. tuorein Ruotsi-Suomen mustalaisia käsitellyt tutkielma, jo viisi vuosikymmentä varhemmin painettu Samuel S. Björkmanin väitöskirja “*Dissertatio academica de Cingaris*” (Upsala 1730), joka sisältää ensimmäiset painetut tiedot valtakunnan mustalaisten kielestä: 47 sanaa ja sanontaa. – On erittäin epätodennäköistä, että Gananderilla olisi ollut kaikki yllä mainitut teokset omassa kotikirjastossaan, sillä “kappeliseurakunnan köyhä talonpoikaispappi” ei varmaankaan

olisi pystynyt monia niistä hankkimaan, olipa hän kuinka harras bibliofiili tahansa. Ehkäpä Ganander pistäytyi v. 1780 varta vasten Turussa suorittamassa kirjasto-tutkimuksia kilpikirjoitustaan varten, tai hän oli ainakin osittain jo varhemmin kerännyt kirjallisuudestakin tietoja mustalaisista ja heidän merkillisestä historiastaan.

Omintaan ja tutkimukselle arvokkainta Ganander tarjoaa kirjoitelmansa kahdessakymmenessä loppupykälässä (s. 17 – 46), missä hän kertoo silloisista Suomen mustalaisista ja heidän kielestään. Nämä käsikirjoituksen osat ansaitsevat tässä tulla käännettyinä tai selostettuina ensi kertaa mahdollisimman täydellisinä julkisuuteen. – Mustalaisten ulkomuodosta ja tavoista Ganander kirjoittaa seuraavasti (pykälät 13. – 21.):

“§. 13. Nämä meidän mustalaiset erottaa helposti muista meikäläisistä ihmisistä seuraavien ominaisuuksien johdosta. Sekä mustalaismiehet että -naiset ovat luonnostaan varsin rumia ja mustia niin kasvoiltaan kuin ruumiiltaan. Tämä mustuus on heissä synnynnäistä eikä johdu mistään voitelusta, kuten jotkut ovat ajatelleet, sillä jos mustalainen saattaa raskaaksi maan väestöön kuuluvan vaalean tai ruskeatukkaisen naisen, lapsesta tulee isän mukaan musta, samoin kuin tapahuu neekerien ja ranskattarien kesken. Heidän hiuksensa ovat suorat ja pitkät sekä väriltään pikimustat, kuten myös heidän kulmakarvansa. Heidän nenänsä ovat kookkainta lajia, isot, tylpät ja paksut, silmät suuret, enimmäkseen ruskeat, mutta terävät ja viirumaiset, kuten aasialaisten kansanheimojen, esimerkiksi kiinalaisten. Suu ja huulet ovat isot, leveät ja paksut, jollaiset niiden täytyy olla heidän kielensä ääntämisen takia...

Mustalaiset ovat melkein kaikki kooltaan suuria, ketteriä, väkeviä, pitkiä ja leveäharteisia, niin miehet kuin naisetkin. Miesten vaatetuksena on pitkä, väljä kauhana tai vyötäisille ulottuva takki, väriltään harmaa tai sininen; pitkät housut. Jalkineina heillä on enimmäkseen korkeakantaiset saappaat tai tylppäkärkiset avarat kengät, joissa on korkeat korot ja hihnat. Heillä on aina päässä kulunut vanha riippuvalierinen hattureuhka ja kupeella iso hirveä puukko sekä kainalossa yhtä hirvitävä ruoska, jossa on kalisevia rautarenkaita ja päässä rauta-, kupari- tai messinkinuppi. Nämä ovat heidän aseensa, jotka kädessä he käyvät sekä humalassa ollessa tovereidensa kimppuun että muitakin ihmisiä ahdistamaan hirveästi huutaen ja karkeasti vanhoen ja kiroten taivaan ja maan puoleen, jne. Niillä heistä, jotka ovat palvelleet värvätyissä rykmenteissä, on useimmiten mukanaan myös sapeli ja kivääri.

§. 14. Heidän naisväkensäkin on pukeutunut erikoisella omalaatuisella tavalla. Päässä heillä on kiedottuna liina tai jokin vanha tykkimyssy. Mustat hiuksensa he pitävät riippumassa korvilla ja kasvoilla. Olkapäille, hartioille ja rinnalle he kietovat merkillisellä tavalla mustaraitaisen villavaipan (yllewepa), joka on samalla kertaa päällysnuttu, röijy ja saali, jopa kehtokin, jossa he kantavat ja riiputtavat lapsiaan ja porsaitaan sekä edessä että takana; sillä se on niin ommeltu ja kiinnitetty, että se

Saska Borgin perhettä ja japanilainen perinteentutkija Motoko Sato Hartolassa 1969. Kuv. Pekka Laaksonen. SKS Kansanrunousarkisto.

Mustalaisia Kurikassa 1908. Kuv. Samuli Paulaharju. Museovirasto.

Hentry Valentin isoäitinsä äidin Emmi Valentinin seurassa Hartolassa 1969. Alla: Romaani Jalmari Tuohimäki hevosineen Kauhajoella 1969. Kuv. Pekka Laaksonen. SKS Kansanrunousarkisto.

on auki sekä edessä rinnalta, että takana hartioilta, ja kädet ovat vapaina. Usein näkee, että mustalaisnaisella on selässä kaksi lasta ja juottoporsas sekä edessä imevä lapsi. Samalla tämä vaippa on varastohuoneena eli aittana, mikäli naisella ei ole lapsia, sillä poveileen ja selkäänsä hän pistää niin juustoa, lihaa ja leipää kuin silakkaa, sianlihaa ja voitakin, villoja, pellavia ja riepuja, mitä vain käsiinsä saa: sillä näkipä mustalaisnainen sisällä ollessaan toisten koskettavan mitä tahansa, hän pyytää saada kaikesta osan, olkoon sitten kysymyksessä ruoka tai vaatteet. Tämä vaippa on niin höllästi ja huolimattomasti hänen päällään, että rinta ja käsivarret ovat olkapäihin asti paljaina, eikä hänellä ole [sen alla] muuta kuin paita. Heidän haameensa ovat raidalliset tai punaiset; sukat ovat myös punaiset, ja jalassa on suuret avonaiset korkokengät. Vanhoilla mustalaisvaimoilla on vyötäisillä kaksi isoa nahkakukkaroa tai taskua, sillä he ovat usein koko perheen rahastonhoitajia. He säilyttävät rahoja, jotka enimmäkseen ovat hopea- ja kuparikolikoita, usein monia satoja taalereita.

§. 15. Kumpikin sukupuoli pitää viinasta ja väkijuomista sekä polttaa vahvasti ja usein tupakkaa, kuten lappalaiset ja Amerikan villit.

Talvella mustalaisakat makaavat vaippoihinsa kääriytyineinä monien ryijyjen ja vällyjen alla lapsineen ja porsaineen pitkissä savolaisreissä, ja mies on kuskina. Mutta kesällä he ratsastavat hajareisin kuin miehet, vaipassa selässä kaksi tai kolme lasta, jotka pää ulkona sieltä katselevat; ja voi sattua, että takana saman hevosen selässä istuu lisäksi 6 – 10-vuotias poikakin. Miehet ratsastavat surkeassa puisessa jalustimettomassa säkkisatulassa, ruoska kainalossa. Kesällä heillä on porsas tai pari mukanaan; ne juoksevat perässä tietä myöten kuin koirat. Muutamilla on myös mukanaan isoja koiria. He liikkuvat joukkoina, joissa usein on kaksikymmentäkin henkeä, miehiä, naisia ja lapsia. Nykyisin he oleskelevat mieluiten sisämaassa ja vierailevat väkisin metsäkylien yksinäisten talonpoikien luona. Jos esimerkiksi leipävarras on katonrajassa, he ottavat lupaa kysymättä kaikki itselleen, ja kukapa uskaltaa heille mitään sanoa? Usein he vierailevat köyhissä taloissa, niin että talonpoika jää ilman ruokaa. He ovat taloudenpidossaan niin varovaisia, etteivät syö kaikkea suuhunsa yhdellä kertaa. Eräs köyhä talonpoika kertoi minulle, että tänä talvena oli hänen luonaan yötä joukko mustalaisia, joilla havaittiin olevan, kun he kantoivat säkkejään sisälle, useita säkillisiä ruokatavaroita, kuten leipää, lihaa ja sianlihaa varastossa, niin että talonpoika arveli, että he kaikki olisivat hyvin voineet elää niillä toista kuukautta. Talonpoikaa, jolla tuskin on surveleipääkään, harmitti etenkin se, että hän näki mustalaisten antavan hevosilleen puhtaista ruisjauhoista tehtyä jauhojuomaa.

Heidän elämäänsä ja elinkeinonaan on vaelteleminen, valehteleminen, pettäminen, kädestä katsominen ja ennustaminen, varasteleminen, ryöstäminen ja kuljeskeleminen.

Mustalainen, joka tuntee hevosen ja rakastaa hevosia, vaihtaa niitä usein. He sanovat itse, että se on mustalaisen pelto. Sillä hevosta vaihtaessaan hänen täytyy välttämättä saada väliä, vaikka hänen hevosensa olisi huonompi. Vaihtomaksuksi he itse pyytävät joko rahaa tai ruokaa, tavaroita tai lampaan, vaipan tai pukimia, tu-

pakkaa ym. He saapuvat vaihtamaan hevosia ja tappelemaan markkinoille Loviisaan, Hämeenlinnaan, Turkuun ja etenkin Naantaliin, minne myös monet ovat asettuneet asumaan ja missä nauttivat porvarioikeuksia, niin että viimeksi mainittu on oikea mustalaiskaupunki; jonka tähden muudan sankarillinen piispatar matkusti aina Naantaliin saamaan huvitusta mustalaisten mellastelusta. Kaksi vuotta sitten eräs mahtava mustalainen matkusti vaimonsa kanssa Naantalista kuuden peninkulman päähän Oulusta noutamaan kymmenen vuotta varhemmin eräälle talonpojalle säilytettäväksi jättämiään vaatteita, silkkikankaasta tehtyä kauhtanaa (robbe), takkia ja sangen hyviä vuodevaatteita. Ilmajoen pitäjässä Pohjanmaalla on myös pysyvästi oleskelevia mustalaisia. Lisäksi tulevat ne, jotka Suomessa ovat värvätyissä rykmenteissä ja palveluksessa salpietarinkeittämissä; nämä kuitenkin saavat herroilta kapteeneiltaan ja johtajiltaan liian pitkiä lomia, passeja ja lupatodistuksia, joihin he turvautuvat kierrellessään omavaltaisesti ympäri maata köyhän rahvaan rasitukseksi ja vahingoksi.

§. 16. Mustalaisjoukon näkee aina lisääntyvän uusilla mustilla jälkeläisillä, mutta missään ei kuule, että ketään mustalaista olisi vihitty. He viettävät epäilemättä kihjalaiset ja häät muitta mutkitta vaipan alla. Heillä luullaan olevan yhtäikaa useita vaimoja, koska yhdellä miehellä on useasti monia nuorempia ja vanhempia [naisia] mukanaan.

Heidän lapsensa viihtyvät hyvin. Heillä on tapana kastaa tai upottaa ne niiden ollessa aivan pieniä, 3 – 6 viikon vanhoja, kokonansa kylmään veteen, saaviin tai lähteeseen. Kirjassaan terveyden säilyttämisestä Tissot suosittelee Ranskan naisille samaa keinoa hyvää terveyttä ja jäsenien vahvuutta edistävänä menetelmänä. Lapsiaan he nimittävät Saksassa ja ulkomailla käytetyillä nimillä, kuten Otto, Reinholt, Renata, Helga jne.

Mustalaiset elävät vanhoiksi, sillä tapaa pitkäpartaisia ja harmaapäisiä 70 – 80-vuotiaitakin ukkoja; samoin näkee ikäloppuja mustalaiseukkoja. Mutta on käsittämätöntä, mihin he panevat vanhat isänsä ja äitinsä, sillä kirkkomaahan he joutuvat harvoin. Heidän täytyy itsensä kiinalaisten tapaan surmata vanhukset, kun nämä ovat väsyneet elämään ja kun nuoremmat ovat kyllästyneet laahaamaan heitä mukanaan. Kerrotaan, että eräs mustalainen kuuluu kerran upottaneen vanhan eukon jään alle avannosta ja sanoneen: 'Mene nyt taivaallisen isäsi luokse!'; samalla hän antoi eukolle mukaan pienen tupakkarullan. Varmaa on, että heidän hautajaisistaan kuulee harvoin. Kuitenkin meillä on kymmenen vuotta sitten ollut esimerkki siitä, että mustalaiset ovat järjestäneet hautajaiset ja antaneet haudata vainajansa kirkkomaahan kunnollisin menoin ja ruumissaarnaa kuunnellen; edesmenneen elämänvaiheet olivat tällöin mitä eriskummallisimmat. Juhlamenot suoritettiin erään niin sanotun päämustalaisen (öfver-Tattare) eli mustalaiskapteenin (Tattar Capitain) kunniaksi. Hän oli todella myös nuoruusvuosinaan palvelut kaartissa. Hänen nimensä oli Otto Reinholt.

§. 17. Mustalaisilla on vähän tai ei ole ollenkaan tietoa uskonnon asioista. Yhtä ja toista heistä on kuulusteltu vakavasti, mutta koskaan heiltä ei ole saatu vähäisintäkään vastausta. Kuitenkin he antavat kastaa lapsensa. Jumalaa ja Kristusta he

myös mainitsevat usein vapaasti puhuessaan. He eivät osaa edes lukea kirjasta. Joku heistä, joka usein on joutunut pappien eteen, osaa vihdoin Isämeidän ulkoa. He eivät tule koskaan mihinkään kirkkoon. Ei siis ole ihme, ettei heillä ole mitään moraalia eikä siveysoppia. He lankeavat ilman muuta sellaisiin karkeihin äärimmäisyyksiin ja paheisiin, kuin heistä varhemmin mainittiin.

§. 18. Heidän kieltään käsittelemme alempana. He eivät halua mielellään opettaa sitä kenellekään. Tässä maassa he muuten osaavat kolmea kieltä: ruotsia, suomea ja omaa kieltään. Heillä on heidän omalla kielellään seipitettyjä viisuja eli lauluja, jotka enimmäkseen ovat yksiäänisiä, suuresti venäläisiä muistuttavia. Matkoilla ja muutenkin kun he humalassa ovat oikein hauskailla tuulella, he laulavat näitä aarioitaan ja tanssivat mustalaistanssia, karhu- ja jänistanssia, jota on varsin huvittava katsella. Edellinen [on] kädet ja jalat yhdellä kertaa maassa eli nelinkontin ja mumisee samalla jollain tavalla, jälkimmäinen [on] polvet koukussa istuma-asennossa ja puhelee samalla jollain lailla sormi suussa. Ei voi sanoa, onko heillä näissä lauluissa loppusointuja [runomittaa] vai ei, vielä vähemmän, kuinka nerokkaita ja sukkelia heidän runolliset päähänpistonsa ovat; sillä kukaan ei voi nopeasti käsitellä ja tulkita heidän kieltään. On tuntematonta, käyttävätkö he loitsuja ja lukuja kuten pohjoissuomalaiset, mutta se on varmaa, että heissä on paljon taikauskoa ja he uhkaavat noitua sen tai ne, jotka ovat asettuneet jollakin tavalla heitä vastustamaan.

§. 19. Että tällä kansalla ei ole hyvä mielessä, se voidaan havaita muun muassa seuraavasta. Muudan mustalainen oli 14 vuotta sitten erään apteekkarin luona ja pyysi saada ostaa jotakin taikarohtoa (amuletum), joka tekisi hänet väkeväksi ja voittamattomaksi, niin ettei kukaan – vaikka vastustajia olisi kuinka paljon – voisi voittaa häntä eikä käydä häneen käsiksi. Hän oli vaipunut polvilleen ja puhunut ylen jumalattomasti ja sanonut vannoneensa olevansa ollenkaan kunnioittamatta enempää Jumalaa kuin ihmisiääkään ja tahtovansa kuulua paholaiselle. Apteekkari, joka oli kahden kesken hänen kanssaan, pelästyi moisesta puheesta, mutta lupasi hänelle kuitenkin seuraavaksi päiväksi jotakin sellaista, mitä mies oli pyytänyt, ym.

§. 20. Vaikka tähän sukukuntaan kuuluvat eivät osaa kirjoittaa ja vaikka heillä ei myöskään ole minkäänlaista postinkulkua, he tietävät kuitenkin kaikista sattuneista tapahtumista, etenkin heidän omaa seuraansa koskevista asioista, vaikka ovat niin hajallaan maaseudulla. Varhemmin mainittuihin hautajaispitoihin kokoontui useita satoja mustalaisia Loviisasta, Karjalasta, Savosta, Tornioista, Suomesta [=Varsinais-Suomesta] ja Pohjanmaalta neljässätoista päivässä. Heillä lienee keskenänsä jonkinlainen salainen postinkulku, ja tässä suhteessa he voisivat olla vaarallisia yhteiskunnalle, mikäli he haluaisivat liittoutua, koska he voisivat saada kansansa keskuudesta kokoon useita rykmenttejä. Ja kukapa tietää heidän lukumääränsä, sillä liikkuvaisia kun ovat, heitä ei koskaan saada henkikirjoihin. Muuten he noudattavat keskuudessaan sitä varotoimenpidettä, että he ikään kuin jakavat maan keskenänsä, niin että eräät kulkevat itään, toinen osa pohjoiseen, toinen taas etelään päin; ja sitten he vaihtavat paikkaa, jotta pysyisivät tuntemattomina ja jottei

paikkakunta tulisi heitä kaikkia liian hyvin tuntemaan eivätkä he itse joutuisi ravinnon puutteeseen tai kruununpalvelijain käsiin.

§. 21. Tästä ja heidän muustakin jumalattomasta elämästään havaitsee, kuinka tärkeätä olisi, että tämä uskonnosta ja muista hyvistä tavoista vähät tietävä kansa vakavasti pakotettaisiin asettumaan määräpaikkaan, jotta heidät voitaisiin lappalaisien ja muiden pakanoiden tavoin käännättää kristinuskoon ja opettaa heille uskonnon asioita. Tuloksena tästä olisi, että heistä tulisi hyödyllisiä työläisiä – sen sijaan että he nyt kammovat kaikkea työtä –, sävyisämpiä ja hyveellisempiä jäseniä yhteiskuntaan, jonka nyt kuitenkin täytyy heitä vahingokseen pitää keskuudessaan. Ainakin heidän lapsistaan tulisi parempia ja kesympiä kuin heidän esi-isänsä. Yleinen turvallisuus varmistuisi, ja köyhä maamies, jolla muutenkin on yllin kyllin kerjäläisiä kiusanaan, pääsisi [mustalaisista] rauhaan ja saisi pitää hiellä ja vaivalla ansaitsemansa omaisuuden.

Historiasta on tunnettua, että niin kauan kuin suomalaiset olivat pakanoita, he olivat viljejä ja ryöstönhaluisia, kiertelivät ja hävittivät usein Ruotsin rannikoita, mikä antoi aiheen kuningas Eerik IX:lle eli Pyhälle 12. vuosisadan keskivaiheilla ja kuningas Eerik XI:lle eli Sammalkielelle 13. vuosisadan keskivaiheilla lähettää lankonsa Birgerin, Bjelbon jaarlin, kurittamaan suomalaisia; ja kun heidät käännytettiin kristinuskoon – vaikka se tapahtuikin tulella ja miekalla, he hylkäsivät entisen vaeltelunsa ja talttuivat. Mustalaisethan ovat myös ihmisiä, ja heistä voi toivoa samaa, jos heitä opetetaan.”

Tehtyään välillä laajasti selkoa mustalaisten kielestä – mihin palaamme piakkoin – Ganander jatkaa kirjoituksensa lopussa tähän tapaan:

“§. 33. Mustalaisten aasialaisesta alkuperästä todistaa myös se, että torakat (*Torakkorna*), *Blattae Lucifugae*, – ks. Linnaen *Systema naturaeta* – ovat tulleet Suomeen, Savoan ja Pohjanmaan pohjoisosaan mustalaisten välityksellä ja heidän mukanaan, ja edelleenkin he niitä levittävät. Nyt tiedetään, että nämä hyönteiset ovat aasialaisia: Kiinasta ne tulivat laivoissa Tukholmaan, kuten nähdään *Stockholms Weckoblada*stä vuodelta 1754. Häijyä ja mustaa sukukuntaa, kuten mustalaiset itsekin.

§. 34. Että mustalaisilla on kasvi- ja lääketieteellisiä tietoja, päättelen heidän omista kasvinnimistään. Eräältä mustalaiselta sain tietää heidän käyttävän *Valerianan* kukkia silmäveteen. Vogel sanoo *Materia Medicassa*an *Valerianalla* olevan silmiä parantava voima (*vim ophtalmicam*). Jokaista eri yrttiä he nimittävät omalla kielellään. *Campanulaa* he nimittävät kuten mekin kissankelloiksi jne. Noituutta ja taikauskoa he harrastavat paljon ja ovat olevinaan suuria tohtoreita; varsinkin he tuntevat hevostauteja. Heillä on omat poppamiehensä (sina *Angekokker*), kuten grönlantilaisilla ja pohjoissuomalaisilla, ja niiltä he anovat apua. Mutta että paholainen ja mustalaiset ovat tekemisissä keskenään, sen osoittaa seuraava kertomus ja tapaus, joka vuonna 1764 sattui Pietarsaaren pitäjässä Pohjanmaalla. Vuonna 1764 ja alussa vuotta 1765 mellasteli muudan kummitus Saukon tilalla Alajärven kappelissa (wid Alijärfwi Capell på Saucko Hemman), kuten nähdään maisteri Hans H.

Aspegrenin Pietarsaarta koskevasta väitöskirjasta. Siihen taloon tuli mustalaismies pyryilmalla yöksi. Kun hän asettui levolle, kummitus alkoi tukistella häntä ja vetää häntä hiuksista ympäri lattiaa. Muut huoneessa nukkuivat, eli talonväen, kummitus jätti sinä yönä rauhaan. Mustalainen nousi erittäin nopeasti makuulta ja alkoi hui-toa ja lyödä kummitusta pitkällä ruoskallaan, mutta ei kuitenkaan päässyt rauhaan. Sen tähden hän puhalsi tulen palamaan, pukeutui ja valjasti hevosensa sekä lähti mitä pahimmassa pyryssä puolentoista peninkulman matkalle vaimoineen ja lapsi-neen; ja hän ajoi äärimmäisessä hengen hädässä. Mutta kummituksen nähtiin aja-van hänen perässään kuomureessä, joka seurasi häntä aina siihen taloon saakka, mihin hän saapui. Kummitus oli sen yön poissa tavallisesta talostaan, missä asuk-kailla oli rauha niin kauan kuin kummitus seurasi mustalaista. Tämän voivat vah-vistaa useat yhä elossa olevat ja sillä seudulla asuvat luotettavat todistajat.”

Käsikirjoituksen kahden viimeisen sivun (45 ja 46) alalaidassa on yllä olevaan viimeiseen pykälään kuuluva hieman merkillinen viitelisäys:

“Ken kieltää noidat ja noituuden ynnä pahojen henkien kummittelun, hän kieltää paholaisen juonet ja voi helposti kieltää Jumalankin olemassaolon. Vrt. Ben(t)zeliuksen Ison Teologian artikkelia Enkeleistä. Katekismuksemme toinen käsky sekä Lutherin selitys, että meidän ei pidä harjoittaman noituutta, kuuluu meidän valalla vannomiimme symbolisiin kirjoihin. Pyhä Raamattu mainitsee noi-dat ja noituuden vanhempina ja myöhempinäkin aikoina tunnettuna asiana, uskot-tomuudesta johtuvana syntinä, joka ehdottomasti estää taivaaseen pääsyn. Suuri ero on myös taikauskon ja noituuden välillä, mitkä meidän aikoinamme sekoitetaan keskenään. Ne jotka eivät usko kummituksia ja velhoja olevan olemassa, verrat-koot seuraavia Raamatun kohtia, mitkä kaikki oikeauskoiset näihin asti ovat käsit-täneet kirjaimellisesti: Exod. 7: 11, 8: 7, 18, I Sam. 28: 7 –, Deut. 18: 10, 11, Ap.t. 8: 9, 11: 22, 23, 13: 8 – 10, Gal. 5: 20, 21, Ilm. 21: 8, 22: 15. Noituuden syntiä harjoitetaan paholaisen vehkeiden johdosta uskomattomasti vielä tänäkin päivänä, vaikka meidän oppineemme ja tilastontutkijamme eivät usko niitä olevan olemassa meidän niin sanotulla ylen valistuneella aikakaudellamme. Mutta minkä tähden Jumala sitten olisi sallinut mainita tämän synnin ja jyrkästi sitä vastusta-nut?”

Olemme antaneet Gananderin itsensä kertoa näin pitkään tarkkoja ja hauskoja havaintojaan maamme mustalaisten entisistä oloista. Tämä on laajin 1700-luvulla pohjoismaiden “tattareista” kirjoitettu kuvaus. Havainnollisten yksityiskohtien run-saus johtuu siitä, että kirjoittaja on ammentanut tietonsa miltei pelkästään elävästä ensi käden lähteestä, kuten hän joskus nimenomaan mainitseekin. Mutta toisaalta lukija ei voi olla panematta merkille esitystavan viimeistelemättömyyttä: komposi-tion hajanaisuutta ja paikoittaista tyylin kömpelyyttä. Gananderille on ilmeisesti tullut kiire kilpikirjoitusta laatiessaan, vaikka eräänlainen, kaiketi impulsiivisest^a

luonteenlaadusta johtuva hätköinti ja viimeistelemättömyys ovat ominaisia kirjoittajan muillekin kynäntuotteille, kuten Tarkiainen on huomauttanut. Tarkkaavan lukijan silmiin on osunut edellä käännettyjen rivien välistä kiintoisia pikkupiirteitä Rantsilan kuulusta kappalaisesta. Tämä Pietari Kalmin perheen entinen kotiopettaja, lahjakas ja monipuolisesti sivistynyt Porthanin työtoveri kulkee yleensä ajan virran mukana. Hänen luonnontieteellinen koulutuksensa pilkahtaa siellä täällä esiin, mm. Linnén ja Vogelín teosten mainitsemisena. Hän viljelee tuolloin tällöin ranskalaisuuksia ruotsin kielessään: ranskalaisia sanoja ja ranskan mukaista oikeinkirjoitusta (*ajustera, capitain, casseur, chaloppe, connoissance* jne.). Suunnittelepa hän ajan hengen mukaisesti pienoista yhteiskunnallista uudistustakin, mustalaisten saattamista hyötyä tuottaviksi kansalaisiksi. Ganander on harrastuksiltaan vireän monipuolinen, avosilmin ympäristöään tarkkaileva ja havaintonsa muistiin merkitsevä pappismies. Teologi Ganander vilahtaa tämän tästä näkyviin pitkin tutkielmaa, mutta selvimmin sielunpaimenen puoli paljastuu viimeisten sivujen alaviitteestä, kuten yllä huomasimme. Ne rivit luovat hieman yllättävääkin valoa 39-vuotiaan Gananderin elämän- ja maailmankatsomukseen. Hän suhtautuu milteipä ironisesti ”ylen valistuneeseen aikakauteensa” ja esittää noituudesta ja taikauskosta mielipiteitä, jotka muistuttavat jo historiaan siirtyneen puhdasoppisuuden ajan käsitteitä. Mutta teologithan käyttivät tuolloin yhä ahkerasti sellaisia puhdasoppisuuden kauden klassillisia käsikirjoja kuin Benzeliuksen ”*Epitome repetitionis theologiae*” ja Gezeleusten raamattuteosta, jotka Gananderkin tutkielmassaan nimenomaan mainitsee.

Vaikka jo yllä esitettyä Gananderin kansatieteellistä kuvausta Suomen mustalaisista onkin pidettävä sen muodollisista puutteista huolimatta erittäin ansiokkaana jopa kansainvälisenkin tutkimuksen kannalta, niin vielä huomattavampi merkitys on sillä kirjoitelman kolmanneksella, joka koskettelee mustalaistemme kieltä. Näissä pykälissä (22. – 32.) kirjoittaja on tosiaan joutunut kahlaamaan umpihankea. Hän on tehnyt muistiinpanoja aivan oudosta elävästä kielestä, josta hänellä ei ole ollut käytettävissään mitään kirjallisia lähteitä, enempää sanastoja kuin kielioppejaakaan. Gananderin itsenäisen kielentutkijan kyvyt ovat joutuneet ensi kerran kovaan

kokeeseen, josta hän selviää varsin kunniakkaasti. On tapana antaa Gananderille tunnustusta lähinnä vain kerääjänä – tosin suurkerääjänä – ja harrastelijana, mutta hänellä on ollut myös tieteellistä oma-aloitteisuutta ja hän on saavuttanut kielentutkijana tässä kirjoitelmassaan aivan omintakeisiakin huomattavia tuloksia mm. pysyessään hahmottelemaan mustalaiskielen rakenteen eräitä olennaisia piirteitä. Ver- tailevan kielitieteen, etymologioinnin, alalla hän sitä vastoin tässäkin kirjoitukses- saan usein osoittautuu kriitikittömäksi ja epäitsenäiseksi vanhojen käsitysten kan- nattajaksi, vaikka hän tuntee erinäisiä uudemman ja enemmän realiteetteihin raken- tuvan tutkimuksenkin tuloksia. Esitystavan hyppelehtivä hajanaisuus, saman asian toistaminen eri yhteyksissä jopa eri tavalla, vaikuttaa erittäin häiritsevältä tässäkin osassa tutkielmaa. Käsikirjoitus on kuin ensimmäinen luonnos, joka olisi pitänyt kirjoittaa puhtaaksi systemaattiseen järjestykseen.

Jo ensimmäisessä kielitiedettä koskettelevassa pykälässä (22:nnessä) Ganan- derin käsitykset ja esitystapa paljastuvat selvästi. Hän kirjoittaa:

“Että ne kansakunnat, jotka asuvat Euroopan itäosassa ja Pohjolassa, ovat kaikki skyyttalaista alkuperää, niin paljon kuin niitä lasketaankin Suureen Skyy- tiaan eli vanhojen [kirjailijoiden] Germania Magnaan, sen ovat useat oppineet his- toriankirjoittajat monin todistein osoittaneet, muun muassa heidän kieliensä yhtä- läisyyden perusteella. Paitsi unkarilaista Joh. Sainowicsia – Demonstratio Idioma Ungarorum & Lapponum idem esse, ilmestynyt Kööpenhaminassa 1770 – on Olof Rudbeck nuorempi jo 1717 teoksessaan Specimen Usus Lingvae Gothicae & Ana- logia Lingvae Gothicae cum Sinica nec non Finnonicae cum Ungarica selvästi to- distanut tämän kielten välillä vallitsevan yhtäläisyyden. Onpa Ol. Rudbeck Atlan- ticassaan (I osa, s. 81) mennyt niinkin pitkälle, että hän on halunnut osoittaa suo- men kielen olevan äiti useille muille, kuten lapille, virolle, bjarmille ja slavonialle (Sclawoniska), minkä viimeksi mainitun pitäisi puolestaan monien oppineiden mielipiteen mukaan olla moskovan, puolan, unkarin, böömin ja moldaun kanta- kieli. Mutta eikö myös mustalaiskieltä voisi saada näiden joukkoon? Apuneuvona voisi käyttää jo mainittujen tutkijoiden lisäksi myös kanslianeuvos Ihren teosta Glossarium Swiogothicum. Büsching osoittaa meille, että tattarikieli eli mustalais- ten kieli on sukua unkarille, suomelle, valakialle (Walachiska) ja slaaville (Sla- wiska) sekä italialle. Hän sanoo, että unkarin kieli on skyyttalaista alkuperää ja lä- heistä sukua suomelle sekä että siinä on yksi murre. Valakian kieli on sukua italial- le ja se on syntynyt latinan ja slavonian sekaantumasta.

Unkarin mustalaisten eli tattarien kieli on koostunut valakialaisista, slaavilai- sista, unkarilaisista ja muiden kansakuntien turmeltuneista sanoista. Pian tulen osoittamaan, että samoin kuin Unkarin mustalaiset sekoittavat kieleensä unkaria,

samoin he sekoittavat täällä suomalaisia ja ruotsalaisia sanoja, jotka selvästi erottaa. Nyt on Saiwonic [sic!] todistanut, että suomi ja unkarin ynnä lappi käyvät yksiin, jopa Büsching ja Müller todistavat, että Aasian [sic!] koillisosassa asuvien tšeremissien, tšuvassien ja votjakkien kielessä on paljon yhtäläisyyttä suomen kanssa, joten suomi siis on niihin läheisessä sukulaisuussuhteessa; ja kun nämä kansanheimot noudattavat vanhojen paimentolaisten ja hamerobiittien elintapaa, niin että he eivät kauan pidä yhdestä paikasta, purkavat talonsa ja muuttavat toiselle seudulle; niin on todennäköistä, että mustalaiset, jotka myös kuljeksivat edes takaisin, ovat alunperin samaa sukua; jonka vuoksi myös heidän kielensä skyyttalaisena kielenä voi olla sukua suomalalle, josta monia sanoja tavataan mustalaiskielessä. Hyvin voisin myös todistaa, että ruotsin kielessä on useita suomalaisia sanoja, jotka juurikirjaimiltaan (radical bokstäfver), ääntämykseltään ja merkitykseltään ovat kummassakin kielessä sisällykseltään yhtäläiset; ja niin muodoin suomi on ollut ensimmäinen kieli meidän valtakunnassamme, ennen kuin Oden saapui ja otti käytäntöön uuden kielen.”

Peräti fennofiilisesti siis päättyy tämä pykälä, jossa muuten olisi jokusia varsin lupaaviakin “moderneja” oivalluksia. Ganander nojautuu kaiken varalta sekä vanhempiin että uudempiin auktoriteetteihin – aivan kuin myöhemminkin esim. sanakirjansa etymologisissa viitteissä. Tämän enempää kirjoituksessa ei kosketella suomalais-ugrilaista kielikuntaa. Saman 22. pykälän loppulisäyksessä sanotaan tosin: “Unkarissa merkitsee *Tawar* aarre, varat (en skatt), suomeksi ja mustalaiskielellä samoin: *Tawara*. *Magister Tavernicorum* on unkariksi rahastonhoitaja (en skattmestare). Näiden kielten välisen laajemman vertailun esitän aivan kohta tässä alempana”. Lupauksestaan huolimatta kirjoittaja ei kuitenkaan seuraavan pykälän sanavertailujensa yhteydessä mainitse kuin yhden substantiivin, jota hän väittää unkarilaiseksi, mutta todellisuudessa se on yhtä vähän unkaria kuin edelliseltään: “*Iagg* on tuli mustalaiskielellä, *iogne* unkariksi, *ogne* venäjäksi”. Sekä *tawar* että *iogne* ovat ilmeisesti jostakin Unkarin alueella puhutusta slaavilaiskielestä saatuja. – Varsin vaatimaton on muuten Gananderin venäjän taitokin, kuten jo yllä oleva esimerkki osoittaa (‘tuli’ on venäjäksi *ogón*; Gananderin mainitsema muoto on lähinnä prepositionaali: *ogné*). Edelleen: “*Omas* liha, *Masla* venäjäksi”; *máslohan* merkitsee ‘voi’, kun taas venäjän *maso* ‘liha’ on mustalaiskielen *mas* substantiivin todellinen vanha vastine. Kaikkiaan kirjoittaja mainitsee sanavertailujensa joukossa (s. 31 – 32) 14 venäjän sanaa, joista vain neljä on muodoltaan ja

merkitykseltään suurin piirtein oikeita, nim. *korowa* ‘lehmä’ (jota aivan asiallisesti verrataan mustalaiskielen samaa merkitsevään *Guraani* – oikeammin *guruni* – sanaan); *kliutz* ‘avain’ (*kľuč*; tätäkin on periaatteessa aivan oikein verrattu mustalaiskielen *Oklisi* – paremmin *glīzin* – ja latinan *clavis* substantiiveihin, vaikkakin mustalaiset lienevät lainanneet sanan aikanaan uuskreikasta, missä se kuuluu *kleidī*); *okno* ‘ikkuna’ (tämän vertaaminen mustalaiskielen *Oglasiin*, suomen *klasiin* ja saksan *Glasiin* on tietenkin harhaan osunut); *sani* ‘reki’. Näiden lisäksi tutkielmassa on mm. seuraavat venäläiset sanat: *Baránov* ‘lammas’ (po. *barán* ‘pässi’; Gananderin muoto on saman sanan monikon genetiivi), *ihisba* ‘tupa’ (po. *izbá*), *kelonok* ‘vasikka’ (po. *telónok*), *trutko* ‘piippu’ (po. *trubka*), *wrata* ‘ovi’ (po. *voróta* ‘portti, veräjä’). Olisi odottanut, että Ganander olisi verratessaan mustalaiskielen sanaa *Ogooni* ‘hevonen’ suomen *koniin* (mikä rinnastus sellaisenaan on oikea) esittänyt myös viimeksi mainitun venäläisen originaalin *koń*. Niinikään hän on verrannut mustalaiskielen substantiivia *Ossawurik* ‘vidja i fimmerstången’ erheellisesti venäjän sanaan “*woise*” (tarkoittaa kaiketi *vozžá*, mon. *vóžži* ‘ohjas’) ja aivan oikein suomen *Sawirickoon*, mutta ei ole tiennyt, että tämä puolestaan on laina venäjästä (*zavortka*).

Olemme tässä maininneet muutamia esimerkkejä Gananderin sanarinnastuksista. Ne ovat usein kieltämättä varsin epäkriittillisiä, satunnaisiin äänneyhtäläisyyksiin perustuvia, mutta eivät sentään joka suhteessa täysin hylättäviä, kuten jo edellisestä olemme huomanneet. Ganander ei kylläkään osaa aina tehdä selvää eroa alkusukulaisuus- ja lainasuhteiden kesken. Useimpien hänen tässä kohdassa mainitsemiensa sanavertailujen tarkoituksena on osoittaa, miten mustalaiset ovat eri tahoilta lainailleet kieleensä aineksia, ja yrityksessään kirjoittaja on melkoisessa määrin onnistunut. Lueteltakoon muutamia hänen 23:nnessä pykälässä esittämiään hyväksyttäviä lainasanaolettamuksia (mustalaiskielen muoto on mainittu ensimmäisenä ja sen jäljessä tarpeen vaatiessa kaarisulkeissa sanan oikeampi asu Thesleffin sanakirjan mukaan; kaikki sanat esiintyvät siinä muodossa kuin ne ovat Gananderilla; mustalaiskielen artikkelit *o* ja *i* on tässä sanojen aakkosjärjestystä määrittäessä jätetty huomiotta):

Obenkkus (bankos) ‘penkki’ ~ suom. *Penkki*, saks. *Banck*, ruots. *benck*;

Besmor ‘puntari’ ~ tansk. *Bissmare*, ruots. *bessman* [tämä alkuaan turkkilainen, venäjän – *bezmén* – välityksellä kulkeutunut sana tunnetaan kyllä suomenkin murteista: *pesmeli*];

Kalvus ‘vasikka’ ~ saks. *kalb*, ruots. *en kalf*;

kiska [‘kiskoa’]: *Ograi prastela kiska* ‘hevonen juoksee nopeasti’ [sananmukaisesti: ‘hevonen juosta kiskoo’], “sanaa *kiska* käyttää usein yhteinen kansa eli Pohjanmaan ruotsalaiset talonpojat, ja se merkitsee kulkea, ajaa nopeasti, juosta vireästi; sitä käytetään myös laivoista ja purjeiden avulla kulkevista veneistä: *Nu kiska de af*”;

Korwos ‘korva’ (Thesleffin mukaan ‘Griff’, siis pelkästään ‘astian tms. kädensija’) ~ suom. *korwa*;

Nutta [‘takki, nuttu’]: “*Nutta* on mustalaiskieltä, ruotsiksi *tröja, jacka*. Varsin usein kuulee meikäläisten talonpoikien sanovan myös: *Jag täncker taga gamla Nuttan min på mig*”;

iokra (ōkra) ‘pelto’ ~ saks. *acker*, lat. *ager*, ruots. *åker*;

Epijpa (pīpa) ‘piippu’ ~ suom. *piippu*, ruots. *pijpa*;

ipussia ‘pyssy’ ~ suom. *pyssy*, lat. *pyxis* [!], ruots. *byssa*;

Rukkus ‘rukki’ ~ ruots. *spinnräck* [ihme, ettei suom. *rukkiä*];

Oschamin (skammin) [‘tuoli, rahi’] ~ lat. *scamnum* [mustalaiskielen sana lienee peräisin uuskreikasta, *skamni*, vaikka tosin esim. Aunuksen venäjässä sen vastine myös kuuluu *skamni*; vrt. suom. murt. *kammi*];

Slitte (šlitta) ‘reki’ ~ saks. *schlitte*, ruots. *släde*;

Taffla ‘pöytä’ ~ saks., ruots. *Taffel*;

i Wulla ‘villa’ ~ suom. *Willa*, saks. *wolle*, lat. *vellus*, ruots. *ull* [mustalaiskielen substantiivin alkumuotona on ilmeisesti ollut keski-alasaksan *wulle*].

Samassa 23. pykälässä kirjoittaja luonnehtii mustalaiskieltä sekakieleksi seuraavin sanoin:

“Muuten tämä mustalaisten kieli on niin horjuvaa ja niin tuntuvasti muihin kieliin sekaantunutta, että uskon syystä soveltuvan tähän kieleen, mitä paroni Holberg esittää englannista: että lempo kerran kokosi kaikki kielet isoon kattilaan kiehumään ja kuori keitoksen päältä englannin kielen. Samanlainen unkarista, venäjästä, saksasta, italiasta, valakiasta ja ruotsista kuorittu kieli näyttää tattarien eli mustalaisten kieli olevan.”

24. pykälässä hän jatkaa:

“Edellä olevista rinnastuksista näkyy, että mustalaiset lainaavat sanoja milloin yhdestä, milloin toisesta kielestä. Aikaa ja kielitaitoa tarvittaisiin etsittäessä mustalaissanojen johtoa (derivation) ja kantasanoja, jotka varmasti ovat muiden kansakuntien kielissä, sillä voidakseen hämmentää oikean ääntämyksen huomaamattomiin he ovat panneet *o*:nsa tai *i*:nsä, maskuliini- ja feminiinisuvun affiksin, sanojen eteen, esimerkiksi sanaan *iokra*, joka on ruotsia eli *åker*. Seuraavat mustalais-

sanat ovat selvästi alkuperältään eli ensimmäiseltä johdoltaan osaksi ruotsalaisia, osaksi latinalaisia ja osaksi kreikkalaisia. *Spinnaba* [‘kehrätä’] spinn. *Spinn nahgist* [‘kehrää ahkerasti’] spinn flitigt. *Sofwiba* [‘nukun’, Thesleff *souvavā*] jag har sofwit. *Chammat souva* [‘tahdon nukkua’] jag wil sofwa. *gulfwa* [‘lattia’, Thesleff *gulva*] golf. *api kulwasin joh* [‘hän on lattialla jo’] han är på golfwet redan. *De ma* anna minulle [tähän tekijä ilmeisesti haluaa – aivan oikein – rinnastaa latinan *dare* ‘antaa’]. *Dianasti Dosches* osaatko lypsää [Thesleff *doššā* ‘lypsää’] kreikan sanasta *dhynasai*. *Dianase drabaves* osaatko lukea [Thesleff *drabavā* ‘lukea’]. *Dianate drabava* osaan lukea. *Dives* päivä, latinan sanasta *dies*. *Kisko dives* hyvää päivää.”

Tämän pykälän sanavertailut ovat joka suhteessa varsin onnistuneita. Gananderin ruotsalaisiksi mainitsevat sanat ovat todella nuorehkoja lainoja ruotsista (vaikka esim. *gulva* on ensi tavun vokaalista päätellen voitu lainata joko tanskasta tai Etelä-Ruotsin murteista). *De* ‘anna!’ (vrt. *dā* ‘annan’) ja *dīves* ‘päivä’ eivät tosin ole latinasta lainattuja, vaan mustalaiskielen vanhoja intialaisia perusanoja, mutta ne ovat kyllä mainittujen latinan sanojen etymologisia sukulaisia. – Ganander on siis toisinaan aivan oikeilla jäljillä sanavertailuja tehdessään, vaikka usein hän pahasti erehtyykin, kuten esim. selittäessään mustalaiskielen yhdyssanan *barorai* ‘suuri herra, maaherra’ johtuvan ruotsin *baron* substantiivista tai *Otscharo* (Thesleff *čāro*) ‘vati’ sanan olevan lainaa saksasta (*Schüssel*). Mutta olisi epäoikeudenmukaista näiden johdosta tuomita kaikki Gananderin etymologiset yhdistelmät, kuten esim. Etzler on niihin yksityiskohtaisesti perehtymättä tehnyt (mts. 180). Sitä vastoin tämä meidän päiviemme ruotsalainen mustalaisten tutkija antaa monessa muussa suhteessa varauksettoman tunnustuksen Gananderin uranuurtajantyölle.

Gananderin mustalaistutkielman pääansioita kielitieteellisessä mielessä on ensinnäkin, että se sisältää aikaisekseen kerrassaan ainutlaatuisen runsaasti materiaalia maamme mustalaiskielestä: yli 150 eri sanaa, joista useat esiintyvät moneenkin kertaan eri lauseyhteyksissä. Muistettakoon, että ensimmäisessä painetussa teoksessa, jossa Suomenkin mustalaisten kielestä on tietoja, nim. v. 1857 Berliinissä ilmestyneessä Sophus Buggen tutkimuksessa “Vermischtes aus der Sprache der Zigeuner”, on vain viidennes Gananderin tässä kirjoituksessaan esittämien mustalaissanojen määrästä. Varsinaisen sanastomateriaalin lisäksi Gananderin tut-

kielmaan sisältyy lähes 60 lyhyehköä mustalaiskielistä sanontaa, joiden on määrä lähinnä valaista kielen syntaktista rakennetta. Nämä kielennäytteet ovat ensimmäiset laatuaan Pohjoismaissa. Ne eivät ole keinotekoisesti sommiteltuja fraaseja, vaan elävästä puhekielestä muistiin merkittyjä jokapäiväisiä sanontoja. Gananderin materiaali osoittautuu sangen luotettavaksi, mutta sitä vaivaa sama puute kuin monia muitakin tämän ahkeran kynämiehen käsialoja: viimeistelemättömyys. Sama sana tai sanonta voi esiintyä jopa neljällä, viidellä tavalla kirjoitettuna. Niinpä lause “mene syömään!”, joka Thesleffin mukaa kuuluisi *džā chā* (oik. *džā χā*), on Gananderin tutkielmassa seuraavissa asuissa: *jah chah*, *dia cha* ja *ja chaa*, jota paitsi kerran on kirjoitettu myös *chaw* ‘syödä’. Mutta tällainen horjuvuus on kyllä ymmärrettävissä, kun on kysymys tuiki oudon kielen kirjaanpanosta. Gananderin kirjoitukseen sisältyvien sanojen merkityksien suhteen ei asiantuntijoillakaan liene huomauttamista, ja tämäkin osoittaa, että hän on sentään varsin huolellisesti ja ilmeisesti melko pitkän ajan kuluessa tehnyt muistiinpanoja “mustan kansan” puheenparresta. Eikä hän ole sisällyttänyt kaikkea keräämäänsä aineistoa kilpakirjoitukseensa, sillä hän sanoo 31:n pykälän alussa: “Se keräelmä mustalaiskielen sanoja ja fraaseja, joka minulla on kokoelmissani tässä mainittujen lisäksi, osoittaa, että kieli on ylen kokoonkyhättyä, aivan kuin englanti.” Tässä yhteydessä ei ole tarpeellista esittää käsikirjoitukseen sisältyvää mustalaiskielen materiaalia kokonaisuudessaan, koska Etzler on sen suurin piirtein täydellisesti ja virheettömästi painattanut usein mainitun teoksensa loppuun (s. 312 – 314). Sen sijaan on syytä kiinnittää huomiota niihin tutkielman kohtiin, joissa Ganander osuvasti ja hauskasti luonnehtii mustalaiskieltä kokonaisuutena ja viittaa vaikeuksiin, mitkä tämän kielen selvittelijän on ollut voitettava. Jo 13. pykälässä, mustalaisten ruumiinrakenteen kuvauksen yhteydessä sanotaan:

“heidän kielensä on varsin aspiroitunutta (nog aspirert) ja täynnään *schz*:tä eli slaavilaisia sanoja, jotka vaativat voimakasta aspirointia sekä paljon sylkeä suuhun, ennen kuin ne voi ääntää. Heidän ääntämisensä ja äänensä eli puhetapansa on omalaatuinen, nimittäin korkea, kova, kimeä, karkea ja räikeä sekä vaatii samalla ruumiin nykimistä ja käsiliikkeitä, jotta sitä voisi oikein luontevasti lausua, aivan kuin venäjän kieli.”

25. pykälän alku taas kuuluu:

“Vaikka ei aina voi käsittää eikä saada kovinkaan helposti oikeata ääntämystä mustalaisen suusta, joka on varsin kostea ja suhisee (sibilerar) hirveästi hänen puhuessaan, minulla on kuitenkin syytä uskoa, että tässä kielessä on – samoin kuin kaikissa muissakin – omat murteensa, kuten näkyy seuraavista sanoista, jotka eivät ole samanlaisia kuin edellä mainitut. *Ogooni*, *Grai* hevonen; he sanovat myös *Krai*. *Paru grai*, suomeksi *waichta hewosta*. *Rakli* tyttö, mutta toisen murteen mukaan *itschau*.” (Vaikka Suomen mustalaiskielessä lieneekin ollut erotettavissa murteita, Gananderin esimerkit eivät valaise tätä seikkaa, sillä vanhan ‘hevosta’ merkitsevän perusanan *grain* rinnalle on Suomessa paikoin omaksuttu ‘huonon hevosen’ merkitykseen suomesta lainattu *goni*, *koni*, kun taas ‘tyttöä’ merkitsevistä sanoista *rakli* tarkoittaa ‘vierasheimoista tyttöä’, “*tschau*” tai oikeammin *čaj* sitä vastoin ‘mustalaistyttöä, tytärtä’.)

Paitsi aikaisekseen huomattavan laajana ja laadultaan varsin luotettavana aineskokoelmana Gananderin tutkielmalla on melkoinen merkitys sikälikin, että siinä tehdään ansiokkaalla tavalla selkoa muutamista mustalaiskielen rakenteen erikoispiirteistä. Ganander on ensinnäkin huomannut, että mustalaiskielessä ilmaistaan ero maskuliinisen ja feminiinisen kieliopillisen suvun välillä käyttämällä artikkeleja.

23. pykälässä hän kirjoittaa tästä:

“Nyt kuitenkin huomaa selvästi, että substantiivi eroaa suvultaan [toisesta] vain affiksin eli eteen asetetun kirjaimen puolesta, esim. *Otschaw* [Thesleff *čaju*] puer, poika. *Itschaw* [*čaj*] puella, tyttö. Niin että maskuliinisuvussa pannaan *O* ja feminiinissä *I*. Esim. *Orommi* vir, mies [Thesleff *rom* ‘mustalainen, vanhus’; tästä adj. *romani*, jota mustalaiset haluavat käyttää kansallisuutensa nimenä], *Irommi* foemina, nainen [*romni* ‘mustalaisnainen’].”

Ganander kirjoittaa artikkelin *o* tai *i* – milloin hän sitä käyttää – melkein säännöllisesti yhteen substantiivin kanssa. Etzler oudoksuu tätä Gananderin menettelyä ja pitää sitä suorastaan virheellisenä (mts. 181), mutta tuntuu kuitenkin siltä, että Ganander on tässä noudattanut kielenoppaansa tai -oppaidensa ääntämystä, sillä muuten tuskin selittyvät esim. sellaiset omituisilta vaikuttavat “gemi-naatiotapaukset” kuin *Ollin* ‘kirja’ (oik. *o līn*) ja *Ossi* ‘sydän’ (oik. *o džī*). – Muoto-opin kysymyksistä Ganander kiinnittää edelleen huomiota varsinkin adjektiivin komparaatioon ja verbintaivutukseen, joiden valaisemiseksi hän esittää melko runsaasti esimerkkejäkin. Lyhykäisemmin hän koskettelee myös lukusanoja ja persoonapronomineja. Nimenomaan verbiopin käsittely (29. pykälä) on aikaisek-

seen hyvinkin ansiokas. Vaikka se sellaisenaan antaakin koko lailla epätäydellisen kuvan mustalaiskielen konjugaatiosta, se osoittaa Gananderin täysin itsenäisesti ja menestyksellisesti syventyneen tähän vaikeaan ongelmaan, joka vielä 120 vuotta myöhemmin aiheutti Arthur Thesleffillekin päänvaivaa. Esitettyään kahden verbin (*drapawawa* ‘lukea’ ja *saawa* ‘nauraa’) kaikkien persoonien preesensmuodot (jotka Thesleffin mukaan ovat kyllä oikeastaan futuurin tai paremminkin preesens-futuurin muotoja) ja lueteltuaan joukon esimerkkejä mm. preteritistä (jota Thesleff jonkin verran harhaan johtavasti nimittää “potentialis II:ksi”) ja imperatiivista Ganander kokoaa pykälän lopussa huomionsa seuraavaksi säännöksi: “Tästä seuraa ja voidaan nähdä, että verbien päätteenä on preesensissä *wawa* ja preteritisissä *domnas* tai *mas*. Futuuri on enimmäkseen preesensin kaltainen tai se ilmaistaan sanalla *chammat volo*, tahdon.” – Mustalaiskielen lauseopista Gananderilla on tarkoitus puhua seuraavassa eli 30. pykälässä, mutta se sisältää vain sekalaisen kokoelman lyhyehköjä sanontoja ja niiden ruotsinkieliset käännökset. Sellaisinaan-kin noilla fraaseilla on – vaikka niissä on melkoisesti oikeinkirjoitus- ja käännösvirheitä – vanhoina kielennäytteinä huomattava merkitys, kuten jo varhemmin on todettu.

Mustalaisten kieltä käsittelevissä pykälissä Ganander esittää jälleen silloin tällöin mielipiteitään myös “mustan kansan” alkuperästä ja vaelluksista, kuten jo ohimennen olemme voineet panna merkille. Hänen kantansa on varsin epämääräinen ja vakiintumaton: se vaihtelee materiaalista riippuen melkoisesti. Tutkielmansa kielipillisen osan johdannossa, yllä siteeratussa 22. pykälässä, kirjoittaja aluksi vihjasi siihen mahdollisuuteen, että mustalaiskieli voisi olla ns. skyyttalaista perua, slaavilaisten ja suomensukuisten kielten, etenkin unkarin heimolaisia. Seuraavan pykälän hän aloittaa näin: “Ennen kuin voidaan jotakuinkin varmasti sanoa, onko tattari- eli mustalaiskieli itsenäinen kieli vai monien muiden maiden kielistä kokoon kyhätty, missä nämä maankiertäjät ovat oleskelleet ja mitä tietä he ovat matkustaneet, tarvitaan melkoinen kokoelma kaikkien sanaluokkien sanoja ja lauseita, jotta nähtäisiin, kuinka ne luontuvat taipumaan deklinoitaessa ja konjugoitaessa.” Tämän jälkeen seuraavat sanarinnastukset, joita ylempänä esittelimme, ynnä niiden

johdosta tehty johtopäätös, että mustalaisten kieli on englannin tapaista sekakieltä.

31. pykälän alussa kirjoittaja toistaa viimeksi mainitun käsityksensä, mutta jatkaa sitten:

“Heiltä itseltään [=mustalaisilta] olen saanut tietää, että he nimittävät tätä äidinkieltään sanalla *Roman Itschiwi* [oik. *romani čib(i)*], mikä osoittaa, että he ovat *Romaniasta*, läheltä Valakiaa; tämä on vahvin todiste siitä, että he ovat peräisin Turkin alueelta. Sieltä he lienevät muuttaneet noin 1453 tänne Pohjolaan, kun turkkilaiset valloittivat Konstantinopolin. Koska keisari Kaarle V varhemmin mainitulla ediktillään v. 1530 kielsi heidän oleskelunsa Saksassa, he tulivat epäilemättä Unkarin ja Böömin kautta, jonka vuoksi näitä valtakuntia pidettiin heidän kotipaikkanaan, mistä he joukoittain lähtivät liikkeelle. Tämä lienee myös syynä siihen, että heitä kutsutaan *Les Bohemiens*. He nimittävät tätä kieltään myös *Kalinig-tschib* so. Mustien kieli.”

Lopulta Ganander kuitenkin päättyy jo varhemmin tutkielmassaan esittämäänsä käsitykseen, että mustalaiset ovat alun perin lähtöisin itämailta, Aasiasta. Kielitieteellisen tarkastelunsa hän päättää 32. pykälässä:

“Mutta seuraavasta näkyy, että jotakin itämaista vilahtaa mustalaisten kielestä: *Chammas Chiri* on eräs kukka, joka sananmukaisesti merkitsee Auringon Juusto. Sillä *Chammas* on aurinko, *Chirli* juusto. Keltaisia kukkia he nimittävät niin. *Tranoski Chamana*, sinisiä kukkia, so. sananmukaisesti Kurkien kello, joita heillä on kaulassa. *Chamaski Beda*, pieniä kukkia, punaisia kukkia, mutta sananmukaisesti Auringon tähtiä, mikä on aivan itämainen sanonta. Kaikilla itämaalaisilla, persialaisilla, kiinalaisilla, arabialaisilla ja heprealaisilla on puheessaan tällaisia kiertoilmauksia ja luonnosta otettuja vertauksia, etenkin silloin kun he eivät keksi sanoja eivätkä voi muulla tavoin ilmaista tarkoitustaan, kuten näemme niistä sanonnoista, joita on Salomon Korkeassa Veisussa, Daavidin Psalttarissa, intialaisella filosofilla ja persialaisissa tarinoissa, jotka meillä on ruotsiksi käännettyinä. Tämä ynnä se, mitä yllä on sanottu, saa minut vakuuttumaan siitä, että mustalaiset ovat peräisin Aasiasta.”

Aivan oikealta suunnalta Ganander siis etsiskeli mustalaisten alkukotia, ja hänen mielipiteensä – vaikka se perustuukin varsin hatariin tosiasioihin – on aikaisekseen erittäin merkittävä. Hänen kieltämättä melkoisen laajat ja monipuoliset tietonsa eivät kuitenkaan ulottuneet Intian kieliin asti, kuten eräiden juuri samaan aikaan mustalaisongelmaa pohtineiden saksalaisten, joille arvoitus täten alkoi selvitä. V. 1782 ilmestyi näet Leipzigissä J. C. C. Rüdigerin teos “*Neuster Zuwachs der teutschen fremden und allgemeinen Sprachkunde*”, jossa mustalaisten alkukodiksi vertailevan kielentutkimuksen todistein ensimmäisen

kerran selvästi osoitettiin Intia. Vuotta myöhemmin painettu H. M. G. Grellmanin tutkimus "Die Zigeuner" saavutti alallaan merkkiteoksen maineen ja teki intialaisteorian tunnetuksi Euroopan oppineille.

Gananderin kilpikirjoitus oli ajoissa saapunut Tukholman Kaunokirjallisuusakatemialle, kuten jo alussa mainitsimme. Tarkastajilla oli runsaasti aikaa tutustua siihen, sillä muita kirjoituksia tästä aiheesta ei saapunut ja tulos julistettiin vasta akatemian yleiskokouksessa 27. marraskuuta 1780. Tässä juhlallisessa tilaisuudessa oli saapuvilla leskikuningatar Loviisa Ulriikan lisäksi vain joukko valtakunnan ja hovin korkeimpia herroja, "ylhäisyyksiä ja valtaneuvoksia", ynnä sihteeri, kanslianeuvos af Sotberg. Akatemian päiväkirja kertoo kokouksen menosta mm.:

"Kolmannesta historiallisesta aiheesta oli saapunut yksi ainoa kirjoitus, motto-na Aborigines. Sen suhteen huomautettiin, ettei tekijä ollut mennyt niin pitkälle kuin tehtävä vaati, nimittäin: milloin ja mistä mustalaiset ovat asettuneet tähän maahan, vaan hän oli kirjoittanut ainoastaan heidän alkuperästään sekä hiukan heidän kielestään, tavoistaan ja olinpaikoistaan Suomessa, mutta hän oli kuitenkin näissä puitteissa kirjoittanut teoksensa – tosin kaikin puolin tarkastamatta yksityiskohtia ja tyyliä niin kuin historian arvokkuus vaatii – sikäli kiitettävän tarkasti ja vireästi, että Akatemia määräsi hänelle siitä hopeamitalin. Muuten kirjoitusta ei voitu nykyisellään ottaa [akatemian] julkaisuihin. – – – kun nimiliput oli avattu, havaittiin tekijöiden olevan: – – – historiassa Christfrid Ganander, Filosofian Maisteri, Pohjanmaan ja Oulun läänin Siikajoen (Sykajoki) pitäjän Rantsilan (Frantzila) kappelin kappalainen, joille Hänen Kunink. Majesteettinsa suvaitsi antaa yllä mainitut palkintomitalit, jotka Akatemian sihteeri otti vastaan luovutettaviksi kirjoittajille."

Palkinnoista pääsi samalla kertaa osalliseksi toinenkin suomalainen, silloinen Turun akatemian nuori dosentti, sittemmin maamme ensimmäinen arkkipiispa Jaakko Tengström. Hänelle myönnettiin peräti kultamitali kaunopuheisuuden alalle kuuluneesta kilpikirjoituksesta. Kaunokirjallisuusakatemian toistaiseksi painamattomaan "Brefbokiin (1773 – 1781)" Tengström on Tukholmassa käydessään omakätisesti kuitannut saaneensa oman mitalinsa, mutta Gananderin mitalia koskevalle kohdalle on merkitty: "Otettu asiamiehen välityksellä 5:ntenä syyskuuta 1781, tekijän kuitin mukaan".

Virittäjä 1956.

Kristfrid Ganander (1741 – 1790), Rantsilan kappalainen, oli uuttera kynämies. Suomeksi hän julkaisi mm. teokset *Suomalaiset Arwotuxet* (1783), *Uudempiä Uloswalituita Satuja* (1784), *Runokirja* (1786), *Eläinden Tauti-kirja* (1788), *Maan-Miehen Huone- ja Koti-Aptheeki* (1788). Ruotsiksi ilmestyi v. 1789 *Mythologia Fennica*. Hänen pääteoksensa on laaja suomalais-ruotsalais-latinalaisen sanakirjan käsikirjoitus *Nytt Finskt Lexicon* (1786—1787), jäljennöspainos 1937 – 1940.

Myöhemmistä Suomen mustalaiskielen tutkijoista on ansioitunein Arthur Thesleff, jonka “*Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner*” ilmestyi v. 1901. Pertti Valtonen julkaisi v. 1972 suppeahkon “*Suomen mustalaiskielen etymologisen sanakirjan*”.

ANDREAS JOHAN SJÖGREN (1799 – 1855)

A. J. Sjögren luettaneen nykyisin niin sanoaksemme toisen luokan kansallisten suurmiestemme ryhmään, johon kuuluvien merkkihenkilöiden elämänvaiheet ja toiminta ovat elävästi tuttuja vain suppeahkolle erikoisharrastajain piirille. Näiden merkkimiesten ansiokas elämäntyö pääsee selvempänä lukevan yleisön nähtäville vain asianomaisten suurina muistopäivinä. Niinpä A. J. Sjögrenistäkin kirjoitettiin sanomalehdissä varsin laajasti tämän vuoden (1955) alussa, jolloin hänen kuolemastaan tuli kuluneeksi tasan sata vuotta. Mutta tämä iittiläisen pitäjänsuutarin ja pienviljelijän ainoa poika, joka lahjakkuutensa ja rautaisen tarmonsansansiosta nousi silloisen sääty-yhteiskunnan alimmalta tasolta erinomaisen arvovaltaiseen asemaan, Pietarin tiedeakatemian varsinaiseksi akateemikoksi ja valtioneuvokseksi, ansaitsee monessakin suhteessa muistamisen muulloinkin kuin vain suurina merkkipäivinä.

Sjögren on ennen kaikkea ansioitunut kielen- ja historiantutkijana. Keskeisimpiin kansallisiin tieteenaloihimme kuuluva suomalais-ugrilainen filologia lukee hänet suurien uranuurtajiensa joukkoon, sillä Sjögren oli niin läheisten kuin etäisempienkin sukukieltemme ensimmäinen varsinainen tutkija. Omalta kuulemalta ja itse paikalla hän perehtyi muun muassa Inkerin, Aunuksen ja Vienan murteisiin, vepsään, liiviin, lappiin, syrjääniin, votjakkiin ja samojediinkin. Useimpiin näistä hän

tutustui ensimmäisellä suurella tutkimusmatkallaan, joka kesti lähes viisi vuotta ja jolloin hän myös keräsi arvokkaat kokoelmat Venäjän ja sikäläisten suomensukuisten heimojen historiaa valaisevia tietoja ja asiakirjoja. Sjögrenin toinen kuuluisa tutkimusmatka suuntautui kerrassaan toisaalle, Kaukasian vuoristoon, missä hän tutki monia sikäläisiä kieliä, tšerkessyä, georgiaa, armeniaa, tataaria ja etenkin indoeurooppalaista osseettia. Viimeksi mainitusta hän sittemmin julkaisi mainion kieliopin ynnä sanakirjan, ja osseettien heimo kunnioittaa Sjögreniä ensimmäisenä kansallisena herättäjänään. Viimeiset, niinikään erittäin tulokselliset keruumatkansa tämä uuras tutkija teki Liivin- ja Kuurinmaalle, missä hän merkitsi muistiin eritoten liiviläisiä koskevaa kieli- ja kansatieteellistä aineistoa. – Jo tutkimusmatkailijana ja moninaisen arvokkaan tieteellisen materiaalin kerääjänä Sjögrenillä siis on suuret ansiot, vaikka ne ovat jääneet varjoon hänen nuorempien aikalaistensa M. A. Castrénin ja G. A. Wallinin vielä etäisempiin seutuihin suuntautuneiden kaukomatkojen ja niiden tulosten rinnalla. Kokoamansa aineiston pohjalta Sjögren kirjoitti suuren määrän historiaa, etnografiaa ja kielitiedettä koskevia arvokkaita teoksia ja tutkielmia, joilla yhä vieläkin on huomattava arvo.

Miten supisuomalainen varaton mökin poika onnistui 150 vuotta sitten pääsemään opin tielle, ruotsinkieliseen kouluun ja sieltä Turun yliopistoon? Kuinka hänen harrastuksensa suuntautuivat juuri suomensukuisiin kansoihin ja kieliin? Miten hän saattoi keisarikunnan pääkaupungissa saavuttaa niin korkean ja arvossapidetyn virka-aseman? Kaikesta tästä ja paljosta muustakin kertoo nyt ensi kertaa painettuna ilmestynvä akateemikko Sjögrenin omaelämäkerta. Teoksen toistasataa vuotta vanha, pääasiassa ruotsinkielinen alkuperäiskäsikirjoitus on 143 kvarttosivun laajuinen, ja sitä säilytetään Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjastossa. Oikeammin on kysymyksessä kirjan ensimmäinen, keskeneräiseksi jäänyt luonnos, sillä nuo pienellä ja paikoin varsin vaikealukuisella käsialalla tiheään kirjoitetut sivut ovat useimmiten aivan täynnä lisäyksiä, poistoja ja muita muutoksia. Käsikirjoitus on tehty kohta vuoden 1845 jälkeen ja ilmeisesti ennen vuotta 1849. Tähän viittaa se seikka, että Sjögren eräässä kohdassa mainitsee nuoruudenystävänsä Alexander Blomqvistin “nykyisin olevan kirjallisuuden professorina Helsingissä”. Prof.

Blomqvist kuoli joulukuussa 1848. – August Ahlqvist on aikoinaan todennäköisesti suunnitellut Sjögrenin omaelämäkerran julkaisemista – kaiketi sen alkuperäisessä kieliasussa. Hän on näet tarkasti kopioittanut käsikirjoituksen. Ahlqvistin teettämä ja varsin huolellisesti tarkastama ja korjaama jäljennös, joka sekin on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran omaisuutta, sisältää 204 foliokokoista selkeällä käsialalla kirjoitettua sivua. Tämä pahvikansiin sidottu jäljennös on ollut nyt ilmestyvän suomennoksen pohjana, vaikkakin epäselvissä kohdissa on tietysti turvauttu Sjögrenin omakätiseen laitokseen. Sjögrenin tytär, rouva Fredrika Furuholm, luovutti isänsä omaelämäkerran alkuperäisen käsikirjoituksen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle vuonna 1907. Seuran silloinen sihteeri tohtori A. R. Niemi tarjoutui saman vuoden syksyllä julkaisemaan seuran ”Toimitusten” sarjassa käsikirjoituksen sen alkuperäisessä muodossa, siis ruotsiksi, ”siihen nähden, että tätä... elämäkertaa ei saa vastaavaan suomalaiseen asuun muuttamatta Sjögrenille omituista kirjoitustapaa”. Seuran valmisteluvaliokunta päättikin kokouksessaan 31. päivänä lokakuuta 1907, että teos julkaistaan, mutta suomeksi käännettynä. Päätös jäi silloin kuitenkin toteuttamatta.

Autobiografiasta ilmenee, että kansalliset harrastukset heräsivät Sjögrenissä jo varhain. Viimeisenä lukiokeväänään vuonna 1813 hän oli tutustunut Herderin ”Adrastea”-teokseen, joka viritti hänessä innon ryhtyä keräämään ja tutkimaan Suomen kansan muinaisrunoja. Tämän innostuksensa hän tartutti ystäväänsä Abraham Poppiukseen, joka puolestaan sytytti C. A. Gottlundin kansanrunousharrastuksen. Nämä toverukset ovatkin jättäneet pysyvästi nimensä suomalaisen kansanrunoudentutkimuksen historiaan, vaikkakin Sjögrenin harrastukset ennen pitkää suuntautuivat etupäässä suomensukuisiin kieliin. Ensimmäisenä virikkeenä tähän suuntaan oli matka, jonka hän teki kesällä 1816 yhdessä toverinsa Arvid Stråhlmanin kanssa tämän kotiin Inkeriin. Tutustuminen sikäläisten suomalaisten synkkään orjan osaan sai herkän nuorukaisen runomuodossa tulkitsemaan tunteitaan, mutta hän alkoi myös keräillä tietoja inkeriläismurteiden sanastosta. Toisen väkevän virikkeen samaan suuntaan hänessä herätti kuulu tanskalainen kielentutkija Rasmus Rask, joka vieraili Turussa kevättalvella 1818 ja jonka kanssa Sjögren

oli kirjeenvaihdossa vuodesta 1819 aina Raskin ennenaikaiseen kuolemaan asti. – Yliopistolliset loppututkinnot Turussa suoritettuaan Sjögren oli 25-vuotias ja velkataakan rasittama. Varsin nopeasti ja helposti hän olisi voinut päästä melkoisen hyvätuloiseenkin toimeen, vaikkapa papinvirkaan. Mutta halu ryhtyä tutkimaan heimokansojamme, niiden kieliä, oloja ja menneisyyttä, veti häntä voimakkaasti Venäjälle, lähinnä pääkaupunkiin Pietariin, sikäläisiin runsaihin kirjastoihin. Pietarissa hän aluksi tyytyi edelleen kotiopettajana ansaitsemaan niukanlaisen leipänsä voidakseen samalla perehtyä venäjän kieleen ja Venäjän historiaan, etenkin sen varhaisvaiheisiin, sekä niihin verrattain vähäisiin tietoihin, joita silloin oli painetuista lähteistä saatavissa Venäjällä asuvista suomensukuisista kansoista. Lahjakkuutensa ja ahkeruutensa ansiosta Sjögrenin onnistui Pietarissa saada sellaisia vaikutusvaltaisia suosijoita kuin silloisen iäkkään valtakunnankanslerin kreivi N. P. Rumjantsevin ja Suomen asiain valtiosihteerin paroni R. H. Rehbinderin. Kuten tunnettua, Sjögren pääsi ennen pitkää kreivi Rumjantsevin laajan yksityiskirjaston hoitajaksi, kun taas Rehbinder hankki hänelle Suomen valtion varoista sen avustuksen, jonka turvin hän saattoi suorittaa ensimmäisen suuren tutkimusmatkansa, mikä ulottui yhtäällä Pohjois-Norjaan ja Arkangelin taakse, toisaalla Volgan varrelle, Kasaniin. Matkallaan Sjögren kiinnitti huomiota mitä moninaisimpiin seikkoihin, mutta pääasiana oli kieli- ja kansatieteellisten muistiinpanojen teon ohella kerätä Venäjän historiaa valaisevia arkistolähteitä. Näin kertynyttä laajaa ja monipuolista materiaalia hän esitteli lukuisissa tutkimuksissaan ja kirjoitelmissaan etenkin 1830-luvulla. Tähän häiriintymättömään tieteelliseen työskentelyyn hänelle tarjoutui tilaisuus sen johdosta, että hänet valittiin kohta matkalta palattuaan (1829) Pietarin tiedeakatemiaan Venäjän historian ja muinaistieteen apulaiseksi sekä vähän myöhemmin (1831) samojen aineiden ylimääräiseksi akateemikoksi. Tällöin Sjögren joutui myös antamaan akatemialle yksityiskohtaisia lausuntoja mitä erilaisimmista historiallisista ja kieli- ja kansatieteellisistä teoksista, jotka käsittelivät mm. miltei kaikkia Venäjän suomensukuisia heimoja ja niiden kieliä suomesta ja virosta aina samojediiin saakka. Välillä Sjögrenin harrastukset kohdistuivat, kuten jo on mainittu, olosuhteiden pakosta myös Kaukasian kieliin. Näkönsä huomattavan

heikentymisen ja muunkin sairaalloisuutensa johdosta hän joutui näet (1835 – 1838) etsimään parannusta Kaukasian ja Krimin suotuisammasta ilmastosta ja turvautumaan sikäläisiin kuuluisiin kylpylaitoksiin. Mutta samalla hän asetti päämääräkseen erinäisten sangen vähän tunnettujen kansanheimojen ja kielten tutkimisen, mikä tavoite tulikin tämän osittain varsin rasittavan matkan aikana verrattomasti paremmin saavutetuksi kuin terveydentilan kohentaminen. Sjögrenin palattua Pietariin virkatoimiaan hoitamaan hänelle tehtiin piakkoin tarjous lähteä uudelle ja entisiä pidemmälle matkalle, tällä kertaa tutkimaan Länsi-Siperiaa, etenkin sikäläisiä moninaisia samojediheimoja, joiden keskinäiset sukulaisuussuhteet olivat miltei tyystin selvittämättä. Mutta Sjögrenin oli terveydentilansa heikentymisen johdosta pakko kieltäytyä tällaisesta ylen rasittavasta tehtävästä. Sen sijaan hän lupasi tiedustella maanmiestensä keskuudesta sopivaa tutkijaa, joka voisi ottaa tuon vaativan työn suorittaakseen. Näin Sjögren joutui ensi kerran (1838) kirjeenvaihtokosketukseen häntä 19 vuotta nuoremman M. A. Castrénin kanssa, jota oli hänelle suositeltu Siperian tutkijaksi. Matka siirtyi tosin monen vuoden päähän, jolloin Castrén oli Helsingin yliopistolta saamansa apurahan turvin jo ennättänyt suorittaa ensimmäisen suuren tutkimusmatkansa (1841 – 1844) Pohjois-Venäjälle jurakki-samojedien ja syrjäänien keskuuteen. Castrénin toinen, edellistä pidempi ja antoisampi matka (1845 – 1849), joka suuntautui Siperiaan, oli Pietarin tiedeakatemian kustantama ja suureksi osaksi Sjögrenin ansiota. Yksityiskohtaiset matkaohjeetkin, joita Castrén tunnontarkasti noudatti moninaisia Länsi-Siperian heimoja ja kieliä ansiokkaasti selvitellessään, olivat Sjögrenin laatimat. Castrén joutui siis toteuttamaan osan niistä suunnitelmista, joita Sjögren oli nuoresta pitäen mielessään hahmotanut. Näitä kahta mainiota suomalaista tutkijaa voisimme luonnehtia edelläkävijäksi ja toteuttajaksi. Heidän välillään vallitsi luottamuksellinen suhde, joka melkoisesta ikäerosta johtuen muistutti lähinnä isän ja pojan suhdetta. Sjögren tuki arvovallallaan Pietarista tehokkaasti kaikkia Castrénin toimia aina tämän varhaiseen kuolemaan asti (1852). – Tällä välin Sjögren oli muiden akatemialta saamiensa tehtävien ohella uutterasti valmistellut painokuntoon Kaukasiasta tuomiaan osseetin kielen aineskokoelmia, ja 1844 ilmestyi hänen klassillinen osseetin kielioppinsa

ynnä siihen liittyvä sanakirja. Osittain juuri tämän laajan teoksen ansiosta hänet nimettiin mainittuna vuonna varsinaiseksi akateemikoksi alanaan suomalainen ja kaukasialainen kieli- ja kansatiede. Tällaista akateemikonvirkaa ei Pietarin tiedeakatemiassa varhemmin ollut, ja nyt Sjögren pääsi omistautumaan kokonaan hänelle läheisiin ja rakkaiksi käyneisiin tutkimusaloihin.

Nyt ilmestytävä kirja päättyy vuoden 1845 alkupuolen tapahtumiin. Teos on todella Sjögrenin oma elämäkerta, sillä hän keskittyy miltei pelkästään omien, kieltämättä varsin mielenkiintoisten vaiheidensa kertomiseen ja sivuuttaa – ilmeisesti tahallaan – ajankohdan yleisten tapahtumien ja useimpien kohtaamiensa henkilöidenkin tarkemman luonnehdinnan. Kertomusta elävöittävät kyllä jokuset kiintoisat välähdykset 1880-luvun alun Loviisasta, Porvoosta, Turusta ja Pietaristakin, samoin eloiset lähikuvat sellaisista merkkimiehistä kuin R. H. Rehbinderistä, N. P. Rumjantsevistä ja piispa Z. Cygnaeuksesta, Fredrik Cygnaeuksen isästä, jonka kodissa Sjögren toimi lasten opettajana ensimmäisinä Pietarin-vuosinaan. Mutta aikakauden suurista poliittisista tapahtumista ei mainita kuin enintään varovaisesti vihjaamalla. Niinpä vuonna 1825 sattuneesta hallitsijanvaihdoksesta ja sen yhteydessä puhjennesta verisestä dekabristikapinasta ei kerrota mitään. Levoton yleiseurooppalainen vallankumousvuosi 1830, jolloin Sjögren oleskeli osittain Pietarissa, osittain Inkerinmaan Strelnassa terveyttään hoitamassa, vilahtaa näkyviin vain ohimennen. Sjögren joutui näet laatimaan tiedeakatemian toimittaman saksankielisen kalenterin vuodeksi 1832, ja siihen oli kirjoitettava yleiskatsauksellinen ”ajantieto” vuosien 1830 ja 1831 tapahtumista. Tällöin Sjögren toteaa, että ”ajankohdan luonteesta johtuen tehtävä oli erittäin pulmallinen ongelma ratkaista”. On muistettava, että Sjögrenin Venäjällä-oleskelu osuu pääosaltaan Nikolai I:n taantumuksellisen hallituskauden poliittisesti ankeaan aikaan. Tuntuu siltä, että keisarin tiukat sensuurisäännöt ovat sitoneet maanmiehemme kynää ja jopa hillinneet hänen ajatustaankin hänen luonnostellessaan omaelämäkertansa, jonka hän kaiketi aikoi myös julkaista, vaikka tuuma sitten jostakin syystä jäi toteuttamatta ja itse työkin pahasti kesken. Jo varovaisuus esti kirjoittajaa panemasta paperille mitään isänmaansakaan oloja koskevia poliittisia kannanilmaisuja, mutta sen sijaan tuntuu

omituiselta, ettei hän esitä mitään yksityiskohtia esimerkiksi Helsingin yliopiston 200-vuotisjuhlasta, vaikka hän itse otti siihen osaa jopa Pietarin tiedeakatemian virallisena edustajana. Lönnrot, Snellman ja Runeberg olivat Sjögrenin aikalaisia, kaikki tosin häntä nuorempia, mutta heidän nimiäänkään ei esiinny tässä autobiografiassa, vaikka ainakin Lönnrot oli Sjögrenin henkilökohtainen ystävä. Sellaiset kotimaan suuret kulttuuritapaukset kuin Kalevalan ilmestyminen, Snellmanin ”Saiman” alkutaival, Runebergin ”Hirvenhiihtäjät”, ”Nadeschda” ja ”Kuningas Fjalar” eivät omaelämäkerrasta päätellen tuntuisi juuri vaikuttaneen Sjögreniin. Tämänlaiset ”unohtamiset” voidaan helposti selittää käsikirjoituksen keskeneräisyydestä johtuviksi. Mutta kun teoksessa toisaalta tehdään varsin tarkasti selkoa muun muassa Pietarin tiedeakatemian sisäisistä juonitteluista ja niistä etenkin taloudellista laatua olleista erimielisyyksistä, joihin Sjögren ehtimiseen joutui tämän laitoksen kanssa, ei voi välttää sitä vaikutelmaa, että kirjoittaja eli keisarikunnan pääkaupungissa jonkinlaisessa umpiossa eikä joutunut panemaan merkille kaikkia kotimaansa kulttuurivirtauksia pitäessään visusti silmällä omaa tieteenalaansa – ja karrieraa. Sjögren oli näet idealismistaan huolimatta epäilemättä melkoisessa määrin individualisti, mutta sellaisenakin tinkimättömän rehellinen ja oikeudenmukainen. Omilla tieteenaloillaan hän oli perinpohjainen ja kunnioitettavan laajatietoinen tutkija, varsin monipuolinen oppinut ja väsymättömän uuttera työmies. Mutta omaelämäkerran lukija ei voi havaita hänessä olleen sellaista hengen avaruutta, moniaalle ulottuvaa kulttuuriaktiivisuutta ja pelotonta isänmaallista innostusta, mitä me monissa hänen nuoremmissa aikalaisissaan – myös Castrénissa – niin suuresti ihailemme. Sjögrenin siirtymistä Venäjälle ja siellä pysymistä ei kuitenkaan sovi tulkita karkeaksi opportunismiksi tai synnyinmaan hylkäämiseksi ja hylkimiseksi. Päinvastoin hänen vaikuttimensa olivat suorastaan isänmaalliset: unohdettujen ja sorrettujen heimolaistemme kaikinpuolinen tutkiminen ja tunnetuksi tekeminen. Lönnrot on Suomen Tiedeseurassa pitämässään muistopuheessa sanonut osuvasti Sjögrenistä: ”Vaikka hän asui elämänsä jälkipuoliskon Suomen rajojen ulkopuolella, hän kuitenkin aina tieteessä ja pyrinnoissaan eli meitä varten, meidän kieltämme ja historiaamme varten. Niiden tähden hän luopui itse kunkin enemmän tai vähem-

män tuntemasta synnyinseudulla asumisen ja oleskelemisen viihtyisyydestä, ja niiden tähden hän uhrasi parhaat voimansa, terveytensä, jopa – rohkenisin sanoa – henkensä.” Työala suorastaan vaati jatkuvaa oleskelemista Venäjällä, vaikka Snellman pahoittelikin tätä asiaintilaa (Saima 1846, n:o 30). Huomaamme, miten Sjögren moneen otteeseen yritti irroittautua hänelle tympeäksi käyneestä, juonittelavasta pääkaupungin ilmapiiristä ja siirtyä kotimaahan oppikoulun opettajaksi, yliopiston professoriksi tai papinvirkaankin, mutta nämä yritykset epäonnistuivat toinen toisensa jälkeen. Tämä koitui varmaan sittenkin sekä hänelle itselleen että Suomen tietelle onneksi, sillä vain vaikutusvaltaisena akatemian jäsenenä hän saattoi esimerkiksi hankkia Castrénille tämän tarvitseman tärkeän taloudellisen tuen.

Sekä omaelämäkerta että monien aikalaisten lausunnot todistavat yhtäpitävästi, että Sjögrenin luonteen pääpiirteitä olivat ensinnäkin uupumaton ahkeruus ja rautainen työtarmo. Kuvaavana esimerkkinä on häntä hieman nuorempi iittiläinen C. F. Relander kertonut, miten Sjögren jo lukiolaisena kesälomiensa aikana saattoi kesken kaiken lähteä ystävien iloisesta piiristä lukemaan siksi päiväksi itselleen määräämänsä oppijakson. Lapsesta pitäen Sjögrenin oli ollut totuttava suuriin kieltämyksiin, jopa suoranaiseen puutteeseenkin, ja koko ikänsä hän pysyi elintavoiltaan ja esiintymiseltään vaatimattomana. Kirjat olivat ainoat, joihin hän tuhlassi rahojaan, ja arvokkaan tieteellisen kirjastonsa kartuttamiseen hän akateemikkona käytti suuren osan vuosituloistaan. Hänen virkatoverinsa Anton Schiefner on sanonut: “Skandinavian sekä myös Venäjän historian ja maantieteen ynnä kieli- ja kansatieteen kannalta on hänen monessa muussakin suhteessa runsas kirjastonsa harvinainen aarre, jota kieltämättä voidaan pitää pääkaupungin kaunistuksena. Jo pitkähkön aikaa ovat monet Pietarin ja itämerenmaakuntien tutkijat tienneet, että he ovat voineet vain Sjögreniltä saada erinäisiä teoksia, joita he turhaan ovat tiedustelleet sekä yleisistä että yksityisistä kirjastoista.” Edelleen aikalaisten lausunnoissa viivähtääksemme voimme todeta niiden kaikkien tähdentävän Sjögrenin luonteen suoruutta, horjumatonta rehellisyyttä ja avointa vilpittömyyttä. Virkaveljensä haudalla pitämässään puheessa akateemikko Brosset lausui: “Sjögren oli ankara itseään kohtaan eikä välittänyt elämän pikkuseikoista, ei koreista vaatteista, herkuis-

ta eikä huvituksista, mutta rosoisen pinnan alla sykki kultainen sydän. Köyhä ei koskaan vedonnut turhaan hänen apuunsa; lukuisat ystävät, jotka mielellään viihdyivät hänen seurassaan, eivät odottaneet hänen puoleltaan teennäistä kohteliaisuutta, valikoituja elegantteja lauseparsia, noita hyvän tahdon ilmauksia, jotka eivät ulotu pintaa syvemmälle, vaan he etsivät hyvän ja teeskentelemättömän luonteen vilpittömyyttä, hänen tietojensa ja taitojensa perinpohjaisuutta, tunteen ja vakauksen avointa ilmaisemista. Me hänen virkaveljensä, joilla oli tilaisuus läheltä seurata hänen tavatonta työteliäisyyttään ja laajoja tietojaan sekä antaa niille arvoa, me saimme hänestä aina luotettavan jalosydämisen ystävän, toverin, joka saattoi vielä vähemmän kiertoteitse vastustaa toisten etuja kuin ajaa omiaan, jotka hän täysin unohti.” – Omaelämäkerrassaan Sjögren siellä täällä luonnehtii varsin objektiiviselta tuntuvalta tavalla itseään esimerkiksi ”sävyisäksi ja vaatimattomaksi, mutta vääryyksien suhteen mieleltään araksi ja ärtyväksi”. Eräässä toisessa yhteydessä hän sanoo itsestään niinikään sangen osuvasti: ”Hänen oli tapana suorittaa erittäin tunnollisesti kaikki tehtävänsä; hän vihasi kaikkinaista kiemurtelevaa, mitään sanomatonta korusanaisuutta ja vahvisti perinpohjaisilla todisteilla ankaran, mutta puolueettoman kiitoksensa ja moitteensa”. Tällaiset tekijän itsestään esittämät suorasu- kaiset lausumat ovat mahdolliset sen tähden, että omaelämäkerta ei ole minä-mu- toinen, kuten voisi olettaa, vaan pysyttelee alusta lähtien kaiken aikaa kolmannessa persoonassa. Moinen esitystapa vaikuttaa oudohkolta, mutta sen käyttämiseen te- kijällä on ollut pätevä syynsä – varmaan muun muassa vaatimattomuus –, jota paitsi tällaista ”objektiivisuutta” tuolloin suosittiin muistelmateoksissa.

”Kiemurteleva korusanaisuus” oli siis Sjögrenille vastenmielistä. Tämä käy selkeästi ilmi nyt julkaistavasta omaelämäkerrastakin. Sen esitystapa on paikoin jo- pa kuivan asiallista, mutta toisinaan sentään pilkahtaa myös säyseä suomalainen huumori esiin. Näin muun muassa silloin, kun Sjögren kuvaa saapumistaan Nor- jan Lapista Kuolan puolelle tai hänen kertoessaan omien häidensä valmistelupuuhista. Nuorena ylioppilaana Sjögrenillä oli useimpien tovereidensa tavoin ollut kaunokirjallisiakin harrastuksia: hän kuului Turun nuorten kirjalliseen kerhoon pe- rästi sen sihteerinä ja lähetti ystävälleen Poppiukselle Upsalaan runojansa nähtäväk-

si. Näytteenä nuoren Sjögrenin melkoisesta riimittelytaidosta sisältyy omaelämäkertaan saksankielinen runo, jonka hän sepitti Inkerissä kesällä 1816 kiitokseksi nauttimastaan vieraanvaraisuudesta. Suurkaupunki, Pietari, on tehnyt häneen valtavan vaikutuksen, mutta runosta henkii myös syvä myötätunto sorronalaista mutta laulunlahjaista Inkerin heimoa kohtaan. Keski-ikään päästyään Sjögren oli omaksumut tieteellisissä teoksissaan käyttämänsä raskaan saksalaisen tyylin: pitkät, lukuisista peräkkäisistä ja sisäkkäisistä lauseista koostuvat virkkeet. Niitä hän esimerkiksi viljelee autobiografiassakin, jota ei esitystapansa puolesta voi verrata esimerkiksi Castrénin monesti suorastaan lennokkaisiin matkamuistelmiin ja -kirjeisiin. Tosin on epäoikeudenmukaista arvostella Sjögrenin omaelämäkertaa ja sen tyyliä kaikkein ankarinta mittapuuta noudattaen ja osoittaa siitä tärkeiden asioiden ohimeneistä mainitsemista tai puuttumistakin ja toisaalta pikkuseikkojen paisuttelea. Teoshan on näet jäänyt puolitiehen, ensimmäiseksi luonnokseksi, jota ei suinkaan ole kaikin kohdin huolellisesti stilisoitu painoon pantavaan kuntoon. Koska nyt julkisuuteen tuleva suomenkielinen laitos on käännös eikä mukaelma, Sjögrenin esitystapa on koetettu säilyttää mahdollisimman suuressa määrin sellaisenaan. Ylen pitkiä lausejaksoja on silti miltei aina katkottu ja lukuisia sisäkkäisten koteloiden tapaisia mutkikkaita konstruktioita purettu.

Lukijasta saattaa tuntua ihmeelliseltä, että Sjögren on voinut vielä 50-vuotiaana palauttaa mieleensä tavattoman runsaasti pieniäkin yksityiskohtia elämänsä alkutaipaleelta, kuten kouluaikaisia keskusteluja sanasta sanaan. Mistään kaunokirjallisesta sepittelystä tässä ei kuitenkaan ole kysymys, vaan kaikki detaljit perustuvat kirjoittajan tarkkoihin ja usein varsin laajoihin päiväkirjamuistiinpanoihin. Sjögren alkoi näet jo 12-vuotiaana, Loviisan triviaalikoulua käydessään, merkitä huolellisesti muistiin jokaisen päivän huomattavimmat tapaukset. Pienenlainen on kooltaan se paksusta harmahtavasta paperista taitettu ensimmäinen vihko, jonka alkusivulle koulupoika on piirustanut selkeällä, koristeellisella käsialallaan: "Ephemeris Andreae Johannis Sjögren 1807". Nuorukaisvuosiin tultua merkintöjen käsiala heilahtelee, kunnes se vakiintuu varsin pienikokoiseksi, osittain sangen vaikealukuiseksikin. Mutta "ephemeridien" sarja karttuu uskollisesti päivä päivältä,

vuosi vuodelta, niin että niitä nyt on Helsingin yliopiston kirjastossa kahdeksantoista vankkaa nidosta. Vasta kuolema sananmukaisesti kirvoitti kynän ahkeran muistiinpanojen tekijän kädestä: tammikuun 18:ntena 1855 kirjoitetut merkinnät ovat erityisen epäselviä – tuo päivä oli akateemikko Sjögrenin kuolinpäivä. Tämä harvinaisen säännöllisesti ja tarkasti pidetty vanha päiväkirja, jonka kopioimiseen Valtion humanistinen toimikunta on äskettäin myöntänyt määrärahan, on kulttuurihistorian kannalta erinomaisen arvokas lähdeosa. Samalla se on kirjoittajansa persoonallisuuden kaikki syöveritkin paljastava mitä mielenkiintoisin dokumentti, jota J. J. Mikkola on tässä suhteessa verrannut suorastaan Rousseauin tunnustuksiin.

Sjögrenin päiväkirjat jatkuvat siis miltei kuolinhetkeen saakka, mutta hänen nyt ilmestyvä omaelämäkertansa katkeaa syystä tai toisesta kesken, vuoteen 1845. Silloin, vähän yli 50-vuotiaana, Sjögren oli lahjakkuudellaan, sisukkuudellaan ja uutteruudellaan saavuttanut elämänsä huipun: hänestä oli tullut valtioneuvos ja Pietarin maineikkaan tiedeakatemian varsinainen akateemikko, mihin korkeaan asemaan kukaan muu suomalainen humanisti ei ole päässyt. Tällä virkapaikalla hän toimi vielä kymmenen vuotta, kuolemaansa asti. Omaelämäkerran täydennykseksi on paikallaan palauttaa tässä lyhykäisesti mieleen hänen viimeisenkin vuosikymmenensä vaiheet ja etenkin sen tärkeät tieteelliset tulokset.

Arvokkain Sjögrenin osaksi tullut kansainvälinen tieteellinen tunnustus oli Ranskan Instituutin hänelle huhtikuussa 1846 antama Volneyin palkinto, 1200 frangin arvoinen kultamitali. Sen hän sai osseetin kieliopistaan, vaikkei hän edes itse ollut ilmoittanut teosta kilpailuun. Osseettitutkimuksiaan Sjögren jatkoi ja laajensi vielä kielioppinsa ilmestyttyäkin. Niiden tuloksena tuli 1848 julkisuuteen 80-sivuinen kirjoitus ”Ossetische Studien mit besonderer Rücksicht auf die Indoeuropäischen Sprachen”, jossa kosketellaan vertailevaa indoeurooppalaista vokaalioppia. Mutta tämän tutkielman valmistuessa tekijän harrastukset olivat jo suuntautuneet uusille tahoille, lähemmäs Suomea ja suomen kieltä.

Saatuaan Venäjän Maantieteelliseltä Seuralta apurahan Sjögren teki kesällä 1846 lähisukukieltemme tutkimukselle erinomaisen tärkeän ja antoisan matkan Liivin- ja Kuurinmaalle. Siellä hän tutki näiden maakuntien jo silloin melkoisen vä-

hiin huvenneita alkuperäisiä asukkaita, liiviläisiä, ynnä sinne myöhemmin, 1400-luvulla, pakkokeinoin siirrettyjä vatjalaisia, ”kreevinejä”. Viimeksi mainituista oli enää ainoastaan viimeiset rippeet jäljellä, samoin myös Salisin jokivarren liiviläisistä. Näihin melkein tyystin lätiläistyneihin heimonsirpaleihin Sjögren matkallaan aluksi kiinnitti huomionsa, mutta pian hän suuntasi kulkunsa varsinaiselle Liivinrannalle, missä vielä neljässätoista kylässä asusti kolmattatuhatta liiviläistä. Heidän parissaan tutkija ahersi syyskuun loppuun saakka. Matkalta kotiuduttuaan hän ryhtyi heti muokkaamaan saamaansa saalista painokuntoon, mutta monet tilapäiset virkatehtävät viivyttivät edelleen hänen säännöllistä tieteellistä työskentelyään. Kokoelmien olivat myös täydentämisen tarpeessa, ja siitä syystä oli kesällä 1852 lähdettävä uudelleen liiviläiskyläin. Matkamies poikkesi aluksi tutustumassa myös Ruhnun saaren ruotsalaisten erikoislaatuiseen murteeseen. Liivinrannan Kostragissa Sjögren kertoo ahertaneensa alkukesän niin uutterasti, että työpäivää kesti säännöllisesti kello kolmesta tai neljästä aamulla myöhään iltaan asti; välillä oli vain parin tunnin kävely- ja uintitauko. Tällainen uurastus kävi tietenkin voimille, ja heinäkuussa tutkija häidin tuskin välttyi sairastumasta. Silti hän jaksoi suorittaa suunnittelemansa keruutyön loppuun ja tehdä loppukesällä Pizan kylässä muistiinpanoja sikäläisestä länsiliiviläisestä murteesta. Keräelmiensä pohjalta hän sittemmin julkaisi jokusia kansa- ja kielitieteellisiä tutkielmia, mutta laajoja liiviläisaineiksiaan – sanakirjaa ja kielioppia – hän ei itse ennättänyt nähdä painosta ilmestyneinä. Ne toimitti julkisuuteen viisi vuotta kerääjän kuoleman jälkeen (1861) suuriensioinen virolainen kielentutkija, Tallinnan lukion yliopettaja, sittemmin akateemikko F. J. Wiedemann.

Sjögreniltä jäi pahasti kesken toinenkin varsin kauan vireillä ollut laajakantoinen työ, suomalaisten loitsurunojen tieteellisen laitoksen toimittaminen. Vuoden 1848 loppuun mennessä tämän teoksen käsikirjoitusta oli karttunut jo 120 runon verran, ja kunkin loitsun rinnalle Sjögren oli laatinut runomittaisen saksannoksen. Mutta sekä liiviläisaineisten järjesteleminen että eräiden mordvan ja votjakin kielioopin käsikirjoitusten tarkastaminen keskeyttivät tämän tärkeän toimitustyön pitkiksi ajoiksi. Elokuussa 1852 Sjögren kirjoitti Liivinrannan Pizasta Lönnrotille tästä

asiasta: “Olen nyt kylläkin kopioinut uusia runoja – vain Helsingistä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralta saapuneiden osalta on pientä jälkipoimintaa suorittamatta –, mutta jumalat tietäkööt, milloin voin päästä ne kääntämään ja julkaisemaan. Ihminen kerää keräämistään, yhä enemmän ja uutta, kunnes kuolema tulee ja tekee lopun niin yhdestä kuin toisestakin, kuten keväällä valitettavasti sattui ystävällemme Castrénille tavattomaksi tappioksi tieteelle ja koko meidän maaillemme.”

Ei kulunut kolmea vuotta, kun kuolema katkaisi 60-vuotiaan Sjögrenin työtehtäviään elämän, juuri kun hän oli aikeissa toteuttaa mielessään kauan väikkyneen suunnitelman: siirtyä lopullisesti Suomeen rauhassa päättämään kokoelmiensa julkaisutyön. Matkojen moninaiset rasitukset olivat jo varhemmin pahasti horjuttaneet hänen terveyttään. Viime vuosina olivat varsinkin keuhkokivut alkaneet yhä itsepintaisemmin vaivata häntä, ja kuoleman syyksi määriteltiin keuhkojen halvaantuminen.

Elias Lönnrot päätti muistopuheensa akateemikko Sjögrenistä seuraaviin sanoihin: “Vaikuttakoon hänen muistonsa elähdyttävänä esikuvana nyt ja tulevaisuudessa siunauksellisesti varsinkin Suomen nuorukaisiin, jotka hänen esimerkistään voivat nähdä ja oppia, että jos vain tahto on hyvä ja pyrkimys vakava, ei suurinkaan köyhyys eikä vähäpätöisinkään koti voi olla estämässä ketään ansaitsemasta itselleen arvossapidettyä nimeä ja samalla hyödyttämästä erinomaisella tavalla tiedettä ja isänmaata. Me emme kaikki voi tehdä sitä samalla alalla kuin Sjögren, mutta lahjat ovat moninaiset ja niiden käyttömahdollisuudet yhtä lukuisat. Emme me kaikki voi myöskään olla hänen veroisiaan syvällisessä oppineisuudessa ja tietojen perusteellisuudessa, mutta olisi jo suuri saavutus, jos voisimme olla hänen kaltaisiaan ahkeruudessa ja kieltäytymyksessä, koruttomuudessa ja vaatimattomuudessa, tunnollisuudessa ja rehellisyydessä.”

Johdanto teokseen A. J. Sjögren: Tutkijan tieni. Helsinki 1955.

Andreas Johan Sjögren

*Matias Aleksanteri Castrén G. Budkowskin v. 1845 maalaaman muotokuvan
mukaan.*

M. A. CASTRÉN (1813 – 1852)

Matthias Alexander Castrén kuuli varmaan jo lapsuudenkodissaan, Tervolan ja sittemmin Rovaniemen pappilassa, pohjoisten seutujen tutkijoista ja tutkimuksista. Hänen setänsä, Kemin kirkkoherrana koko pitkän ikänsä toiminut Matthias Castrén, oli sekä ansioitunut kasvitieteilijä että kotiseutunsa olojen ja vaiheiden selvittelijä. Hänen enonsa taas oli kuuluisa Lapin-tutkija ja monipuolinen tiedemies, silloinen Utsjoen ja Inarin kirkkoherra Jakob Fellman. Ei siis ainoastaan pohjoinen syntymä- ja kotipaikka, vaan myös isän- ja äidinpuolinen sukuperinne vetivät M. A. Castrénia arktisille seuduille. Vanhastaan tunnetaan hyvin ne välittömät vaikutteet, jotka saivat hänet lähtemään lähes kahdeksaksi vuodeksi rasittaville tutkimusmatkoille, sananmukaisesti uhraamaan henkensä kansallisen tieteen palveluksessa. Tiedetään, että hän nuorena ylioppilaana opiskeli varsinaisten aineidensa, klassillisten ja itämaiden kielten ohella uutterasti myös suomea, jota hän oli tottunut puhumaan jo lapsesta pitäen. Muistetaan, että hän oli J. V. Snellmanin johtaman Pohjalaisen osakunnan aktiivisena jäsenenä allekirjoittamassa ehdotusta, jonka mukaan jokainen osakuntalainen suorittaisi vapaaehtoisen suomen kielen tutkimon. Tunnettua on, että hän jo opintovuosinaan tutustui tutkintolukujen ohella eräihin ulkomaisiin kielitieteellisiin teoksiin, jotka merkitsivät suunnanmuutosta siihen henastisessa filologisessa ajattelussa. Nimenomaan Rasmus Raskin islannin kieltä

koskevat tutkimukset, hänen lapin kielioppinsa ja suomalaisista kieliperhettä koskeva yleiskatsauksensa olivat Castrénille tuttuja jo 1830-luvulla, samoin Franz Boppin käänteentekevät saavutukset vertailevan indoeurooppalaisen äänne- ja muoto-opin alalla sekä Jacob Grimmin uusia uria kulkeva teos "Die Deutsche Grammatik".

Heprean ja arabian opintoihin uppoutunutta, hieman umpimieliseksi mainittua ylioppilas Castrénia kiinnostivat kielitieteen ohella myös suomalaiset muinaisrunot ja erityisesti niistä kuvastuva suomalaisten muinaisusko. Hän on itse myöhemmin maininnut, että Kalevalaan tutustuminen vaikutti ratkaisevasti hänen valitessaan elämäntyökseen "Suomen heimon ja sen sukulaisten" kaikinpuolisen tutkimisen. Hänen esikoisjulkaisunsa "Om Finnarnas trollkonst" ilmestyi Helsingfors Morgonbladissa 1837, pian hänen valmistuttuaan maisteriksi (1836).

M. A. Castrén on saavuttanut maailmanmaineensa nimenomaan kielentutkijana, mutta koko hänen elämäntyössään on selvänä myös folkloristin ja uskontotieteilijän linja. Hänen ensimmäinen mittava julkaisunsa oli ansiokas Kalevalan ruotsinnos (1841), ja kuolinvuoteellaan hän kirjoitti viimeiset sivut teokseensa "Luentoja suomalaisesta mytologiasta" (ilmestyi 1853). Tutkimusmatkoillaan hän aina kiinnitti erityistä huomiota kansanuskoon ja keräsi kielennäytteiksi ensi sijassa edustavaa kansanrunoutta, etenkin samojedeilta ja Siperian turkkilaisilta.

Castrénin kahden ensimmäisen tutkimusmatkankin päätarkoituksena oli uskonnonhistoriallisen aineiston, kansanrunouden ja muun perimätiedon kokoaminen. Kesällä 1838 hänelle tarjoutui tilaisuus retkeillä parisen kuukautta kolmen ikätoverinsa seurassa Suomen Lapissa. Aavasaksan, Muonion ja Peltovuoman kautta matkattiin Inariin ja sieltä Utsjoen kirkolle. Nuorilla miehillä oli ollut romanttinen ennakkokäsitys tiettömien taipaleiden takaisesta Perä-Lapista, mutta matkanteko osoittautui siellä kovin vaivalloiseksi. Oli päästy vasta Peltovuomaan, kun Castrén alkoi epäillä, tokko hänen terveytensä kestäisi loppumatkan rasituksia, keuhkoa ravintoa ja yöpymistä kylmässä taivasalla. Väsyksissä ja masentuneena hän kirjoitti eräälle ystävälleen: "Jos kysyt, mitä tämä kaikki hyödyttää, niin vastaan: En tiedä sitä itsekään. Seuraan mielijohdetta, jota en osaa selittää. Sisäinen levotto-

muus se ajaa minua avaraan maailmaan.” Tällaiset apeat mielialat eivät kuvastu niistä eloisista ja yhä vieläkin nautittavista matkakuvauksista, jotka Castrén julkaisi seuraavan vuoden Helsingfors Morgonbladissa ja sittemmin teossarjansa “Nordiska resor och forskningar” ensimmäisessä nidoksessa (1852). Kysymyksessä ei ollut huviretki, vaan tieteellinen matka. Lappalaisilta ja Lapin suomalaisilta uudisasukkailta hän tiedusteli uskomuksia ja tarinoita. Hän merkitsi muistiin kuulemiaan kertomarunojen katkelmia ja loitsuja. Ennen kaikkea hän opiskeli ahkerasti lapin kieltä ja otti selvää sen murteiden eroista.

Lapin-matkan kirjeissä mainitaan ohimennen ostjakit ja samojedit. Castrén toivoi joskus pääsevänsä näiden eksoottisten heimojen keskuuteen. Hän ilahtui kovin, kun hän Lapista Helsinkiin palattuaan kuuli, että häntä oli suositeltu akateemikko A. J. Sjögrenille, joka oli käynyt tiedustelemassa sopivaa suomalaista kielentutkijaa Pietarin tiedeakatemian suunnittelemaalle Siperian-matkalle. Retkikunnan lähettämisestä ei tällä kertaa kuitenkaan tullut mitään. Castrénin oli pysyttävä edelleen Helsingin yksityislyseon opettajana, annettava yksityistunteja ja jatkettava kirjallisia töitään. Orientalistiikan jatko-opinnoissaan hän perehtyi etenkin turkin kieleen ja tutustui Wilhelm Schottin vastikään ilmestyneeseen teokseen “Versuch über die Tatarischen Sprachen” (1836), jossa pyritään todistamaan turkkilaiset ja suomensukuiset kielet yhteistä alkuperää oleviksi. Castrénhan toi sitten vuosien mittaan varsin usein esille saman teorian.

Kalevalan ruotsintaminen aiheutti Castrénille 1830-luvun lopulla paljon päänvaivaa. Oudot itäsuomalaiset sanat ja muodot eivät ottaneet selvitäkseen. Saatuaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralta apurahan hän matkusti kesäkaudeksi 1839 Karjalaan. Hänelle avautui uusi maailma Vienan runomailla, jo Lönnrotin matkoilta tunnetuiksi tulleilla seuduilla: Repolassa, Akonlahdessa, Latvajärvellä, Vuokkiniemessä, Uhtualla. Runoja, etenkin loitsuja, kertyi huomattava määrä. Eräskin akonlahtelainen taitaja saneli tietojaan yhteen menoon viisi päivää. Lähes samantaisia mestarikertojia tutkija tavoitti vuosia myöhemmin Siperiasta.

Joulukuun 4:ntenä 1839 tarkastettiin Castrénin 66-sivuinen väitöskirja “De affinitate declinationum in lingua Fennica, Esthonica et Lapponica” (Suomen, vi-

ron ja lapin kielen deklinaatioiden sukulaisuudesta). Mottona on Franz Boppin si-
taatti, ja tekstissä viitataan usein Raskiin, Grimmiin ja muihin johtaviin tutkijoihin.
Kirjallisuudesta saamia tietoja tekijä täydentää sekä suomen murteiden että lapin
kielen osalta omilla osuvilla havainnoillaan. Tutkimuksen historiassa Castrénin
kielitieteellinen esikoinen muistetaan etenkin sen johdosta, että siinä on osoitettu
Reinhold von Beckerin keksimän suomen kielen astevaihtelun pääsäännön pätevän
myös lapissa. Tekijän myöhempää altaista teoriaa enteilee seuraava nootti (s. 26):
“Vanha väite suomen kielen ja turkin sukulaisuudesta ei ole ollenkaan halveksitta-
va.” Kirjoittaja mainitsee kaikkiaan yhdeksän muoto- ja lauseopin piirrettä, jotka
hänen mielestään puhuvat suomalaisten ja turkkilaisten kielten sukulaisuuden puo-
lesta.

Vuoden 1840 alussa Castrén nimitettiin dosentiksi; hänen opetusalakseen
määriteltiin “suomi ja muinaisten pohjoisten kansanheimojen kielet” (*Fennicae et
antiqq. septentrionalium Gentium linguarum Docens*). Luennoissaan hän selitti
Kalevalaa, ja täten eepoksen ruotsinnoskin valmistui hyvää vauhtia. – Dosentti
Castrénilla oli näkyvä asema pääkaupungin akateemisessa elämässä, etenkin poh-
jalaisten piirissä. Pohjois-Pohjalainen osakunta valitsi hänet kuraattorikseen ja
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura sihteerikseen. Elatuksensa hänen oli edelleen
ansaittava yksityisopetuksella – ja tekemällä velkaa.

Paljon paremmassa taloudellisessa asemassa oli Kajaanin piirilääkäri Elias
Lönnrot. Hän tarjoutui nuoremman varattoman ystävänsä mesenaatiksi: ehdotti,
että he lähtisivät yhdessä tutkimaan Venäjän lappalaisia. Kun Pietarin tiedeakate-
mian suunnittelemasta Siperian-matkastakaan ei kuulunut mitään ja kun Suomalai-
sen Kirjallisuuden Seura vielä myönsi sihteerilleen vaatimattoman apurahan,
Castrén oli valmis lähtemään. Lopulla vuotta 1841 alkoi Kemistä matka, joka
Castrénin osalta oli kestävä puolenkolmatta vuotta ja ulottuva Aasiaan asti. Tämän
ensimmäisen suuren tutkimusmatkansa vaiheista hän on kirjoittanut yli 200-sivui-
sen kuvauksen, selkeän ja elävän, kuten hänen kynänjälkensä aina. Syystä jo
Snellman tähdensi ystävänsä suuria ansioita tieteenalansa saavutusten sujuvatyyli-
senä kansantajuistajana.

Lönnrot ja Castrén matkasivat ahkiokyydissä Inarin kautta Paatsjoen yli ensimmäiseen venäjänpuoleiseen kolttakylään, Suonikylään. Kuolan kaupungissa jouduttiin viettämään laskiaisviikkoa vieraanvaraisessa karnevaalitunnelmassa. Hyvin levoton oli myös pitkä taival Kuolasta Kantalahteen, sillä satamäärin ns. “muurmanneja”, Jäämeren rannikolla kesällä kalastusta harjoittavia venäläisiä, karjalaisia ja lappalaisia, oli paraikaa vaeltamassa pohjoista kohti. He täyttivät kaikki majapaikat, eikä tieteellisten muistiinpanojen teosta voinut olla juuri puhettakaan. Venäjän kieli kaikui vuolaana ja vivahteikkaana, ja sitä suomalaiset tutkijat opiskelivat parhaansa mukaan. Samaan tarkoitukseen he käyttivät ne viitisen viikkoa, jotta oli asuttava pienessä Vienan Kemin kaupungissa odoteltaessa jäidenlähtöä Vienanmerestä. Vesien auettua päästiin jatkamaan matkaa Solovetskin luostari- saaren kautta Arkangeliin. – Arkangelin arkkimandriitta Venjamin oli harjoittanut lähetystyötä Venäjän pohjoisimpien seutujen asukkaiden, alkukantaisten jurakki- samojedien keskuudessa, ja hän oli etevän samojedintaitajan maineessa. Lönnrotin ja Castrénin tarkoituksena oli perehtyä hänen opastamanaan outoon samojedin kieleen, jota oli arveltu suomen sukulaiseksi. Mutta arkkimandriitta ei suostunutkaan paljastamaan tietojaan. Lönnrot jätti samojeditutkimukset sikseen ja lähti vepsäläisten luo, mutta Castrén päätti sisukkaasti jatkaa. Sisukkuutta ja innostusta kysyttiin. Ei näet ollut suinkaan helppoa perehtyä tuntemattomaan, “epäinhimillisen vaikeaan” kieleen. Castrénin ensimmäiset, kesällä 1842 tehdyt samojedimuistiinpanot olivat hapuilevia. Etenkin vokaalien oikein tajuaminen ja merkitseminen aiheutti hankaluuksia. Sanojen taivuttaminen yksikön ja monikon lisäksi myös kaksikossa ei ollut lapin, kreikan ja seemiläisten kielten tuntijalle outoa, mutta etenkin verbeissä ilmeni paljon muitakin yllättäviä erikoisuuksia: nominien konjugointi, objektiivinen ja refleksiivinen konjugaatio, nominaalimuotojen runsaus. Tutkijan kärsivällisyyttä koetteli erityisesti myös samojedien luontainen laiskuus ja yksinkertaisuus, heidän tottumattomuutensa sisällä istumiseen ja säännölliseen työskentelyyn sekä taipumuksensa alituisen juopotteluun. Vuosien mittaan hän kyllä oppi käsittelemään kielenoppaitaan erittäin taitavasti ja saamaan ihmeteltävän nopeasti selville kunkin uuden kielen ja murteen olennaiset piirteet.

Castrénin mieltä painoivat kesällä 1842 monet huolet. Hän oli pahasti kylmetynyt talvimatkan aikana, eikä lievä kuume tahtonut ollenkaan hellittää. Lisäksi hänen niukka matkakassansa oli niin loppuillaan, ettei hän edes voinut vuokrata huonetta Arkangelista, vaan majoittui kaupungin ulkopuolelle, Uiman samojedikylään. Hädän ollessa pahimmillaan hän sai tiedon, että hänelle oli Suomen valtion varoista myönnetty 1000 hopearuplaa (= n. 10 000 nmk) vuoden ajaksi euroopanpuoleisten samojedien tutkimista varten. Marraskuussa 1842 alkoi hidas vaellus kohti itää poikki pohjoisimman Venäjän, monin paikoin aivan Jäämeren rannikkoa noudatellen. Pääpysähdyspaikat Kaninin, Timanin ja Isonmaan tundralla – kuten Mezeń, Nes, Pustozersk, Ust-Tsilma, Ižma, Kolva, Uusa – sijaitsevat jurakki-samojedien ja osittain pohjoissyrtäjien asuinmailla, useat napapiirin pohjoispuolella. Castrén luonnehti silloista työympäristöään, jossa hän vietti kymmenisen kuukautta, mm. seuraavaan tapaan: Mezeń – “maailman äärimmäinen kaupunki, kaiken sivistyksen päätepiste”, Pustozersk – “kieltämättä maapallon kolkoimpia paikkoja”, Kolva – “vain yhdeksän viheliäistä syrtäni- ja samojedihökkeliä, joissa alituisena kiusanani olivat hyttyset, syöpäläiset ja parkuva lapsilauma”. Kuitenkin hän jaksoi lumihankeen hautautuneessa Pustozerskissa tutkia samojedeja pari kuukautta ja täydennellä jurakin kieliopin luonnostaan. Kolvassa hän oleskeli lähes koko kesän ja kirjoitti syrtäjien kieliopin ainoassa rauhallisessa kolkassa, surkean asuntonsa kellarissa. Nykyisin Pustozerskin tilalle on kohonnut euroopanpuoleisten samojedien “pääkaupunki” Nārjān-Mar’, ja Uusa-joen äärellä levittäytyy kuuluisa arktinen Vorkutan alue, jonne johtaa rautatie. Castrénin oli tyydyttävä samojedien ja syrtäjien ylen verkkaiseen vauhtiin, myös loppukesällä ja syksyllä 1843, jolloin hän matkusti veneellä Petšoraa ja sen sivujokia myöten kohti Pohjois-Uralia. Viimeinen kahden kuukauden taival oli tavattoman vaivalloinen ja voimille käypä, mutta päästyään lokakuun lopulla Obin suulle Obdorskin kirkonkylään hän tunsu olonsa onnelliseksi saavuttuaan vihdoinkin “Aasia-äidin kunnioitettavalle maaperälle”. Samojedien ja ostjakkien kyläpahanen oli tiedemiehelle Lontoo, Pariisi ja Berliini. Sieltä lähettämässään kirjeessä hän kertoo päässeensä varmuuteen siitä, että suomi ja samojedi ovat sukulaisia. Mutta pian oli työskentely

Jäämeren äärellä keskeytettävä. Siperian talven ankarimmat kuukaudet uuvuttivat hänen heikentyneet voimansa, ja hänen oli matkustettava lähimmän lääkärin luo Berezovin kaupunkiin. Hän sai kuulla sairastavansa keuhkotautia. "Hauta on se päämäärä, jonka mukaan minun on tästä lähtien suunnitelmani laadittava", kirjoitti 30-vuotias Castrén masentuneena Sjögrenille Pietariin. Suorinta tietä hän palasi kotimaahan ja saapui Helsinkiin toukokuussa 1844. – Muutamassa viikossa hän tunsu voimistuneensa miltei entiselleen. Jo kesäkuun 17:ntenä tarkastettiin hänen tohtorinväitöskirjansa, osa edelliskesänä Kolvassa syntynyttä syrjäänin kielioppia. Kokonaisuudessaan tämä teos ("Elementa grammatices Syrjaenae") ilmestyi vielä samana vuonna, ja se tuotti tekijälleen puolet Demidovin palkinnosta, yli 1000 ruplaa. Kun Castrén lisäksi sai ns. "nuorten kirjailijain apurahana" yliopistolta lähes 2000 hopearuplaa, niin häntä lapsuudesta saakka painaneet rahahuolet kaikkosivat, ja hän saattoi täysin voimin jatkaa tieteellistä työtään. Muistiinpanojensa pohjalta hän laati jurakkisamojedin sanaluettelon ja kieliopin käsikirjoituksen. Hän alkoi tutkia uutta sukukieltä, tšeremissiä, kielenoppaanaan Helsingistä tavoittamansa Kozmodemjanskissa syntynyt sotamies. "Suomi"-aikakauskirjassa, jota hän oli aikaisemminkin ahkerasti avustanut, hän julkaisi huomattavan tutkimuksensa "Om accentens inflytande i lappska språket". Se on ensimmäinen äännehistoriallinen tutkielma fennougristiikan alalla, ja eräät sen terävät oivallukset muistuttavat meidän päiviemme kieliteoreetikkojen käsityksiä. – Ne suomen kieliopin luennot, joita dosentti Castrén piti syyslukukaudella 1844, olivat luonteeltaan toisenlaisia kuin samannimiset luentosarjat nykyään. Pronominiopin loppuun saakka puhtaaksi kirjoitettu suomen kieliopin luonnos valmistui ilmeisesti tämän luentosarjan yhteydessä. Nimenomaan muoto-opin ilmiöiden tarkastelun hän ulotti joskus samojediin saakka. Johdanto- ja päätäntäluennot olivat lennokkaita, innostavia puheita, joissa tähdennettiin äidinkielen tutkimuksen, sivistystyön ja isänmaanrakkauden välttämättömyyttä. Lopuksi luennoitsija lausui jäähyväissanat kuulijoilleen. Hän oli taas lähdössä uudelle tutkimusmatkalle, pisimmälleen.

A. J. Sjögren oli Pietarin tiedeakatemiassa toiminut vuosikausia pontevasti maanmiehensä Castrénin puolesta. Hän oli ilmoittanut jo Obdorskiin, että akatemia

oli palkannut Castrénin palvelukseensa: selvittämään Länsi-Siperian puutteellisesti tunnettujen heimojen sukulaisuussuhteet sekä kieli- että kansatieteen kannalta. Kun Castrén lähti tätä vaateliasta tehtävää suorittamaan maaliskuussa 1845, hän ei enää ollut tuntematon köyhä maisteri, vaan Venäjän keisarillisen tiedeakatemian varustaman retkikunnan johtaja, ulkomaillakin julkaisuistaan tunnettu tohtori, jolla oli riittävä matkakassa ja valitsemansa apulainenkin, 25-vuotias pälkäneläissyntyinen kandidaatti J. R. Bergstadi.

Neljä vuotta kestäneestä monivaiheisesta matkasta on käytettävissä Castrénin laatima yhtenäinen kuvaus vain ensimmäisen vuoden ajalta. Muilta osin on nojauttava suppeahkoihin katkelmiin ja kirjeisiin. Bergstadi piti päiväkirjaa niinä kahdena vuotena, jolloin hän oli Castrénin mukana Siperiassa – hänen terveytensä ei kestänyt matkan rasituksia kauempaa. Tottuneen ja uupumattoman retkikunnanjohtajan ja hänen aloittelevan, kylläkin innostuneen, mutta todellisiin tieteellisiin ponnistuksiin väsyvän apulaisensa kesken ei syntynyt toivotunlaista työoveruutta. Castrén uskoi Bergstadille aluksi vain toisarvoisia harjoitustehtäviä, kuten ostjakin kielioppinsa ruotsinkielisen käsikirjoituksen latinantamisen. Bergstadin oma työ, suomen kielen johto-oppia koskeva, keskeneräiseksi käsikirjoitukseksi jäänyt laaja tutkimus, pääsi hyvään alkuun matkan aikana Castrénin ohjaamana. Saatuaan sitten yksin selvittääkseen toivottoman vaikean jeniseinostjakin eli ketin kielen Bergstadi havaitsi kykyjensä riittämättömyyden ja palasi Kasanin kautta Suomeen. Castrénin tehtäväksi jäi ketin kielenkin mutkikkaan grammaattisen järjestelmän lopullinen selville ottaminen. – Castrén on vain harvoin maininnut matkakumppaninsa toimista; hänen yksikön ensimmäisessä persoonassa pysyttelevät kertomuksensa ja kuvauksensa ovat sekä tieteelliseltä että kirjalliselta arvoltaan aivan eri luokkaa kuin Bergstadin päiväkirjamerkinnot, jotka ovat kauttaaltaan *me*-muotoisia ja rajoittuvat enimmäkseen jokapäiväisen elämänmenon muistiinpanoihin, mutta sellaisinkin ne ovat hyvin kiintoisia, esim. Castrénin kokonaiskuvan kannalta.

Olennaisia puolia Castrénin luonteesta paljastavat hänen suuren Siperianmatkansa päiväkirjan kolmisenkymmentä alkusivua, jotka täyttyivät jo Hel-

singissä, Porvoossa, Haminassa, Rajajoella ja Pietarissa. Näiden sivujen pääsisällön julkaisi vasta Gunnar Castrén isoisänsä satavuotissyntymäpäivänä. Ulkoisten seikkojen suotuisuudesta huolimatta lähtötunnelma oli lohduton. Jo Helsingissä ovat kirjoitetut seuraavat enteelliset johdantorivit: “Syvästi tuntee suomalaisen sydän kaipaavansa kotimaan ilmaa, eivätkä eksyttävät nuoruuden-fantasiat hälvennä minusta tätä kaipuuta. Tiedän, mitä Siperian tundrilla on tarjottavana. Siellä ei ainoakaan sydän syki rakkaudesta eikä riemusta. Vain kuolema viettää siellä korjuujuhlaansa, ja ihmeen täytyy tapahtua, jos voin välttyä yleiseltä tuholta, jos luuni kerran saavat levätä kotimaan pehmoisessa mullassa.” – Viipuriin saavuttua on eron katkerin haikeus voitettu: “Kyyneleni ovat jo juosseet kuiviin ja tunteet alkaneet tasaantua. Ainoa tunne, joka nyt taas tuntuu pyrkivän esiin palaneen ja tuhansien taisteluiden jäytämän sydämeni tuhasta, on syvällinen tarve *täyttää mittani*. Mitä sieluni heikkoina hetkinä ajatelleekaan ja tunteneekään, tämä tarve on kuitenkin syvin – se sopisi koko minun elämäni toimien ja pyrkimysten tunnuslauseeksi. Kunniaa ja loistoa en enää havittele. Mitä minua manan majoilla hyödyttää, vaikkakin nimeni esiintyisi jonkin aikaa kuolemani jälkeen saksalaisissa kirjaluetteloidessa. Vain tietoisuus siitä, että on täyttänyt mittansa, on oleva ihmisen ponnistelujen ainoa ja todellinen palkinto. Aivan eri asia on, että ihminen ei pelkkänä tiedemiehenä ole kokonainen ihminen. Tiede ei voi koskaan tyydyttää lämpimän sydämen kaikkia tarpeita, ei ainakaan se tiede, jota opitaan Siperian tundrilla. Sydämen tyydytyksen olisi vain isänmaa voinut minulle antaa. Ehkä olen käsittänyt väärin kutsumukseni, mutta se on pikkuseikka. Minä kaadun ehkä ennen aikojaan, mutta mitä merkitsee yksi ihminen enemmän tai vähemmän!”

Sairaalloisen tiedemiehen ero kotimaasta oli raskas, mutta matkan varrelta alkoi tulla toiveikkaita sanomia hänen päästyään käsiksi moninaisiin tutkimuksiinsa: lingvistisiin, uskonto- ja kansatieteellisiin, arkeologisiin, jopa historiaa, statistiikkaa ja topografiaakin koskeviin. Pietarin tiedeakatemialle lähti tuon tuostakin matkakertomusten ja selonteiden ohella laatikoittain kansatieteellisiä esineitä ja muinaislöytöjä. Paksut paperipakat täyttyivät selkeällä käsialalla tehdyistä muistiinpanoista. Levähdystaukojen aikana ja uusia kielenoppaita odotellessa syntyi kym-

menittäin sanaluetteloiden ja kielioppien luonnoksia, suppeampia ja laajempia laitoksia. Jo menomatkalla Kasanissa hän viimeisteli latinankielisen tšeremissin kielioppinsa (*“Elementa grammatices Tscheremissae”*) käsikirjoituksen ja toimitti sen Kuopioon painettavaksi. Siperian puolelle päästyään hän jatkoi aluksi kolmisen kuukautta ugrilaisten ostjakkien tutkimista, tällä kertaa Irtišin alajuoksun ja Obin yläjuoksun varsilla. Epäsiistit, köyhät ja tavoiltaan alkeelliset luonnonlapset suhtautuivat hyvinkin epäluuloisesti tuntemattomaan virkamieheen, joka kutsutti heitä haastateltavikseen asuntoonsa, usein kyläkunnan vauraimpaan venäläistaloon. Avomielisempiä he olivat tutkijalle, kun tämä poikkesi päiväkausiksi heidän omiin viheliäisiin hökkeleihinsä sääskien ja syöpäläisten kiusattavaksi. – Keskisen Obin varrelta Castrén tavoitti suureksi ilokseen muutamia ns. metsäjurakkeja, ennestään aivan tuntemattoman heimon edustajia. Näiden mielenkiintoisen murteen hän sijoitti tärkeäksi renkaaksi siihen samojedikielten ketjuun, joka ulottuu Arkangelista lähelle Baikalia. Suomen silta oli taas lujittunut.

Tiedeakatemian antamissa ohjeissa oli Castrénin päätehtäväksi määrätty kaikkien Siperian samojedien selvittäminen, ja tämän työn hän suoritti erittäin tunnollisesti ja ansiokkaasti. Hän mm. osoitti, että Obin ja Jenisein välillä asuvat vähäiset maakalaisheimot, joita oli kauan mainittu *“ostjakeiksi”*, olivatkin selviä samojedreja. Näitä ostjakkisamojedeiksi ristimiään kansansirpaleita – joita nykyisin sanotaan myös selkupeiksi – hän tutki koko talvikauden 1845 – 46 ja osan seuraavaa kesääkin. Paitsi kymmenen päämurteen sanastoja ja kieliopin luonnoksia hän merkitsi muistiin ostjakkisamojedien perimätietoa, yli 400 säkeen mittaisia sankarirunojakin. Ostjakkisamojedien jälkiä seuratessaan Castrén oli vähitellen joutunut taas pohjoisille seuduille, Jenisein jokivarteen, kaupungiksi kutsuttuun Turuhanskiin, jossa oli kaksi katua ja neljä kutakuinkin asuttavaksi kelpaavaa rakennusta, jossa *“kirkkoa ei voinut erottaa suolamakasiinista eikä päävartiota kapakasta”*, kuten Castrén kirjoitti matkakertomuksessaan. Mutta Turuhansk oli mainio paikka kielentutkijalle, sillä sinne oli saapunut vuosimarkkinoille alkuasukkaita hyvinkin kaukaa: moniin heimoihin kuuluvia samojedreja, tunguuseja ja aivan omalaatuista kieltä puhuvia ns. jeniseinostjakkeja – tämäkin Castrénin käytäntöön ottama nimi-

tys. Touko- ja kesäkuun 1846 Turuhanskissa aherrettuaan hänen oli ohjelmansa mukaisesti siirryttävä taas Jäämeren rannalle asti, vieläpä kauemmaksi pohjoiseen kuin millään aikaisemmalla kerralla: Jenisein suulle. Dudinkan kylässä hän asui lähes kolme kuukautta aittarakennuksessa, jonka lattian rajassa lämpö ei koskaan noussut yli viiden asteen. Silti hän sanoo voineensa siellä “yhtä hyvin kuin muuallakin, häpeäksi kaikille teorioille”. Hän haastatteli etupäässä Aasian pohjoisimpia alkuasukkaita, Taimyrin niemimaan taigisamojedeja. Vähän etelämpänä, Hantaikan kylässä, hän viipyi kuukauden verran tutkimassa jeniseinsamojedien vähäistä heimoa. Hänen arvokkaat taigilaiset ja jeniseinsamojedilaiset kokoelmansa ovat yhä näiden kielten päälähteet.

Jäämeren-retken kohtalokkaat seuraukset ilmenivät pian: pistokset ja rintakivut palasivat Castrénin kiiruhtaessa Jeniseitä myöten etelään päin. Olisi ollut terveydelle edullista päästä pian lämpöisemmille seuduille, mutta velvollisuus pakotti viipymään vielä loppupalven jääkylmissä asumuksissa niiden alkukantaisten jeniseinostjakkien keskuudessa, joiden tutkiminen oli jäänyt Bergstadilta pahasti kesken. Vasta seuraavana keväänä (1847) Castrén saattoi siirtyä Jenisein latvoille, Minusinkin pikkukaupunkiin ja sitä ympäröiville tataariaroille. Häneltä kului kokonainen vuosi matkusteluun Etelä-Siperiassa, Sajanin vuoristossa ja sen pohjoispuolella leviävillä aroilla ja metsäseuduilla. Oli tunnettua, että monet sikäläiset turkkilaiskansat olivat alun perin samojedeja. Pieni kamassien heimo puhui yhä samojedilaista äidinkieltään, mutta vielä 1700-luvulla samojedia taitaneet koibaalit, karagassit ja sojotit olivat jo täysin turkkilaistuneet tai mongolilaistuneet. Kielitieteellisen ainestenkeruun ohella Castrén kiinnitti Siperian turkkilaisten keskuudessa aivan erityistä huomiota myös heidän runsaan kansanperinteensä tallentamiseen. Koibaaleilta löytyi mm. 1400-säkeinen pienoiseepos, jonka kuvien jättimäisyys toi muistiinpanijan mieleen lähimpinä vertauskohtina suomalaiset muinaisrunot. – Etelä-Siperian arojen lukemattomat hautakummut ja kallioihin kaiverretut salaperäiset kirjoitukset suorastaan pakottivat matkamiehen muinaistieteellisiinkin tutkimuksiin. Näitä hän jatkoi siirryttyään kevätpuolella vuotta 1848 Baikalin ympäristöön, mistä ei enää löytynyt mitään jälkiä samojedeista – asukkaat olivat pelkästään burjatti-

mongoleja ja tunguuseja. Koska hän oli matkalla tekemiensä kielivertailujen perusteella taipuvainen pitämään näitäkin kaukaisia kansoja suomalaisten ja etenkin samojedien “eräänlaisina etäisinä sukulaisina” – kuten hän tuolloin ajatuksensa varovasti ilmaisi –, hän syventyi myös heidän kieliinsä varsin huolellisesti.

Castrén oli edennyt kiehtovan Kaukoidän liepeille, buddhalaisten keskuuteen. Hän oleskeli väliin burjattien lamalaisluostareissa ja opiskeli mongolia, pistäytyipä hän Kiinan puolellakin, Maimatšin rajakauppalassa. Saavuttuaan lääkärinapua etsiessään Nertsinskin vankisiirtolaan hän oli luurangonlaiha ja lopen uuvuksissa. Hän yritti jatkaa sitkeästi töitään, mutta ankarat kuume- ja vilutuskaukukset uusiintuivat niin tiheään, että hänen oli elokuussa 1848 pakko kääntyä paluumatkalle. Se oli uskomattoman raskas vaellus. Koko ajan hän tuns rinnassaan ja vatsassaan sietämättömiä polttoja, ja ankarat verensyöksykohtaukset enteilivät pikaista loppua. Pidettiin ihmeenä, että hän jaksoi Pietariin saakka. Helmikuussa 1849 hän antoi tiedeakatemialle pääpiirteittäisen selonteon tutkimusmatkastaan, ja saman kuun loppupäivinä hän oli Helsingissä.

Kahdella kaukomatkallaan Castrén oli omien laskelmiensa mukaan vaeltanut 40 765 kilometriä. Hän oli harjoittanut tutkimuksia kaikkiaan seitsemäntoista suomalais-ugrilaisen, samojedilaisen, altailaisen ja jeniseiläisen kansan keskuudessa. Hänen tieteellisiä muistiinpanojaan on Helsingin yliopiston kirjastossa 32 vankkaa sidosta – ja näiden joukosta puuttuvat vielä kokonaan burjattilaiset ja tunguusilaiset ainekset. Castrénin painettujen julkaisujen luettelo karttui matkojenkin aikana miltei joka vuosi. Niinpä Sjögren painatti hänen lähettämänsä selonteot ja kirjeet viipymättä tiedeakatemian bulletiineihin saksaksi käännettyinä, ja Suomen sanomalehdistö seurasi myös valppaasti matkojen vaiheita.

Kotimaahan palatessaan Castrén oli kansainvälistä mainetta saavuttanut tiedemies. Ystävät ja ylioppilaat ottivat hänet juhlien vastaan. Lääkärien hoidossa hän tuns jälleen toipuvansa hämmästyttävän nopeasti työkuuntoon. Snellman tapasi hänet Helsingissä kesällä 1849 ja kertoo hänen olleen “miehuutensa täydessä voimassa. Rikkaana pitkänkin elämän tieteelliseen toimintaan tarvittavista aineksista ja ainakin tilapäisesti leipähuolia vailla hän katsoi iloisena tulevaisuuteen, ja hymyile-

vä juonne puuttui harvoin hänen huuliltaan.”

Castrén oli edelleen Pietarin tiedeakatemian palveluksessa, nyt ylimääräisenä apulaisena, päätehtävänä aineskokoelmiensa painokuntoon saattaminen, ja hänellä oli samanaikaisesti vireillä useita teoksia. Jo 1849 ilmestyi Pietarissa “Versuch einer ostjakischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichnis”. Se on ensimmäinen osa tiedeakatemian teossarjaa “Nordische Reisen und Forschungen von Dr. M. Alexander Castrén” ja ensimmäinen tieteellinen esitys ostjakin kielestä. Se on tosin osoittautunut monessa suhteessa puutteelliseksi, mutta lähes 60 vuotta se oli ostjakin etelä- ja itämurteiden ainoa lähde. Tekijä oli itse selvillä kirjansa puutteista, mutta hän tunsikin olevansa velvollinen julkaisemaan sen siltään osoitukseksi työskentelystään akatemian palveluksessa. Samasta syystä hän oli aikanaan katsonut tarpeelliseksi painattaa vaatimattomat syrjäänin ja tšeremissin kieliopin luonnoksensa.

Porthanin päivänä, marraskuun 9:ntenä, 1849 Castrén piti Helsingin yliopiston juhlasalissa “kirjallisessa iltamassa” tunnetun esitelmänsä “Missä oli Suomen kansan kehto?”. Hän sijoitti sen Altain vuoriston etelärinteille, ja myöhemmälle suomalais-ugrilaisella tutkimuksella on ollut täysi työ siirtäessään sitä huomattavasti lännemmäksi, Uralin ja Volgan välimaille.

Altain piiriin liittyy myös Castrénin viimeinen kielihistoriallinen työ, 1850 painettu 76-sivuinen akateeminen väitöskirja “altailaisten kielten” possessiivisuffikseista ja persoonapäätteistä (“De affixis personalibus linguarum Altaicarum”). Termi “altailaiset kielet” on Castrénin luoma. Hän toi sen tieteelliseen kirjallisuuteen v. 1845, ja mainittu saksalainen orientalisti Wilhelm Schott omaksui sen häneltä suomensukuisten, samojedilaisten, turkkilaisten, mongolilaisten ja tungusilaisten kielten yhteisnimitykseksi. Vasta G. J. Ramstedt vakiinnutti altaistien alaksi vain kolmeen viimeksi mainittuun kieliryhmään kohdistuvan tutkimuksen, siis turkologian, mongolistiikan ja tungusologian. – Mainitun väitöskirjansa Castrén julkaisi päteväytyäkseen suomen kielen professorin virkaan, joka oli ollut suunnitteilla jo useita vuosia. Etevin suomen tuntija, Elias Lönnrot, ei suostunut sitä hakemaan, vaan katsoi sen kuuluvan monipuolisemmin ansioituneelle tutkijal-

le, Castrénille. – Tiedettiin, että yliopiston ensimmäinen suomen kielen professori tulisi olemaan paljon huonommassa asemassa kuin hänen virkaveljensä: koska hän ei muiden tavoin saisi valtakirjaa, hänet voitaisiin erottaa ilman tuomioistuimen päätöstä, hänellä ei olisi oikeutta osallistua akateemisten loppututkintojen pitämiseen, ja hän saisi vain puolet muiden varsinaisten professorien palkasta. Näilläkin ehdoilla Castrén suostui hakemaan virkaa, koska hän ei halunnut jättää kotimaataan eikä “vaihtaa Siperian autiomaita Pietarin autiomaihin” siirtymällä akateemikoksi Venäjälle. – 14:ntenä maaliskuuta 1851 yliopiston kansleri, perintöruhtinas Aleksanteri – myöhempi keisari Aleksanteri II – ojensi hänelle viranvahvistuskirjan.

Castrén oli saavuttanut uransa huipun. Hän ei ollut onnellinen ainoastaan asemansa vakiintumisesta, vaan myös vastikään Natalia Tengströmin kanssa solmimastaan avioliitosta.

Heti keväällä 1851 aloittamissaan luennoissa professori Castrén kosketteli laajoja sekä etnologisia että lingvistisiä aiheita, mm. kielitieteen periaatekysymyksiä. Kaiken virkatoimilta liikenevän ajan hän käytti suuren samojedin kielioppinsa viimeistelyyn. Vain 35 sivua sen äänneopillisesta osasta jäi keskeneräiseksi, kun entistä ankarammaksi yltynyt sairaus päätti pitkäaikaisen hävitystyönsä. M. A. Castrén kuoli 7:ntenä toukokuuta 1852.

Suomen Tiedeseurassa v. 1853 pitämässään muistopuheessa Gabriel Geitlin sanoi Castrénin jo painosta ilmestyneillä julkaisuillaan “ansainneen kuolemattoman nimen yhtenä Suomen tuotteliaimmista ja mainioimmista tiedemiehistä”, mutta julkaisematta jääneiden aineskokoelmien arvosta puhuja ei rohjennut lausua mitään. Jo seuraavana vuonna (1854) ilmestynyt 600-sivuinen samojedin kielioppi “Grammatik der samojedischen Sprachen” osoitti, että Castrén oli vaativimmat kansainvälisetkin mitat täyttävä kielentutkija. Teoksen oli toimittanut painosta Pietarin akateemikko Anton Schiefner, etevä tibetologi, sanskritisti ja mongolisti, joka – Castrénin kehotuksesta – oli harrastanut myös uralilaisia kieliä ja jonka nimi meillä muistetaan myös siksi, että hän oli Uuden Kalevalan ensimmäinen saksantaja. Omien tieteellisten töidensä ohessa Schiefner toimitti kiitettävän ripeästi julkisuu-teen Castrénin tutkimusten ja käsikirjoitusten pääosan 12-nidoksisena, yli 3 800

sivua sisältävänä sarjana v. 1853 – 1862. Sekä seikkaperäisillä esipuheillaan että myös lukuisilla etymologisilla, etenkin altaillaisia kieliä koskevilla viitteillä Schiefner on lisännyt Castrénin teosten tieteellistä arvoa. Julkaisija ilmoitti jättäneensä jokusia vähäpätöisiä jaksoja huomioon ottamatta, mutta vasta puolisen vuosisataa myöhemmin havaittiin aukkojen suuruus ja todettiin, että Castrénin melkoisen tarkkaa foneettista merkitsemistapaa oli liiaksi yksinkertaistettu. Suomalais-ugrilaisen Seuran aloitteesta on T. Lehtisalo sittemmin taitavasti toimittanut painosta suuren osan Castrénin samojedilaisaineista alkuperäisasuisina. Esim. jurakki-laista ja ostjakkisamojedilaista kansanrunoutta karttui kokonainen 350-sivuinen teos – Schiefner oli painattanut sitä vain 60 sivun verran. Myös käsikirjoitusten taugi- ja jeniseinsamojedilainen, tataarilainen ja jeniseiläinen kielitieteellinen materiaali olisi julkaistava uudelleen saattamalla suomalaisen suurkerääjän taito ja tarkkuus täyteen arvoonsa. Kukaan asiantuntija ei ole vielä tutustunut Castrénin runsaihin etnografisiin muistiinpanoihin.

M. A. Castrénin monipuolinen elämäntyö odottaa yhä jatkajia – siitäkin huolimatta, että pelkästään Helsingin yliopistossa toimii tätä nykyä kolmatakymmentä professoria, apulaisprofessoria ja dosenttia niillä tieteenaloilla, joita Castrén yksinään edusti ensimmäisenä suomen kielen professorina. Suomen kielen tutkimus, fennougristiikka, uralilainen ja altaillainen kielentutkimus, meikäläinen kansatiede, kansanrunoudentutkimus, uskontotiede ja muinaistiede – kaikki nämä opinalat kunnioittavat Castrénia joko perustajanaan tai huomattavana edistäjänään.

Castrénin suuri ajatus, hänen altaillasteoriansa, on osoittautunut kestäväksi. Hänen syrjäänin, tšeremissin ja ostjakin kielioppinsa on aikoja sitten korvattu laajemmilla ja paremmilla. Hänen äännehistorialliset käsityksensä ovat suureksi osaksi vanhentuneita, paikkansa pitämättömiä. Monet hänen etymologioistaan hämmästyttävät alkeellisella umpimähkäisyydellään. Tällaiset nykyajan arvioinnit voivat tuntua yhtä jyrkiltä tuomioilta kuin August Ahlqvistin sanat Kotikielen Seuran kokouksessa 81 vuotta sitten: “Koko suomalais-ugrilaisella kielentutkimus-alalla ei meillä Castrénilta ole muuta kuin, paitse erästä kirjoitusta Lapin kielen äänistä, kolme varsin vähäpätöistä kielioppia. Meidän kielentutkimisen his-

toria ei säilytä mitään muistoa Castrénista; ei yhtään lakia ole hän keksinyt meidän kielessämme, eikä vähäisintäkään sanastoa sen kielioppiin jälkeensä jättänyt.” Riittänee huomautus, että Ahlqvistin olisi toki pitänyt tuntea edes Castrénin ansiokkaat suomen kieliopin luennot. Vaikka Ahlqvistin tavoin epäisimmekin Castrénilta suomalais-ugrilaisen tutkimuksen perustajan arvonimen ja antaisimme sen hänen lailaan A. J. Sjögrenille – ynnä József Budenzille ja Ahlqvistille itselleen –, niin Castrénille kuuluu suomalais-ugrilais-samojedilaisen eli uralilaisen kielentutkimuksen perustajan kunnia – sitä ei Ahlqvistkaan kiistänyt. Castrénin pääteos, viiden samojedikielen vertaileva kielioppi, on suursaavutus. Siinä pääsevät parhaiten näkyviin hänen selkeä ajattelutapansa ja taitonsa selvittää nimenomaan morfologian kysymyksiä. Monet muutkin hänen teoksistaan ovat yhä korvaamattomia. Hänen 400-sivuinen samojedin sanakirjansa (”Wörterverzeichnis aus den samojedischen Sprachen”; 1855) on säilyttänyt täyden arvonsa, samoin hänen Siperian turkkilaiskieliä koskeva laaja esityksenä ”Versuch einer koibalischen und karagassischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnissen aus den tatarischen Mundarten des Minussinschen Kreises” (1857). Hänen burjatin kielioppinsa (v:lta 1857), ensimmäinen mongolin puhekieleen pohjautuva tutkimus, oli alallaan ainoa yli 50 vuotta. Hänen tunguusin kielioppinsa (1856) oli myös esikoinen laatuaan; siitä otettiin Irkutskissa uusi venäjänkielinen painos vielä v. 1926. Ihailtavan taitava työsuoritus on 260 sivun laajuinen jeniseinostjakin ja kotin kielioppi ja sanakirja (1858). – Vaikka Castrénin mieluisinta ja tuloksekkainta alaa oli kielten muotoopin analysointi, hänen yrityksiään sanahistoriankaan puolella ei ole tuomittava täysin epäonnistuneiksi. Niinpä niukka enemmistö niistä 260 etymologisesta viitteestä suomeen, lappiin, syrjääniin, samojediin, tataariin ja venäjään, jotka sisältyvät hänen tšeremissin kielioppinsa suppeaan sanaluetteloon, on yhä hyväksyttävissä; joukossa on päivänselvien tapausten ohella sellaisiakin huomioita, jotka edellyttävät silloisekseen erinomaista kombinoitukykyä. Hänen arvokkain kielihistoriallinen saavutuksensa, samojedilaisten ja suomalais-ugrilaisten kielten sukulaisuuden oivaltaminen, pohjautuu sekä muoto-opillisten ainesten että sanaston vertailuun. Vaikka vain osa hänen suomalais-ugrilais-samojedilaisista sanarinnas-

tuksistaan osuu oikeaan, hänen periaatteensa ja menetelmänsä ovat tunnustuksen arvoiset.

Omituisen epäluuloinen Ahlqvist pelkäsi jäävänsä tarunhohteisen Castrénin varjoon. Jo v. 1863, astuessaan suomen kielen professorin virkaan, hän sinkosi kuuluisaa edeltäjäänsä Castrénia vastaan seuraavat sanat: "Hän ei ollut käytännöllinen Suomalainen. Hän ei kirjoittanut Suomea. Ja mikä surkeinta: hän ei uskonut Suomen kielen sivistyksestä koskaan tulevan mitään." Ahlqvist unohti, että hän oli ylioppilaana kuullut opettajansa Castrénin lausuvan ensimmäisessä professorinluennossaan: "On välttämätöntä, että me viljelemme ja kehitämme turvatonta kiel-tämme. Kielen mukana seisoo ja kaatuu ei ainoastaan meidän kansallinen kulttuu-rimme, vaan myös koko olemassaolomme kansakuntana." Castrénin kaiken toi-minnan pontimena oli kansallisuusaate. Luovan sukupolvensa muiden suurmiesten rinnalla hän on omalla alallaan levittänyt Suomen mainetta kauemmaksi kuin ku-kaan muu.

Virittäjä 1963.

Esitetty Suomalais-ugrilaisen Seuran 80-vuotisjuhlassa M. A. Castrénin 150-vuotissyntymäpäivänä 2. 12. 1963.

AUGUST AHLQVIST (1826 – 1889)

AUGUST AHLQVIST FENNOUGRISTINA

Elokuun 7:ntenä 1976 oli kulunut 150 vuotta August Ahlqvistin syntymästä. Kun hänen perustamansa Kotikielen Seura viime vuoden maaliskuussa vietti sata-vuotisjuhlaansa, palautettiin mieleen hänen suuret ansionsa nimenomaan äidin-kielen tutkijana, kehittäjänä ja viljelijänä. Ahlqvist-Oksasen asemaa runoilijana ja etenkin arvostelijana on selvitetty varsin yksityiskohtaisesti. Vähiten on tähän mennessä kiinnitetty huomiota Ahlqvistiin muiden suomensukuisten kansojen ja kielten tutkijana sekä turkologina.

Voimakkaat virikkeet sukukielten tutkimiseen ja vertailevaan kielitieteeseen – nimenomaan uralistiikkaan mutta myös altaistiikkaan – Ahlqvist sai opintovuosi-naan erityisesti M. A. Castrénilta. Muita esikuvia ja opastajia olivat A. J. Sjögren ja Elias Lönnrot. Näiden tutkimusmatkailijoiden tavoin Ahlqvist ryhtyi jo ylioppi-lasaikanaan kenttäkeruuseen: kokoamaan runoja ja tutkimaan murteita Karjalassa, Pohjanmaalla ja Vienassa. Nimenomaan suhteet Castréniin olivat tuolloin läheiset. H. K. Corander – 1860-luvun alussa lyhyen aikaa suomen kielen dosenttina toimi-nut pappismies – on todistanut (1859): “Ahlqvist on se Kastrénin oppilaisia, johon Kastrén osoitteli erinomaisella toivolla.” Oppilas pyrki kuitenkin ennen pitkää koh-

distamaan päähuomionsa sellaisiin kansoihin ja kieliin, joiden tutkiminen ei ollut kuulunut opettajan varsinaiseen ohjelmaan. Ja suorastaan yllättävän omituisestihan Ahlqvist sittemmin, 1860-luvulta lähtien, suhtautui maineikkaan opettajansa muistoon. Kotikielen Seuran kokouksessa hän lausui v. 1882 tunnetut kovat sanansa: “Koko suomalais-ugrilaisella kielentutkimus-alalla ei meillä Castrénilta ole muuta kuin, paitsi erästä kirjoitusta Lapin kielen äänistä, kolme varsin vähäpätöistä kielioppia, kaikki syntyneet lyhytaikaisista tutkimuksista, tscheremissin kielioppi ilman tekijän näkemättä yhtään ainoata tscheremissi-kylää. Meidän kielentutkimisen historia ei säilytä mitään muistoa Castrénista; ei yhtään lakia ole hän keksinyt meidän kielessämme, ei vähäisintäkään sanastoa sen kielioppiin jälkeensä jättänyt, ei yhtään uutta sanaa tahi suomalaista termiä sepittänyt eikä ylipään minun tietääkseni koskaan kirjoittanut yhtään ainoata riviä Suomen kielellä.” Tämän liioittelua ja virheitä sisältävän lausuntonsa hän kuitenkin päättää näin: “...Castrén ei ole ollut suomalainen, vaan samojedilainen ja ylipäätänsä urali-altailainen tutkija. Tällä alalla ovat Castrénin ansiot niin suuret, ettei hänen muistoansa tarvitse koristella sulilla ja väreillä, jotka eivät kuulu hänen todelliseen olemukseensa.”

Kielentutkijan uran valinnut filosofian kandidaatti Ahlqvist pääsi 27-vuotiaana (toukokuussa 1854) aloittamaan varsinaiset välttämättömät tutkimus- ja ainesterkeruumatkansa. Liikkeelle lähdettiin lähitienoilta: Karjalan kannaksen, savakkojen, äyrämöisten ja inkerikkojen alueen kautta Ahlqvist ja hänen matkakumppaninsa Kaarlo Slöör siirtyivät runonkeruuseen Inkeriin. Loppukesän Ahlqvist teki Kattilan kirkolla muistiinpanoja vatjan kielestä, ja syyskauden hän opiskeli viroa lähinnä Tartossa. Seuraavana vuonna (1855) oli vuorossa matka Aunukseen: mm. Savodoille eli Savodojen linnaan (= Petroskoihin) sekä Äänisen rannan ja Ojatin vepsäläisten luo.

Kun Helsingin yliopisto oli myöntänyt Ahlqvistille suuren apurahan, ns. Aleksanterin stipendin, hän saattoi helmikuussa 1856 aloittaa pisimmän tutkimusmatkansa, joka kesti yhteen menoon lähes kolme vuotta. Se suuntautui Itä-Venäjälle ja Luoteis-Siperiaan. Ensimmäiseksi keskuspaikaksi hän oli valinnut Kasanin, “tataarien oppineen pääkaupungin”. Sieltä hän kirjoitti pian saavuttuaan: “Nämä

Tatarilaiset ovat Krim'in tätä nykyä kuuluisien Tatarilaisten kuin myös Turkkilais-
ten kanssa yhtä kansaa, ja tämä on kielensä puolesta heimolaisuudessa Suomen
kansojen kanssa.” Yhtenä päätehtävänä Ahlqvistilla oli matkan alkuvaiheessa ottaa
selko tšuvassin kielen sukulaisuussuhteista. Hänestä tuli itse asiassa tšuvassin tie-
teellisen kenttätutkimuksen alullepanija – vaikka tämä hänen huomattava ansionsa
on ollut miltei tyystin unohduksissa. Hän keräsi kummastakin päämurteesta huo-
mattavan määrän (yhteensä lähes 300 foliosivua) sanastoa, kielennäytteitä ja kieli-
opillisia muistiinpanoja. Viimeisenä elinvuotenaan hän virkkoi kerran oppilaalleen
E. N. Setälälle: “Tšuvassilaisen kokoelmani jätän ihan viimeksi siksi kunnes tulen
kahdeksankymmenen vuoden vanhaksi. [Hän kuoli 63-vuotiaana!] Silloin teen
matkan tšuvassien maahan; se on kaunis maa, ja sinne on vanhankin miehen mu-
kava päästä.” Ahlqvistin arvokkaat tšuvassilaisaineokset ovat yhä julkaisemattomina
Suomalais-ugrilaisen Seuran ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoissa.
Viime kesänä niihin tutustunut Szegedin professori András Róna-Tas pitää niitä
aikaisikseen erinomaisina.

Julkaisematta ovat niin ikään jääneet Ahlqvistin samoihin aikoihin muistiin-
panemat kasanintataarilaiset kieliaineokset sekä hänen kolmattatuhatta sanaa sisältä-
vä tšeremissin sanaluettelonsa (kumpainenkin nyt SKS:n arkistossa). Kasanin
seuduilla suoritettujen tutkimuksien päätuloksia oli tšuvassin osoittaminen selvästi
turkinsukuiseksi kieleksi. Ahlqvist tähdensi lisäksi turkkilaiskielten tuntemisen
välttämättömyyttä fennougristeille; onhan esim. – hän huomautti – tšeremissin sa-
nastosta likimain kolmannes turkkilaisperäistä.

Alun toista vuotta – helmikuusta 1857 lähtien – Ahlqvist käytti pääasiallisesti
mordvalaismurteiden tutkimiseen, ensin erzän, sitten mokšan. Hän kirjoitti Elias
Lönnrotille Penzasta 15. huhtikuuta 1857 mm. seuraavasti:

“Wiimeinkin olen nyt joutunut tähän Mokshalaisten maahan, joiden kieli juuri
olikin se, joka minua enimmäen viehätti tälle matkalle, ja mielelläni olisin jo heti
kuvernöörin luona käytyäni lähtenyt tästä kaupungista määräämääni työpaikkaan
Krasnoslobodskiin, ell’ei tien kehous ja piinaviikko, joka täällä nyt on käsissä,
olisi kehoittaneet minua viettämään pääsiäiseni täällä. – –

Ersalaisten kielestä on minulla sangen arvolliset kokoukset, joissa myös on 20

laulua ja 120 arvoitusta. Nämä kokoukset tahtoisin painattaa niin pian kuin mahdollista on, osiksi sen vuoksi, että kerrallansa pääsisin vapaaksi siitä murteesta, jonka laveamman tutkinnon jätän Wiedemannille, joka sen kanssa jo vuosimääriä on työskennellyt, osiksi senkin tähden että kokoelmani enenevät niin mahdollistamasti, ett'en niistä selveä sinä ilmoisna ikänä ell'en jo matkalta heistä muutamia painata pois. Welvollisuuteni olisi painattaa nämä kokoelmat Helsingissä, vaan surkea olisi sekin jos ne eivät tulisi painetuksi siinä muodossa, jossa ne enimmin voivat hyödyttää, s.o. saksan kielellä ja sopivilla kirjaimilla. Ja kuin näitä etuja en voi Helsingissä löytää, niin olen päättänyt Ersalaiset kokoelmani lähettää Schiefnerille, joka ne kääntää saksaksi ja painattaa Tiede-Akatemian kirjoihin. Meidän konsistorion jäsenten en suinkaan luule vihastuvan tästä asiasta, sillä syyni siihen ovat painavat, varsinkin kirjainten seikka. Koko maailman kielentutkijat ovat nyt vähitellen ottaneet seurataksensa ja käyttäöksensä Lepsiuksen esittämän universal-alfabetin ja kielitutkinnollinen teos, joka ei ole niillä painettu, olisi jälellä aikuisistansa. Waan Helsingissä ei näitä kirjaimia löydy. — — Warmaan hankkisivat Kirj. Seuran painon nykyiset isännät jonkun määrän näitä kirjaimia, jos siitä heille olisi sanoa, sillä ilman niittä on suuremman painon mahdotoin olla. — — ”

Ahlqvist oli ensimmäinen suomalainen mordvan tuntija, ja hänen saavuttamansa tulokset nimenomaan mokšan alalla olivat varsin merkittävät; ne saivat aikaan osakseen huomattavaa kansainvälistä tunnustusta, ja tarpeellisia hänen mordvalaisjulkaisunsa ovat vielä nykyäänkin.

Kansainvälinen huomio kohdistui kuitenkin ensimmäiseksi Ahlqvistin vogulilaistutkimuksiin. Kesäkuussa 1858 hän oli siirtynyt Siperian puolelle ja ryhtynyt keräämään aineistoa Pelymin ja Kondan vogulimurteista. Viitisen viikkoa työskenneltyään hän kiiruhti lähettämään akateemikko Anton Schiefnerille 12-sivuisen tiedonannon ”Eine kurze Nachricht über das Wogulische”, jonka vastaanottaja hetimiten painatti Pietarin Tiedeakatemian bulletiineihin. Olihan näet kysymys kielestä, joka Ahlqvistin omien sanojen mukaan oli ”täysin tuntematon koko maailmalle paitsi herra Regulylle”. (Tämä oli 1840-luvulla koonnut paikalta runsaat aineistot, mutta ne olivat vielä kauan julkaisematta.) Suuria hankaluuksia oli Ahlqvistilla kestettävänä, kun hän jatkoi vogulilaistutkimuksiaan Sosvan rannalla ja siirtyi siten vielä pohjoisemmaksi, Berezoviin ja peräti Jäämeren äärelle, Obdorskiin asti, ottamaan selvää pohjoisimmista ostjakkimurteista. Mihin seikkoihin tutkija kiinnitti päähuomionsa tällä ensimmäisellä Siperian-matkallaan, käy ilmi hänen artikkelistaan ”Arveluja alkusoinnun altaisesta alkuperäisyydestä” (Kieletär, 4. vihko,

1872). Pál Hunfalvy oli otaksunut, että ne sadut ja laulut, joita Reguly oli kirjoittanut muistiin voguleilta, olisivat ennättäneet hävitä niinä puolenatoista vuosikymmenenä, jotka olivat kuluneet Ahlqvistin matkaan mennessä. Mutta Kielettärestä luemme: “Minulla oli sillä vähällä ajalla, jonka matkavarani sallivat minun olla Woguulien maassa, mielestäni tärkeämpää toimittamista kuin satujen ja mitättömien loilujen kirjoittaminen, joka aina on työlästä ja ajan-haaskaavata, vaan olletikin silloin, kuin niiden kieli kirjoittajalla ei käytännöllisesti ole vallassansa. Minä olin kuullut, että edeltäjäni Reguly ei pitkällä Woguulien maassa olemusajallansa ollut saanut kokoon mitään tieteellistä kuvaa heidän kielestäänsä. Minä päätin hankkia semmoisen kuvan. Ja se onnistuikin minulle. Waan sen kyhääminen veti kaiken huomion puoleensa, niin että ‘laulut’ ja sadut jäivät minulta tarkkaamatta.”

Ahlqvist piti myöhemmin välttämättömänä tarkistaa ja täydentää vielä kahdesti obinugrilaisia aineskokoelmiaan itse paikalla, nimittäin vuosina 1877 ja 1880. Näillä kumpaisellakin kerralla hänellä oli mukana kaksi nuorempaa matkakumppania, jotka kuitenkin eivät olleet kielentutkijoita. Kevään ja kesän 1877 matka ulottui jälleen Berezovin ja Obdorskin ostjakkien ynnä Sosvan vogulien keskuuteen. Kesällä 1880 olivat vuorossa pelkästään Kondan vogulit. Suomalaisten “retkikuntien” enemmän tai vähemmän vaivalloisesta vaelluksesta Luoteis-Siperian kolkoissa erämaissa satakunta vuotta sitten kerrotaan varsin yksityiskohtaisesti ja hauskaasti niissä liki kolmessakymmenessä kirjeessä, jotka professori Ahlqvist lähetti vaimolleen Helsinkiin. Verrattain usein matkamies on pitänyt tarpeellisena kertoa rauhoittavasti kotiväelle, että retkikunnalla ei ollut mitään hätää ruoan, juoman ja asumisen suhteen. Jo menomatalla Permin kaupungista 20. maaliskuuta 1877 lähetetystä kirjeestä luemme mm.:

“Haluat varmaankin myös tietää, mitä syömme matkalla. Sinä tiedät, että haluan elää sovussa vatsani kanssa ja siksi tyydytän kaikki sen kohtuulliset vaatimukset. Siksi olen, edellisiltä matkoilta periytyvän tapani mukaisesti varustanut seurueen ohittamissamme kaupungeissa songalla, nahkiaisilla, sillillä, keitetyllä kinkulla ja muilla makkaratarvikkeilla; lisäksi kuljetamme mukanaamme teetä, soke-ria, paloviinaa ja konjakkia. Aamuisin juomme teetä ennen matkalle lähtöä. Noin klo 1 syömme päivällisen. Tilaamme silloin puhtaan paistinpannun, leikkaamme viipaleita makkarasta ja kinkusta ja annamme lämmittää palaset. Tällainen maistuu

oikein hyvältä. Markkina-ajan ansiosta saimme suurehkoilla asemilla myös hyvää kaalikeittoa, pihvejä, vasikankodletteja, jopa hanhi- ja kalkkunapaistia, ja tällaisissa tapauksissa jätimme eväät pieneen niinipussiin, missä me niitä kuljetamme. Illalla juodaan taas teetä eväsrüuan kera ja jälkeen päin lasillinen konjakkia.

Tämä tavastamme ylläpitää aineellista oloamme. Mitä henkiseen puoleen tulee, siitä ei ole paljon puhumista. Matkatoverini ovat liian nuoria ja lapsellisia jotta minulla voisi heistä olla mitään varsinaista seuraa ja voisin käydä kiintoisia keskusteluja heidän kanssaan.”

Pääsiäisen pyhiksi pysähdyttiin Kondinskiin. Sieltä Ahlqvist kirjoitti 11. huhtikuuta:

“Olen jo tehnyt matkan varrella joitakin pikkututkimuksia. Eräässä kylässä houkuttelin ostjakit paloviinan avulla laulamaan ja soittamaan kansallissoitintaan, ja Boehmin onnistui merkitä nuottikirjoituksella paperille kolme ostjakkilaista sävelmää. Aion viedä Beresoviin mukanani ostjakkilaisen oppimestarin, jonka tapasin eräässä kylässä ollessani matkalla tänne. Hän on ollut tšekäläisessä luostarikoulussa ja oppinut kirjoittamaan ja puhumaan venäjää. Myöhemmin hän on toiminut rokotajana ja matkustellut tässä tehtävässä ympäriinsä aluelääkärin seurassa. Tuolloin hän on myös tottunut suorittamaan palvelusta herrasmiehelle. Tätä työtä hän joutuu tekemään myös minun luonani, sillä aion käyttää häntä samalla sekä opettajana että palvelijana.

Kirjoitan nyt samalla Bergrothille Tobolskiin ja pyydän häntä kustannuksellani sähköttämään Sinulle tänne tulostamme. Tämän sähkeen saat tietenkin kaksi viikkoa aikaisemmin kuin tämän kirjeen.

Kun 19 vuotta sitten kävin Kondinskissa, olin yötä itsensä igumeenin eli priorin luona, jonka kanssa ryypiskelin pitkälle yöhön. Nyt emme asu luostarissa, vaan kylässä matkustaville virkamiehille tarkoitettussa majatalossa. Kaikissa isohkoissa kylissä ylläpidetään tuontapaisia majapaikkoja.” (Suomennos Maija Hirvonen.)

Berezoviin jäätiin työskentelemään pariksi kuukaudeksi. Tuosta ajasta kertovat rouva Ahlqvistille lähetetyt kirjeet mm. seuraavaan tapaan:

“Meillä oli erityinen onni saada täällä hyvä majapaikka. Isäntämme on rikas kasakka, joka käy kauppaa. Talo on hiljainen ja siisti: mukanani olevat suuret hyönteispulverimäärät saavat jäädä täällä käyttämättä. Isäntäväellä on myös kaikkea, niin ettei meiltä puutu juuri mitään, mikä kuuluu sivistyneen ihmisen mukavuuksiin. Talossa on jopa rakenteeltaan vanhanmallinen kahvimylly; kahvi paahdetaan paistinpannussa; ostin Tobolskista siivilällisen kahvipannun. Meillä on asuttavanamme peräti 3 huonetta, kaikissa on kunnolliset tapetit ja maalatut lattiat sekä lattioilla melkoinen määrä hyviä villamattoja tai pikemminkin ryijyjä. Makailen pehmeällä komealla patjallani, jonka ostin N. Novgorodista, ylläni hyvä villa-peitto, Tobolskista ostettu, sekä pari omia lakanoita, ylellisyys, jota lienee Beresovissa vain harvoilla. Tyynyn olen lainannut emännältä.

Matkamme Tobolskista tänne, noin 1100 virstaa eli pitemmälle kuin H:gistä Tornioon, sujui hyvin. Viimeiset päivät olivat kuitenkin jokseenkin hankalia: 20 – 25 asteen pakkasen lisäksi puhalsi pureva vastainen pohjatuuli. Sain kovan yskän ja katarrin poltettuani reessä varomattomasti tupakkaa. Saavuttuamme tänne ja asetuttuamme tähän majapaikkaan aloin tutkia reseptejäsi. Käytettyäni päivän tärpättiä selvisin yskästäni ja nautittuani vielä muutamia kiniinipulvereita pääsin täysin ennalleni. Morisonin pillereitä ei kukaan meistä ole vielä käyttänyt, ei liioin morfiinia.

Täkäläinen lääkäri, jonka kanssa olemme tulleet tutuiksi, samoin kuin muidenkin kaupungin herrojen, hämmästelee tärpättikuuria ja on alkanut soveltaa sitä potilailleen. Hän on ystävällinen, vanhahko mies, puolalainen, joka puhuu myös saksaa. Lääkärillä on täysikasvuisia tyttäriä, joita Boehm pyrkii liehittelemään. Meidät on tänään sunnuntaina kutsuttu sinne aamupäiväkahville ja päivällisille.

Päiväjärjestyksemme on suunnilleen seuraava: Kello 6:n ja 7:n välillä ylös, juomme silloin heti kahvia. Kahvin valmistan kahvinkeitinillä, jota pidetään teenkeitinien päällä; minä myös itse paahdan kahvin paistinpannussa; emäntä kyllä koetti alussa tehdä tämänkin, mutta paahtamisen sijasta hän kuivasi pavut leivinuunissa, minkä jälkeen minä aloin itse paahtaa ja saan oikein hyvää. Ohimennen sanoen pienin minä itse myös sokerin. Näkisitpä miten kauniita ja säännöllisiä palasia minä teen! Klo 10 – 11 juomme aamupäiväkahvia ja leipää; emäntä muuttellee tätä leipäateriaa, niin että hän tarjoaa milloin torttuja, milloin vohveleita tai jotakin muuta hyvää. Klo 2 on päivällinen, johon kuuluu 4 lajia; tavallinen päivällinen koostuu esim. seuraavista ruokalajeista: osetrinapiirakkaa (valmistettu suuresta kalasta, josta kaviaari saadaan, siinä on varsin hieno liha), poronkieltä (tuoretta), lihakeittoa, villihanhen paistia, vehnäleipää ja maitoa. Huomaat, ettemme näe nälkää. Olutta kaipaen; juon sen sijasta aterioilla pari lasillista kvassia (kaljaa) ja päälle myös lasillisen sherryä tai jotain nalifkaa (marja- tai hedelmäviiniä), joka on täällä paremmanlaatuista kuin huonot viinit. – Ilmasto on hirvittävän ankara; koko täälläoloaikanamme on iltaisin ja aamuisin ollut 15:sta 20:een astetta pakkasta; keskipäivällä taas on leudompaa, mutta lumi ei sula vielä vähääkään. Suunnattomat kinokset lojuvat kaduilla, ja joki luo täällä peitteensä vasta kesäkuun alussa.

Lähetän tämänpäiväisen postin mukana Lagerborgin osoitteella ensimmäisen matkakirjeeni Dagbladetiin. – Olen unohtanut edellä mainita, että kieliopintoni edistyvät hyvin. Sadostani tulee sangen runsas. – Kirjoita seuraavassa kirjeessäsi, onko Sinulla valtakirja syyskuun neljänneksen nostamiseen; en ole varma kirjoitinko sellaisen ennen lähtöä.

Vietimme Eliaan-päivää ylimääräisin viinikestityksin. Sinun syntymäpäivääsi, johon mennessä tämän kirjeeni pitäisi ehtiä perille, vietetään samalla tapaa. – Saatuaasi tämän kirjeen saat luultavasti odottaa tietoja kokonaisen kuukauden. Mutta kirjoita kuitenkin itse edelleen kerran viikossa; kirjeet tulevat toki lopulta perille ja ovat aina tervetulleita.

Minua kiinnostaa suuresti se, mitä kirjoitat Genetzistä. Se seikka, että hän etsii kesäpaikkaa, osoittaa, ettei hän elättele toiveita matkastipendistä. Luulen Rancke-

nin saavan sen. Siinä tapauksessa G. voi vielä syyskuun aikana hoitaa virkaani. Kerro hänelle terveisiä ja pyydä häntä lähettämään minulle väitöskirjansa ristisiteenä. Sinetöi kirjeet vastedes sulalla hienolla lakalla. Kirjeitä ei kylläkään avata, mutta sinetti antaa enemmän arvokkuutta. Sydämelliset terveiset Natalialle ja kaikille muille!

23. päivänä. Olen pitkään pitänyt kirjettä avoinna odottamassa jotakin mahdollisesti saapuvaa lähetystä. Mutta kun ei sellaista ole kuulunut, suljen kirjeen. Jumala olkoon kanssanne! Näkemiin! Augustisi”

(Suomennos Maija Hirvonen.)

Varhemmilta, 1850-luvun tutkimusmatkoiltaan Ahlqvist oli läheteltyt tunnollisesti selontekoja ja kuvauksia osittain “Suomen Yliopiston ylistettävälle Konsistoriolle” (ja samalla Suomi-kirjaan), osittain “Suomettareen”. Näissä suomenkielisisä matkakirjeissään hän tavoittelee samankaltaista eloisaa otetta ja eleganttia esitystapaa, jollainen on ominaista hieman varhemmin painosta ilmestyneille Castrénin ruotsinkielisille matkakertomuksille ja -kirjeille. Ahlqvist kokosi matkahavaintonsa heti v. 1859 263-sivuiseksi kirjaksi “Muistelmia Matkoilta Wenäjällä vuosina 1854 – 1858”. Kysymyksessä on suomenkielisen matkakuvauskirjallisuuden ansiokas ja menestyksekkäs esikoinen.

Kaikkien kolmen Siperian-matkan aikana syntyneet antoisat tieteelliset matkakuvauksensa Ahlqvist julkaisi saksannettuina kirjassaan “Unter Wogulen und Ostjaken. Reisebriefe und ethnographische Mittheilungen”, joka ilmestyi Suomen Tiedeseuran Acta-sarjassa 1883. Tämä kookas teos oli aikaisekseen erittäin edustava myös runsaan kuvituksensa vuoksi.

Matkoilta kertyneet kielitieteelliset ainekset Ahlqvist toimitti usein kiitettävän joutuisasti julkisuuteen. Niinpä vatjalaismateriaali ilmestyi painosta jo 1856: “Votisk Grammatik jemte Språkprof och Ordförteckning”. – Pitkältä tutkimusmatkaltaan hän kotiutui alussa vuotta 1859. Toukokuussa hän suoritti lisensiaatintutkinnon ja julkaisi dosentuuria varten väitöskirjan “Läran om verbet i Mordvinskans Mokscha-Dialekt”. Kesäkuussa tapahtui nimitys “suomalaisten kielten dosentiksi” (docent i de finska språken). Ahlqvist oli tutkimusmatkansa aikana keskittynyt erityisesti mokšaan, ja v. 1861 ilmestyi Pietarin Tiedeakatemian kustantamana 214-sivuinen “Versuch einer Mokscha-Mordwinischen Grammatik nebst Texten und Wörterverzeichnis”. Tähän painetut sadut, tarinat, laulut ja arvoitukset olivat

lajissaan ensimmäiset julkaistut kielennäytteet. Kirjan ensimmäisellä nimilehdellä ilmoitetaan, että tämä on ensimmäinen osa sarjaa “Forschungen auf dem Gebiete der Ural-Altaischen Sprachen von Dr. August Ahlqvist”. Tämä nimi muistuttaa toista Tiedeakatemia samanaikaista maineikasta sarjaa, nim. “Nordische Reisen und Forschungen von Dr. M. Alexander Castrén”. Dosentti Ahlqvist oli allekirjoittanut teoksensa esipuheen Berliinissä ollessaan v. 1861 – 62 opintomatalla eräisissä Keski-Euroopan humanistisen tutkimuksen keskuksissa. Etenkin Budapestissä hän tällöin solmi pysyviä ystävyysuhteita: tieteellinen kirjeenvaihto Pál Hunfalvyn ja nimenomaan József Budenzin kanssa jatkui vuosikymmeniä; Yrjö Wichmann ja Artturi Kannisto ovat sitä esitelleet. Tämä kirjeenvaihtokin osoittaa, että Euroopan kielitieteelliset virtaukset eivät suinkaan jääneet Ahlqvistille niin vieraiksi kuin joskus on väitetty. Eri asia on, ettei hän aina piitannut uusista suuntauksista eikä edes halunnut ottaa niihin kantaa.

Unkarissa käynnin välitöntä satoa on v. 1863 Suomi-kirjaan painettu merkittävä 60-sivuinen tutkimus “Om Ungerska språkets förvandtskap med Finskan”. Saman vuoden heinäkuussa Ahlqvist oli nimitetty suomen kielen ja kirjallisuuden professorin virkaan. Virkavelvollisuudet viivyttivät tämän jälkeen suuresti aineskokoelmien julkaisemishankkeita, ja tieteelliset teokset olivat enimmäksens akateemista opetusta varten laadittuja. Setälä totesi Valvojaan v. 1889 kirjoittamassaan nekrologissa: “Ahlqvistin varsinaiseksi velvollisuudeksi tuli tästä lähtien etupäässä käyttää aikaansa työhön Suomen kielen tutkimista ja sen sivistyskieleksi kohottamista varten.”

Suomen kielen yliopisto-opetuksessa on alusta alkaen ollut tiettyä suomalais-ugrilaista, pian jopa uralilaista ja uralaltailaistakin perspektiiviä. Jo ensimmäinen suomen kielen lehtori, v. 1829 virkaan astunut Carl Niklas Keckman vertaili luennoissaan suomea ja sen sukukieliä toisiinsa. Sukukielistä tulivat kysymykseen ilmeisesti viro ja lappi. M. A. Castrén esitti syyslukukaudella 1844 dosenttina pitämissään kuuluisissa suomen kieliopin luennoissa vertailuja nimenomaan viroon ja lappiin, joskus jopa samojediin saakka (esim. kosketellessaan suomen painosuhteita). Professorikautenaan hän tunnetusti liikkui mm. vertailevan mytologian ja etnologian luennoissaan koko uralaltaillaisella kielialueella. V. 1852 voimaan tul-

leissa yliopiston statuuteissa muuten säädettiin, että suomen kielen ja kirjallisuuden professorin tuli luennoida “suomalaisten ja muiden, heille sukua olevien kansojen kielestä, kirjallisuudesta ja etnografiasta”. Ilmeisesti tämän johdosta myös käytännön mies Elias Lönnrot esitti parina lukuvuotena ns. “yksityisissä kollegioissaan” “vertailevaa suomen, lapin ja viron kielioppia”. Hänen dosenttinsa Ahlqvist otti opetusohjelmaansa viron kielen ja luennoi (1860 – 61) “länsisuomalaisten kielten sananmuodostusoppia”. Pitkän professorikautensa mittaan hän ennätti sitten kosketella mm. seuraavia teemoja: liiviä ja vepsää (1870 – 71), “yksityiskurssi vogulin kielessä” (1873 – 74), “suomen kielioppia vertailevasti”, tähän johdantona “esitys kielen luonteesta ja vertailevan kielentutkimuksen menetelmästä” (kolmena lukuvuotena 1870-luvulla), “yleistä ja uralaltaista etnografiaa” (1864 – 65). – “Suomalaisen murteiskirjansa” esipuheessa (1869) Ahlqvist kirjoitti mm.: “Kielitiede edistyy ja laajenee muualla maailmassa päivä päivältä, eikä jonkun kielen esittämistä korkeammassa eli yliopistollisessa opetuksessa enää missään muualla kuin meillä supisteta vaan sen yhden kielen karsinaan, mutta ulotetaan aina sukukielten alalle.” Murteiskirjaansa – lähisukukielten lukemistoa – hän käytti opetuksensa pohjana melkoisen säännöllisesti. Toisena suosittuna luentoaiheena hänellä oli v:sta 1866 lähtien “vertaileva esitys suomen kielen kulttuurisanoista Suomen vanhimman kulttuurihistorian lähteenä”. Näiden pohjalta syntyi teos “De vestfinska språkens kulturord” (1871), jonka korjattu ja täydennetty saksankielinen laitos “Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen. Ein Beitrag zu der älteren Kulturgeschichte der Finnen” ilmestyi 1875 (315 sivua). E. N. Setälä on luonnehtinut tätä kirjaa useaan otteeseen. 22-vuotiaana maisterina hän kirjoitti kunnioitetun opettajansa 60-vuotisjuhlakirjassa Virittäjässä:

“[Teos on] kenenkään vastaansanomatta tieteellisen kirjallisuutemme arvokkaimpia. – – Tämän teoksen kautta on Ahlqvist istuttanut uraalialtaiselle kielialalle sivistyssanojen tutkimisen ja tehnyt sen itsenäisesti ja syvempään tunkeutuen kuin hänen edeltäjänsä indoeurooppalaisella alalla.”

40 vuotta myöhemmin kirjoitti ministeri Setälä “Kansallisessa elämäkerrassossa” (I s. 48): “Ahlqvistin sanavertailut liikkuvat epähistoriallisella pohjalla, mutta siitä huolimatta on tämä henkevästi kirjoitettu teos meidän silloin köyhässä tieteellisessä kirjallisuudessamme varsin huomattava.” Aineskokoelmien ohella kysy-

mys on Ahlqvistin merkittävimpiin kuuluvasta tieteellisestä saavutuksesta; se sai osakseen melkoista kansainvälistäkin huomiota.

Pysyväarvoisiin tuloksiin fennougristiikan piirissä Ahlqvist pääsi obinugrilaisilla, nimenomaan vogulia koskevilla julkaisuillaan. V. 1880 ilmestyi painosta ensimmäinen osa hänen keräämiään pohjoisostjakkilaisia aineksia, 195-sivuinen “Ueber die Sprache der Nord-Ostjaken. Sprachtexte und Wörtersammlung”. Toisen osan oli tarkoitus sisältää kielioppi; sen 70-sivuinen puhtaaksi kirjoitettu käsikirjoitus on yhä painamattomana Suomalais-ugrilaisen Seuran arkistossa. Viimeisenä elinvuotenaan (1889) Ahlqvist toimitteli painokuntoon erityisesti vogulilaisia aineskokoelmiaan. Leksikaalisen osan käsikirjoitus oli edennyt niin pitkälle, että se voitiin julkaista jo 1891 SUS:n Toimitusten toisena osana: “Wogulisches Wörterverzeichnis” (107 s.). Kielennäytteet ja kieliopin toimitti painosta Yrjö Wichmann: “August Ahlqvist’s Wogulische Sprachtexte nebst Entwurf einer wogulischen Grammatik aus dem Nachlasse des Verfassers herausgegeben” (SUST VII, 1894). Ahlqvistin suurta merkitystä nimenomaan vogulin tutkimuksen uranuurtajana on vielä meidän päivinämme erityisesti tähdentänyt Béla Kálmán. Hän on antanut tunnustusta mm. Ahlqvistin tutkielmalle “Ueber die Kulturwörter der obisch-ugrischen Sprachen” (SUSA VIII, 1890; suomenkielinen laitos jo v:lta 1882), jonka tekijä oli tarkoittanut kulttuurisanateoksensa täydennykseksi, koska viimeisiltä Siperian-matkoilta oli karttunut runsaasti uutta materiaalia.

Vertailevan fennougristiikan alalta on muistamisen arvoinen se laajahko vasta-vaittäjän lausunto, jonka Ahlqvist joutui antamaan Historiallis-kielitieteelliselle osastolle v. 1869 Oskar Blomstedtin teoksesta “Halotti Beszéd ynnä sen johdosta vertailevia tutkimuksia Unkarin, Suomen ja Lapin kielissä”. Lausunto on painettu-na Kielettären kolmannessa vihossa (1872), ja siitä ilmenee opponentin melkoinen hungarologinen ja yleiskielitieteellinen asiantuntemus.

Ahlqvist piti tarpeellisena puuttua mm. siihen kansainväliseen keskusteluun, jota käytiin 1870-luvulla sumerin (eli tuonaikaisen terminologian mukaan akkadin) kielen mahdollisesta turaanilaisesta eli uralaltailaisesta alkuperästä. Ajatuksen oli ensimmäisenä esittänyt ranskalainen François Lenormant v. 1873, ja se oli saanut kannattajia eri tahoilla Eurooppaa, Suomessakin. Artikkelissaan “Är Accadiskan

verkligen ett ural-altaiskt språk?” (1878) suomen kielen professorin oli mieluisaa osoittaa hypoteesi täysin vääräksi. Hänen perustelunsa olivat metodisesti varsin vakuuttavat – mutta tämä ei ole voinut estää lukuisia myöhempiä yksityisyrittäjiä tarttumasta samaan teemaan yhä uudelleen.

Ahlqvistin yliopistossa tekemistä aloitteista oli huomiota herättävimpiä maaliskuussa 1866 konsistorille jätetty esitys, että tuolloin piakkoin avoimeksi tuleva itämaiden kirjallisuuden professorin virka olisi muutettava “turkin kielen ja itäsuomalaisten kielten” professuuriksi. Meikäläinen orientalistiikan oppituoli oli Ahlqvistin mielestä jo sikäli omituinen, että sen alaan kuuluivat niin heterogeeniset kielet kuin arabia, persia ja turkki. Yhtä omituista olisi, jos Pekingin yliopiston länsimaisten kielten professorin opetusalaan kuuluisivat suomi, skandinavia ja grönlandi. Siinähenastinen orientalistiikan professori Wilhelm Lagus esitti puolestaan laajan kirjallisen votumin ja sai oppituolinsa jatkumista kannattamaan kaikki muut konsistorin jäsenet paitsi Ahlqvistin. Tämä oli esityksellään kuitenkin tehnyt ensimmäisen yrityksen suomalais-ugrilaisen kielten vakinaisen edustuksen saamiseksi yliopistoomme. Vielä hänen elinaikanaan “suomalais-ugrilainen kielitiede” ilmestyikin yliopiston painettuun ohjelmaan, nim. 1887, jolloin E. N. Setälä nimitettiin tämän aineen dosentiksi ja määrättiin myös hoitamaan Ahlqvistin virkaa tämän toimiessa yliopiston rehtorina.

Akateemisissa keskusteluissa ja kiistoissa, jotka säännöllisesti käytiin ruotsiksi, Ahlqvistin kielenkäyttö oli harvoin niin suorasukaista ja hyökkäävää kuin monesti hänen peratessaan ankarana puutarhurina suomen kielen rikkaruohoisia viljelmiä. Yllättävän jyrkän votumin hän kuitenkin esitti Historiallis-kielitieteellisessä osastossa kevätlukukaudella 1875. Wilhelm Lagus oli ehdottanut, että yliopistoomme perustettaisiin sanskritin ja vertailevan lingvistiikan ylimääräisen professorin virka ja että tähän virkaan kutsuttaisiin dosentti Otto Donner. Ahlqvist oli ollut kahdesti (1863 ja 1872) Donnerin virallisena vastaväittäjänä ja suhtautunut hänen töihinsä suopeasti. Nyt hän torjui Laguksen esityksen kokonaisuudessaan. Ensinnäkään vertailevaa lingvistiikkaa ei tarvitse sitoa indoeurooppalaiseen kielentutkimukseen ja sanskritiin, vaan Ahlqvistin mielestä voitaisiin mieluiten puhua yleisestä kielitieteestä. Laguksen ehdottama oppituoli olisi ylellisyyttä meidän yli-

opistossamme, jossa harjoitetaan miltei pelkästään ”leipäopintoja”. Ahlqvist moittii sitten Donnerin harrastusten monitahoisuutta ja pinnallisuutta: lappalaiset runot, Kalevalan toisinnot, suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historia yms. ovat aiheita, ”jotka hän tuntee epätäydellisesti ja joita hän käsittelee harrastelijamaisesti”. Donner on ”antautunut suomalaiselle kielialueelle” ja ryhtynyt tutkimuksiin, jotka vaativat näiden kielten mitä laajinta ja syvällisintä hallintaa – ”mainittavassa määrin tuntematta ainoatakaan näistä kielistä, ei edes omaa kotimaistamme”, väittää Ahlqvist. Kuitenkin Donner nimitettiin vielä samana vuonna ehdotettuun professorin virkaan – eikä hän ilmeisesti kantanut ainakaan kovin pitkään kaunaa Ahlqvistia kohtaan, siitäkään huolimatta, että tämä oli vielä v. 1879 erittäin tylyllä, paikoin suorastaan loukkaavalla tavalla arvostellut Donnerin ”Vertailevan Sanakirjan” kahta ensimmäistä osaa. Joka tapauksessa Donner sai taivutetuksi jäykän, omapäisen ja jo syrjään vetäytyneen Ahlqvistin alusta lähtien oman suuren ideansa kannattajaksi: tulemaan Suomalais-ugrilaisen Seuran perustajajäseneksi ja suostumaan sen varaesimieheksi. Kolme taitavaa, tarmokasta ja vaikutusvaltaista miestä panivat seuran toiminnan alulle v. 1883: puheenjohtajana 66-vuotias salaneuvos ja senaattori, Suomen silloinen etevä valtiovarainministeri Clas Herman Molander, varapuheenjohtajana 57-vuotias kanslianeuvos, v:sta 1887 valtioneuvos August Ahlqvist ja sihteerinä 47-vuotias professori Otto Donner. Heistä sekä Ahlqvistin että Donnerin tieteellinen panos oli ensimmäisinä vuosina erittäin merkittävä. He pitivät usein esitelmiä seuran kokouksissa ja avustivat ahkerasti seuran Aikakauskirjaa.

Pitkillä tutkimusmatkoillaan eri puolilla Venäjää Ahlqvist tietenkin oppi varsin hyvin venäjän kielen. Julkaisuihissaan hän on monissa yhteyksissä kosketellut venäjän vaikutusta suomalais-ugrilaisiin kieliin. Ensimmäinen tämänlaatuinen kirjoitus ilmestyi jo 1857 Suomi-kirjassa: ”Venäläisiä sanoja Suomen kielessä”. Sitten hän on mm. kulttuurisanatutkimuksissaan esitellyt lukuisia slaavilaiselta taholta suomalais-ugrilaiselle puolelle eri aikoina kulkeutuneita laina-aineksia. Oikeiden yhdistelmien rinnalla hänellä on melkoinen joukko heikosti perusteituja tai suorastaan virheellisiäkin etymologioita, kuten myöhempi tutkimus on osoittanut (ks. esim. Kalima, Slaavilaisperäinen sanastomme s. 5 – 6; Angela Plöger, Die rus-

sischen Lehnwörter der finnischen Sprache s. 16).

August Ahlqvist pohdiskeli myös suomalaisen ja venäläisen höyrysaunan alkuperää. Keskustelua tästä kysymyksestä käytiin v. 1889 Finska Läkaresällskapetets Handlingar -sarjan niteessä 31. Helsinkiläinen tohtori Max Buch oli toiminut v. 1878 – 80 tehtaanlääkärinä Iževskissä, keskellä votjakkien asuma- aluetta. Tällöin häntä kiinnostivat myös kansatieteelliset kysymykset, ja v. 1882 hän julkaisi arvokkaan teoksen “Die Wotjäken. Eine ethnologische Studie”. Mainitussa Suomen Lääkäriseuran julkaisussa ilmestyi sitten Buchin kirjoitus “Det finsk-ryska ångbadets ursprung”. Siinä päädytään siihen tulokseen, että sauna on aito suomalainen keksintö ja isovenäläiset ovat omaksuneet sen suomalaisilta heimoilta. Tähän viittaa Buchin mielestä mm. se seikka, että sauna puuttuu muilta kansoilta, eritoten vähävenäläisiltä ja puolalaisilta. Ahlqvist ei voinut olla puuttumatta Buchin artikkeliin, koska hän oli jo v. 1871 kulttuurisanatutkimuksessaan katsonut osoittaneensa, ettei sauna ole suomensukuisten kansojen keksimä, vaan että suomalaisten esi-isät tutustuivat saunomiseen vasta Baltian maissa “tultuaan läheisempään kosketukseen slaavilaisten ja liettualaisten kansojen kanssa”. Ahlqvistin vastine “Ytterligare om det finskt-ryska ångbadets ursprung” painettiin samaan Lääkäriseuran sarjan osaan (s. 895 – 920). Tämän laajahkon puheenvuoron varsinainen tieteellinen anti ei nykypäivän lukijalle tarjoa paljoakaan uutta, mutta Ahlqvist esittää kirjoituksessaan hauskoja tietoja etenkin Saksan ja Tanskan keskiaikaisista ja myöhemmistäkin saunomistavoista. Ne muistuttivat hämmästyttävässä määrin meikäläisiä: heitettiin löylyä, käytettiin vastoja, lepäiltiin lavitsoilla ja kuppautettiin kolottavia jäseniä.

Neuvostoliittoinstituutin vuosikirja 25. 1977.

August Ahlqvist (A. Oksanen) oli suomen kielen professorina 1863 – 1888. Hänen muista teoksistaan mainittakoon mm. Säkeniä (1860), Suomalainen runousoppi (1863), Kioletär (1871 – 75), Suomen kielen rakennus (1877), Elias Lönnrot (1884), Kalevalan karjalaisuus (1887).

August Ahlqvist

Oskar Blomstedt

OSKAR BLOMSTEDT (1833 – 1871)

OSKAR BLOMSTEDT JA JÓZSEF BUDENZ KIRJEENVAIHDOSSA

Unkarilaisten ja suomalaisten kielentutkijoiden väliset kontaktit ovat olleet vilkkaita ja hedelmällisiä nimenomaan 1860-luvulta lähtien. August Ahlqvist ulotti Keski-Euroopan matkansa Unkariin v. 1862, ja muutamaa vuotta myöhemmin vieraanvaraisen heimokansan keskuudessa oleskeli perheineen maisteri Oskar Blomstedt. Tuonaikaisista unkarilaisista fennougristeista eritoten Pál Hunfalvy ja József Budenz ystävystyivät suomalaisten kollegojensa kanssa, ja heidän vaikutuksensa meikäläisen kielentutkimuksen kehitykseen oli erittäin merkittävä.

Yrjö Wichmann ja Artturi Kannisto ovat valaisseet noita yli sadan vuoden takaisia kiinteitä kulttuurisuhteita, edellinen Kaarle Krohnin 60-vuotispäiväksi v. 1923 ilmestyneen juhlakirjan (Suomi V 2) tutkielmassa ”Paavali Hunfalvyn suomalaista kirjeenvaihtoa”, jälkimmäinen v. 1938 Suomalais-ugrilaisen Seuran vuosikokouksessa pitämässään esitelmässä ”August Ahlqvistin ja József Budenzin keskinäistä kirjeenvaihtoa” (painettuna Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirjan osassa 50 v. 1939). – Kannisto tiesi, että Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa on myös kymmenen Budenzin kirjettä Oskar Blomstedtille. Hän on laatinut luettelon näistä Ilona Jalavan keväällä 1936 lahjoittamista kirjeistä ja suomen-

tanut niistä otteita tutkielmaansa “Suomalais-unkarilaisen sanakirjan hankkeita 1860-luvulla” (Virittäjä 1939, s. 188 – 201).

Oskar Blomstedt oli maamme ensimmäinen varsinainen hungarologi ja edelleenkin ainoa suomalainen, joka on julkaissut laajahkon erikoistutkimuksen unkarin kielen historian alalta. Ei ole tarkkaa tietoa siitä, mikä sai 1860-luvun alussa Kokkolan ala-alkeiskoulun latinan kollegan kiinnostumaan unkarin kielestä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa on tallella Blomstedtin kirje dosentti August Ahlqvistille, joka vastikään oli palannut Unkarista. Se on päivätty 19. syyskuuta 1862. Kirjoittaja kertoo “kunnioitettavalle Veikolleen”:

“ – olen tätä aikaa tutkinut Unkarin kieltä ja olisi mieleni sitä työtä jatkaa vieläkin, mutta on tarpeellisista kirjoista puute. – Nöyrin pyyntöni olisi siis, että saisin Sinulta tietä paraimpain unkarilaisten kielioppien ja sanakirjain nimet sekä jotakin osviittaa senkielisestä kirjallisuudesta, mikä paraiten sopisi alkavalle luettavaksi. Täällä perillä on minun niitä tietoja mahdoton saada.”

Ahlqvist ilmeisesti neuvoi sopivaa kirjallisuutta ystävälleen, joka oli jo varhemmin tullut tunnetuksi sujuvana kynämiehenä sekä historiallisten tutkielmien että runosuomennostenkin julkaisijana. Taitava suomen kielen viljelijä päätti näihin aikoihin ryhtyä fennougristiksi. Hänen lupaavasti alkuun päässyt lingvistin uransa loppui kuitenkin valitettavan nopeasti. 29. toukokuuta 1869 hän puolusti väitöskirjaansa “Halotti Beszéd ynnä sen johdosta Wertailevia Tutkimuksia Unkarin, Suomen ja Lapin Kielissä” (215 s.). Saman vuoden marraskuussa hänet nimitettiin suomen ja unkarin kielen dosentiksi Helsingin yliopistoon, mutta kuolema katkaisi parhaassa nousussa olleen elämänkaaren aivan odottamatta jo 18. helmikuuta 1871 hänen ennättämättä täyttää kolmeakymmentä kahdeksaa vuotta.

Viljo Tervonen on viime vuonna löytänyt Unkarin tiedeakatemian kirjastosta kymmenen Blomstedtin Budenzille lähettämää kirjettä, ja hän on ystävällisesti luovuttanut niiden kopiot käytettäväkseni. Kun nyt tunnetaan näiden ikätoverusten kirjeenvaihto ilmeisesti kokonaisuudessaan, sen esitleminen valaisee tuonaikaisia sukulaiskansojen välisiä henkilö- ja kulttuurihistoriallisia suhteita sekä erityisesti Budenzin vaikutusta meikäläisen fennougristiikan kehitykseen. – Kumpainenkin tutkija käytti kirjeissään äidinkieltään, siis Budenz saksaa ja Blomstedt suomea.

Pál Hunfalvyn kanssa Blomstedt oli ollut kirjeenvaihdossa aina siitä saakka, kun hän oli elokuun alussa 1866 palannut perheineen ulkomaanmatkaltaan. Budenzille hän sen sijaan lähetti ensimmäisen kirjeen vasta 13. tammikuuta 1867 ollessaan lähdössä Kokkolasta joululoman vietosta Ouluun, jonka alkeisopistossa hän oli toiminut roomalaisen kirjallisuuden lehtorina vuodesta 1864. Kysymyksessä on lähinnä kohtelias kiitoskirje, jossa lähettäjä myös valittaa, että hänen unkarin kielen jatko-opintonsa eivät ole erinäisistä syistä edistyneet niin ripeästi kuin hän olisi toivonut. Loppukappaleessa todetaan:

“Ilolla olen minä ja perheeni muistellut niitä aikoja, jotka elelimme Teidän ja Unkarilaisten ystäviemme seurassa. Anteeksi suvaittavaa lienee myös, että usein mieleeni johtuu tuo makia Unkarin viina, jonka parissa niin usein juttelimme ilta-kaudet. Sanokaa paljon sydämmellisiä terveisiä hra Barna’lle, Gregus’ille ja muille, jotka niissä hupaisissa tiloissa olivat meidän toveriamme. –”

Jo 5. maaliskuuta 1867 Budenz on laatinut pitkähkön vastauskirjeen. Kirjoittaja valittaa, että häntä on vaivannut sikäläinen ‘hitaus’ oder auch ‘laiskuus’.

“Niinpä olemme tähän asti muistaneet Teitä muiden suullisten mainintojen lisäksi etupäässä sopivin maljapuhein, joiden yhteydessä me kaipasimme vain Teitä itseänne yhtä kiihkeästi, kuin Teille ehkä toisinaan on ‘makia Unkarin viina’ mieleen tullut. Siitä näette, että meille Te ette suinkaan ole ‘pois silmistä, pois mielestä’; lisäksi Te olette tällä välin huolehtinut siitä vielä ‘Kynäelmillänne Unkarinmaalta’ ja matkakuvauksellanne paluumatkanne viehättävyyksistä.”

Pääosa kirjeestä on tiivistä fennougristiikkaa. Oppineesti Budenz pohtii mm. unkarin johdinta *-ny* (esim. sanoissa *kemény, nöstény, asszony, legény*) ja esittelee sille mahdollisia sukulaisia jopa suomesta saakka. Yli koko kielikuntamme ulottuvat myös ne tuumiskelut, jotka koskevat unkarin demonstratiiveja *az* ja *ez*. Lopuksi Budenz sanoo vaativansa Blomstedtin tilille siitä perättömästä ennakkotiedosta, että Pestissä olisi muka suomalais-unkarilaisen sanakirjan valmistelutyö jo parhaassa menossa. Kysymyksessähän on vasta tulevaisuuden suunnitelma, sanoo kirjoittaja, ja hän lupaa lähettää piakkoin “kostoksi” melkoisen määrän kysymyksiä, jotka koskevat erinäisten Kantelettaren ja Kalevalan sanojen merkityksiä.

Kun Blomstedtilta ei ollut puoleen vuoteen kuulunut minkäänlaista vastausta, Budenz tarttui taas kynään 8. syyskuuta 1867. Hän oli viettämässä lomaa syntymäkylässään Rasdorfissa, Hünfeldin kaupungin lähellä entisessä Hessen-Kasselin

vaaliruhtinaskunnassa. Varsinaisena aiheena oli suomalais-unkarilais-saksalaisen sanakirjan hanke, josta Blomstedt oli Budenzin mukaan “ennen aikaansa” jo maininnut Kuukauslehdessä, mutta joka nyt vasta oli pantu vakavassa mielessä alulle. Tätä pitkää ja kiintoisaa kirjettä Kannisto on suomentaen siteerannut ja referoinut niin laajasti (Virittäjä 1939, s. 194 – 197), että siihen ei ole tässä yhteydessä enää syytä erikseen palata.

Kannisto siirtyy tämän jälkeen artikkelissaan esittelemään lyhyesti sitä Budenzin kirjettä, joka on päivätty 8. helmikuuta 1868 (Kannistolla tosin virheellisesti 2. VIII). Hänellä ei siis ilmeisesti ollut käytettävissä sitä Blomstedtin kirjettä, joka on lähetetty Oulusta 9. marraskuuta 1867. Tässä Blomstedt kiittää Rasdorfista saamastaan kirjeestä ja ilmoittaa, että se on häneltä valitettavasti joutunut kadoksiin asunnonmuuton yhteydessä. Hän ei siis voinut vastata unkarilaisen ystävänsä lukuisiin sanatiedusteluihin, mutta hän ryhtyi esittämään “ajatuksia monista epäkohdista meidän äitin kieleemme kieliopin järjestelmä-rakennuksesta”, eritoten “subjekton ja objekton” kysymyksistä. Hän päätyy seuraavanlaiseen tulokseen: “Näin olisi meillä siis suomen kielessä sama pääte [t] accusativolla kuin magyarin kielessä. – Kuitenkin on n:n alkuperäisyydelläkin turvaa Tscheremissin kielen m: päätteisessä accusativossa, semminkin kuin juuri suomen kielen ominaisuuksia on, että m lopussa muuttuu n:iksi.” Kirjoittaja siirtyy kertomaan omista töistään ja huolistaan:

“Minulla on niin paljon koulutyötä, että valitettavasti hyvin vähän kerkeän kielten tutkimisissa työskennellä, vaikka minulla siihen kyllä hyvä halu olisi. Minä opetan näet kolmessa koulussa, ja paitsi sitä pidän vielä luennoita Kalevalasta kaupungin nuorille neidoille tunnin viikkoonsa. Tätä nykyä on minun ollut pakko otta-
maan päälleni paljon työtä, sillä maassa vallitsee niin hirvittävä köyhyys, että mies se, joka itsensä voipi elättää. – Ensi vuonna, jos Jumala paremman vuodontulon suopi, mielin heittää pois koulutyötä ja ryhtyä todenperästä kieliin kiinni, semmin-
kin kun Helsingistä tuttaviltani vähän päästä olen saanut kehoituksia valmistaa itseäni Yliopiston opettajaksi pyrkimään. Sitten pyydän Teiltäkin taas saada neuvoa kysyä yhdestä ja toisesta. – Muuten sopinee mainita, että Helsingissä tätä nykyä suomea oppimassa on norjalainen professori Friis, mainioin lapin kielen tutkia. Hän oli muutamia päiviä täällä Oulussakin matkallaan Lapista Helsinkiin, ja näinä päivinä oli minulla hupaisimmat hetket, kun on ollut koko tänä katovuoden tähden niin kamalana syksynä. – ”

Äsken mainitussa helmikuisessa kirjeessään, jota Kannisto siis on referoinut aika suppeasti, koska siinä ei paljoakaan kajota sanakirjahankkeeseen, Budenz pohdiskelee varsin monipuolisesti suomalais-ugrilaisten kielten objektiseikkoja viiden sivun verran. Omista tutkimuksistaan hän antaa sitten seuraavanlaisia kiintoisia tietoja:

“Haluan mieluummin kertoa Teille jotakin uusimmista suunnitelmistani ja ennen kaikkea muistuttaa Teitä eräästä lupauksesta, jonka annoimme toisillemme budalaisessa viinituvassa. – Näen nyt, että se on Teillä vielä hyvässä muistissa, kun suunnittelette siirtymistä Helsingin yliopistoon. Samoin on minullakin hurskas aikomus ruveta tämän vuoden kevätlukukaudella (vertailevan altaalaisen kielentutkimuksen) yksityisdosentiksi Pestin yliopistossa. Ensinnä aion luennoida johdattusta suomalais-ugrilais-madjaarilaisten kielten vertailevaan kielioppiin. Pohjustukseksi joudun luonnollisesti aivan ensimmäisenä laatimaan esityksen sukulaisuuden, myös leksikaalisen, osoittamiseksi. Tätä tarkoitusta varten kokoan uudestaan kaikki sanavertailut, jotka ovat kiistattomia ja asiaan perehtymättömällekin valaisevia, ja yritän myös selvittää relatiivista lukusuhdetta. Meillä on esim. unkarissa 600 yksinkertaista verbiä (ts. sellaisia, joita ei voi johtaa nomineista, vaikkakin jotkin niistä alun perin saattavat olla denominaalisia). Näistä olen esittänyt yli 200:lle hyväksyttävän vertailukohdan suomalais-lappalaisesta ryhmästä (NB onomatopoeettisia verbejä lukuun ottamatta). Tähän ryhmään kuuluvia nomineja olen verrannut neljääsataa. Paraikaa työskentelen ugrilaisten kielten sanavertailujen parissa. Oikeiden suhteiden selvittämiseksi karsin myös unk. sanakirjaa jättämällä pois kaikki vierasperäiset sanat, onomatopoeettiset sanat, maalailevat kling-klang-sanat, suurimman osan kasvitieteellisestä ja muusta luonnontieteellisestä sanastosta ja muun rojun. Näin saan lopuksi arviolta korkeintaan 2000 kantasanaa (verbejä ja nomineja). Olisin kovin kiinnostunut suomen kieltä koskevista vastaavista tiedoista, jos niitä joku on jo esittänyt, kuten esim. kuinka paljon ei-denominaalisia ja ei-onomatopoeettisia yksinkertaisia verbejä suomessa on?”

Tähän monessa suhteessa erittäin antoisaan ja virikkeitä tarjoavaan kirjeeseen – Budenz odotteli turhaan vastausta. Kun sitä ei kuulunut, hän tarttui lähes kymmenen kuukauden kuluttua – 20. marraskuuta – uudelleen kynään ja aloitti näin:

“Rakas ystävä! – Ette ole oikeastaan sängen pitkään aikaan antanut kuulua mitään itsestänne – ellei oteta lukuun Kuukauslehden matkakuvauksia Unkarista – ; lieneekö nyt jäänyt jokin kirjeenne tulematta ‘perille’ vai onko Teillä kovin paljon muita ja tärkeämpiä asioita tehtävänänne, minkä vuoksi kirjeen kirjoittaminen Teiltä unohtuu? – olkoon kuinka tahansa; kaikki tämä ei estä minua hankkimasta iloa kuulla Teistä kirjallisesti erinäisten kysymysten välityksellä, joihin Te jo pelkästä inhimillisestä ystävällisyydestä ette saata jättää vastaamatta. – Olette jo varmaan tietoinen, että olen hankkinut itselleni vertailevan altaalaisen kielentutkimuksen

yksityisdosentin (magántanár) pätevyyden Pestin yliopistossa ja olen myös kulu-
neen kesälukukauden aikana pitänyt johdatusluennon ja sen tueksi ja täydennyk-
seksi koonnut tiiviiseen muotoon sen sanamateriaalin, jossa unkarilais-suom. ugri-
lainen 'rokonság' manifestoituu (sub titulo: Szóegyezések, josta Te lienette saanut
kappaleen). Nyt minulla on aikomus Szóegyezésein pohjalta esittää siinä lueteltua
aineistoa käsittelemällä unkarin ja suomen vertaileva äänneoppi, unkarin kieli
luonnollisesti etusijalle asetettuna. Sen lisäksi olen myös ilmoittanut julkaisevani
kirjan 'finn nyelvtan és textusok (szövegek) magyarázata'".

Budenz valittelee kuitenkin kunnollisten suomen oppikirjojen puutetta ja toteaa
että hänen täytyy itse laatia suppeahko suomen kielioppi "ad usum collegii". Luku-
kirjana hän sanoo käyttävänsä Hunfalvyn krestomatiaa, ja erinäisistä sen ongel-
mallisista kohdista hän esittää nyt Blomstedtille tiedusteluja. Näitä etupäässä muo-
to- ja lauseoppia koskevia kysymyksiä on nelisen sivua.

Tämän jälkeen Blomstedt ei voinut enää olla vastaamatta. "Helsingissä Jou-
luk. 27 p. 1868" on päivätty hänen kahdentoista liuskan mittainen kirjeensä. Sen
alussa hän kiittää Budenzia myös nuhteista:

"Ne ovat hyvin ansaitut. Tosin voin puolustukseksi esiin tuoda, että olen
minäkin viimeistä aikaa muutamia viikkoja sairastellut, jopa senkin, että on aikani
tätä nykyä hyvin ahtaalla, kun on minulla tekeillä Yliopistollisia väitöskirjoja
(dissertationes academicae) kaksikin yhdellä erää, toinen dosentin viran, toinen
tohtorin arvon saavuttamista varten. Mut mielelläni myönnän, että tässä ei ole mi-
nulla suurta turvaa, jos tahdotte ankarasti tuomita. Paremminkin toivon leppyväne,
kun lisäksi ilmoitan senkin viivyttäneen kirjoittamistani, että olen tahtonut saada
väitöskirjaini aineet niin valmistetuiksi, että saattaisin Teiltä kerrallaan kysyä kaik-
kea, missä oma tietoni ei riitä asiain selittämiseen."

Vastailtuaan parhaan kykynsä mukaan Budenzin esittämiin suomen kielen
seikkoja koskeviin kysymyksiin Blomstedt antaa seuraavan katsauksen kielentut-
kimuksen tuolloisesta tilasta Suomessa:

"Pyydätte minun ilmoittamaan täältä kuuluvia uutisia suomen kieliopin alalta.
Totta sanoakseni tutkitaan meidän maassamme hyvin vähän omaa kielioppiamme.
Lönnrot työskentelee, minkä ennättää, sanakirjansa toimituksessa; Ahlqvist,
nykyinen suomen kielen professori Yliopistossa, on oivallinen runoilia, mutta mi-
nun mielestäni ei niin oivallinen kielentutkia; suomen kielen dosentti Krohn on
niinikään suurempi runoilia ja kirjallis-historioitsia kuin kieliniekkä; nykyinen suo-
men vakinainen lehtori Yliopistossa Gottlund hulluttelee vanhuuden heikkoudesta
ja vihasta suomikiihkoisten nykyisiin rientoihin; ylimääräinen lehtori Borg taas toi-
mii liiaksi pankki-asioissa joutuakseen kieliopillisiin tutkinnoihin. Ahlqvistilla on,
kuten tiedätte, tekeillä vertaileva kieliopillinen teos. Koska se valmistunee ja tulee-

ko se olemaan hänen entisiä teoksiansa arvollisempi, en myöskään tiedä. Hän puhuu tavallisesti hyvin vähän töistään, ainakin minulle, vaikka olen koettanut häntä saada juttuihin kanssani. Syynä tuohon salamielisyyteen on varmaankin osaksi se, että meidän valtiolliset mielipiteemme ovat vastapäiset. Kuten hänen 'Säkeniensä' 2:sta vihkosta näette, on hän tämän suhteen ruotsinmielinen (*svecomanus*) ja viskelee monessa runoelmassa vihojansa vastustajiansa vastaan, paikoin niin kiukkuisesti, että monikin erittäin kaunis kappale sen kautta pilaantuu. Mutta palatakseni kielitutkimuksiin, niin kuuluu Krohn lähettäneen pienen kieliopillisen teoksen Pietarin Akatemian kirjoituksiin otettavaksi. Luultavasti sisältää se viron kielestä jonkinmoisia tutkimuksia. Nuori Aminoff niminen maisteri täällä myöskin työksentelee suomenheimoisten kielten tutkimisissa. Hän ei ole vielä mitään painosta lähettänyt julkisuuteen, mutta hänen puheistansa olen kuullut, että hänellä on hyvät tiedot monessa suomen murteessa ja viron kielessä sekä hyvä vertailemisen aisti. – Tekeillä olevain väitöskirjaini nimet tulevat olemaan: 1) *Halotti Beszéd ynnä sen johdosta vertailevia tutkimuksia suomen, unkarin ja lapin kielissä*; 2) *Suomen verboin pi eli vi päätteestä*. Edellisessä tulen hyväkseni käyttämään Teidän suosiollisesti minulle tekemääne lukuosoitusta [= alkuperäistä lukutapaa] ja käännöstä nykyiseen unkarin kieleen Halotti Beszédistä. Olenpa vielä hankkinut itselleni siitä käännöksen lapin kieleen ja niin saanut senkin kielen vertailemiseni alalle vedetyksi. Luonnollisesti tulen teoksessani koskemaan moneen arkaan kieliopilliseen kohtaa, josko en saakkaan kaikkia tyydyttäväisesti selitetyksi.”

Lopuksi kirjoittaja luettelee ne Halotti Beszédin sananmuodot, joiden suhteen hän toivoo unkarin kielen parhaalta erikoistuntijalta vielä lisäselvityksiä: *eleve*, *mind* ja *minden*, *tilutoa* sekä *bennetuc*.

Erittäin tärkeä Blomstedtille oli se kirje, jonka Budenz on päivännyt 18. tammiukuuta 1869. Sen kohtelias alkukappale kuuluu:

“Erityisellä ilolla olen äskeisestä kirjeestänne voinut havaita, että Te olette jälleen muuttanut lähemmäksi meitä madjaarien maalla asuvia ja Magyarican parissa puuhailevia, paitsi maantieteellisesti nuo 60 mailia Helsingin ja Oulun välillä vielä paljon suuremmassa määrin ryhtymällä töihin, joiden johdosta Te suorastaan ja sensu strictiore ansaitsette arvonimen ‘magyar nyelvész’. Myös Teidän Halotti Beszédiltänne en odota mitään vähäisempää, kuin että se herättää hieman torkahtamaan päässeän suomalais-ugrilaisten kielten vertailun suomen salomailla uudelleen ja erityisesti antaa runsaasti virikkeitä unkarin tutkimukselle.”

Sitten kirjoittaja vastaa perinpohjaiseen tapaansa Blomstedtin tekemiin äskeisiin kysymyksiin. Vastaukset vievät alun kuudetta sivua, ja niiden antamat tiedot Blomstedt on ottanut dosentinväitöskirjansa asianomaisiin kohtiin, toisinaan (esim. s. 127 viitteessä 3) suoraan tätä kirjettä siteeraten. Teoksen “johdatuksessa” (s. 8)

kiitetään nimenomaan “nerokasta altailais-kielten tutkiaa Jooseppi Budenzia – samaten kuin mainiota tutkiaa Paavo Hunfalvy’a – monesta heidän suosiollisesti antamastaan neuvosta ja osviitasta, joita tutkimuksissani tulen hyväkseni käyttämään, vaan joita on mahdoton jok’ainoa kerta käyttäissäni erittäin mainita, koska tietysti aina en saata muistaakkaan, mistä minkin pienen valistuksen olen saanut.”

Kirjan erilliselle omistuslehdelle on lisäksi painettu:

“Unkarin Akatemian Varsinaisille Jäsenille, Kuuluisille Kielen-tutkioille, Herroille Paavo Hunfalvy’lle ja Jooseppi Budenz’ille omistaa tämän kieli-tutkimustensa esikoisen syvällä kunnioituksella ja ystävyydellä Kirjan-tekä.”

Kiitos- ja onnittelukirjeensä, joka on laadittu 4. kesäkuuta, Budenz vuorostaan aloittaa seuraavalla tavalla:

“Yhdellä kertaa kaksi helsinkiläistä Väitös-kirjaa, mikä yllätys! Kaikkein ensimmäisenä kiiruhdan siis lausumaan sydämelliset kiitokseni komeasta ystävänlahjasta. Tämä kiitokseni koskee erityisesti myös sitä kritiikkiä, jota Te tuon tuostakin esitätte viimeisintä teostani kohtaan, mikä minulle on todellista virvoitusta keskellä tätä penseyttä ja välinpitämättömyyttä, jolla tässä maassa vastaanotetaan kaikki pyrinnot, joilla ei ole suoranaista materiaalista käyttöä. Myös ‘Halotti Beszédin’ omistuskirjoituksen tulkitsen Teidän ystävällismielisen benevolentianne osoitukseksi, haluten tässä yhteydessä kuitenkin mainita, etten luoja kiitos vielä ole mikään Unkarin akatemian (varsinainen) rendes tag, eikä minusta tämän paraati-instituutin vastikään tarkistettujen statuuttien mukaan sellaista tulekaan enkä edes elättele sen suuntaisia toiveita. Samoin on minun hiukan protestoitava attribuuttia *kuuluisa* vastaan, jossa korkeintaan per tropum, jonkinlaisen vielä toteutumistaan odottavan – ja siinäkin tapauksessa ongelmallisen – esikäsitteenä voisi olla jotakin mieltä: sillä olen kirjoittanut ‘kuuluisat’ teokseni vain unkariksi, eikä unkarit tunnustusti kuulu luetuimpiin kieliin, varsinkaan kun herrat madjaarit itse, poliittisia sanomalehtiä ehkä lukuun ottamatta, eivät varsin paljon lue omaa kirjallisuuttaan, (kirjakauppias Rathilla on vielä sangen monia kappaleita Vörösmartyn teosta varastossaan; enimmäkseen ostetaankin ‘hazafiságin’ vuoksi, ei luettavaksi) vähiten tietysti kielitieteellisiä tutkimuksia, edes siinä tapauksessa että ne käsittelevät unkarin kieltä ja sen sukulaisia, kun sellainen tavara ei tietenkään ole suuren kansakunnan maineen kannalta kovinkaan antoisaa. Unkarinkielisten teosteni kuuluisuus ei niin muodoin saata olla varsin laajaa, quod erat demonstrandum.”

Lopuksi Budenz esittää muutamia kysymyksiä “Sanakirjan hyväksi”.

Blomstedt vastasi kesänviettopaikastaan Metsolasta Kokkolan lähetyviltä 17. heinäkuuta. Aluksi hän pahoittelee, ettei osannut Budenzin “oikeata arvonimeä käyttää”.

“Mutta epiteetiä ‘kuuluisa’ en voi millään lailla erehdykseksi tunnustaa enkä anteeksi anottavaksi myöntää. Joka niin paljon on julkaissut tieteellisiä teoksia kuin Te on tosiaankin, ‘kuuluisa’, josko vähemmin tunnetulla kielelläkin kirjoittaa. Onhan Teillä lukioita ympäri Euroopaa (Wien’issä, Berlin’issä, Kööpenhaminassa, Pietarissa ja epäilemättä myös Pariis’issa, Lontoossa j.n.e.). Ja mitä erittäin Suomeen tulee, on Teidän nimenne täällä hyvinkin tuttu, josko Teillä ei täällä lie-nekkään muuta lukiaa kuin minä [!].”

Hän myöntää kirjansa olevan “kaikin puolin hyvin puutteellinen”, mutta kertoo halunneensa päästä niin pian kuin mahdollista dosentiksi Helsingin yliopistoon. Ikävä kyllä hänen vanhempi tyttärensä kuoli vuoden alussa, joten tieteellinen työ keskeytyi noin kolmeksi kuukaudeksi.

“Nyt oli teokseni kuuden viikon kuluessa valmiiksi suoritettava ja painettava. Siinäkö nyt kova kiirus tuli etehen! Päälliseksi vielä oli tohtorin väitöskirja laitettava. Siksi mielin käyttää historiallisen johdatuksen – jossa tapauksessa sen olisin tehnyt laveammaksi – ja itse ‘Halotti Beszéd’iä’ käännöksineen, sanakirjalliset ja kieliopilliset selitykset sitä vastoin ai’oin alkuperäisen tuuman mukaan dosentti-väitökseksi. Tällöinen teosten jako onkin ollut hyvin tavallinen, jonka vuoksi myös filosofiallisen tiedekunnan professorit suostuivat siihen paitsi Ahlqvist’ia. Suutuksissani siitä päätin Ahlqvist’in kiusalla kirjoittaa uuden väitöskirjan ennen lukukauden loppua. Näin syntyi: ‘Suomen verbien *vi* eli *pi* päättestä tutkimus’. Mutta kun minun niin lyhyen ajan kuluessa täytyi painattaa molemmat teokset ja kokonaan kirjoittaa lyhyempi sekä osaksi pitempikin väitöskirja, en voinut välttää virheitä ja erehdyksiä. – Pienemmästä väitöskirjasta olenkin jo hedelmän korjannut. Suullisen tutkinnon käytyäni suomen, kreikan ja latinan kielellissä sain sen johdosta filosofian tohtorin arvon. Mutta Halotti Beszéd’in arvosteleminen on Ahlqvistilta keskieräiseksi jäänyt. Se on jo tosin väitelty julkisesti, vaan Ahlqvist ei vielä ole tiedekunnalle antanut arvostelu-lausettansa. Hän syyttää heikkoa terveytensä tilaa, mutta minä pelkään pahoin hänen tässäkin jotakin juonittelevan. Kuinka lieneekin, toivon ensi syksynä pääseväni Unkarin kielen dosentiksi Helsingin yliopistoon. Jo tulevan kuun lopulla mielin muuttaa mainittuun kaupunkiin. Minulla on nimittäin siellä jo toinenkin virka tietyissä. Toista kuukautta sitten valitsi näet Helsingin porvaristo minun kaupungin kansakoulujen inspehtoriksi. Näitä kouluja kuuluu olevan iso joukko, aina 20 – 30:een asti, joten niiden kaitsemisesta minulle varmaankin syntyy paljon vaivaa, mutta toivon sentään aikaa saavani kielten tutkimisiinkin. – Kummastuttanee Teitä kenties, miksi Ahlqvist minua niin nurjalla mielellä on kohdellut. Minäkään en siihen muuta syytä tiedä, kuin että hän ei tahdo laskea ketään muuta maamiestänsä sille alalle, jolla hän itse työksentelee. Paitsi sitä näyttää hän kammovan Unkarin kielen taitoa meidän maassa. Sen hän lausuikin julkisesti siinä tilassa, jossa minun väitöskirjaani tarkastettiin. Hän sanoi näet, että nyt minun teokseni kautta kaikki oli Unkarin kielen alalta käytetty suomen kielen

hyväksi, mikä siksi voisi käytettää, jonka vuoksi paras olisi, että minä heittäisin koko Unkarin kielen tutkimisen Teille Unkarilaisille ja kääntyisin lähisempäin heimokielten puoleen. Näin juuri kuuluivat hänen sanansa: 'risum teneatis, amici!' Minä vastustin häntä paikalla niin paljon kuin tilaisuus myöden antoi ja lupasin vasta kirjallisesti kumota hänen tuhat väitöksensä. Sen mielinkin tehdä ensi syksynä, niin pian kuin olen saanut nimityksen dosenttivirkaan. – Erittäin suotavaa oli, että Ahlqvist näin julkisesti lausui ajatuksensa. Parempi on ainakin vastustaja aukealla kuin salassa. Mutta erittäinkin oli se minulle tervetullutta sen vuoksi, että Ahlqvist parissa tilassa on estänyt minua saamasta matkarahaa lähteäkseni Unkariin unkarin kieltä oppimaan. Hän on nimittäin uskottanut Yliopiston konsistoria, ett'ei semmoinen matka ollenkaan ole tarpeellinen. Nyt saatan julkisesti vastustella hänen väitöksiänsä. – Ja lopuksi yksi nöyrin pyyntö. Kun kirjoitatte muistutuksia väitöskirjastani, niinkuin suosiollisesti kirjeessänne lupaatte, pyytäisin Teidän muutamalla sanalla mainitsemaan, mitä minun tutkimuksissani on uutta. Väitöstilassa oli näet Ahlqvist niin häpeemätön, että lausui minun ei juuri sanottavasti mitään uutta tuoneeni esiin, vaan enimmästään vaan matkineen hänen tutkimuksiansa (Suomi 1863). Kun asian tuntevia ei ollut läsnä, oli minun vaikea todeksi osoittaa, että olin mitään uusia tutkimuksia aikaan saanut. Hyvä olisi sentähden, jos saattaisiin näyttää jotakin lausetta asian tuntevalta mieheltä, joka osoittaisi minun edes jotakin vaikuttaneeni tutkimuksen hyväksi teoksellani.”

7. joulukuuta 1869 Blomstedt saattaa sitten ilmoittaa:

“Jo kuukauden päivät olen ollut nimitettynä dosentiksi suomen ja unkarin kielissä. Tämä on ensi aluksi palkaton virka. Mutta kuitenkin saattaa tapahtua, että jo tämän talven kuluessa saan 2000 markkaa palkaksi, jos rupean luennoita pitämään. Mielelläni tekisinkin sen, mutta suomen kielessä ei niitä tarvita, kun ennestään jo on monta opettajaa yliopistossamme siinä aineessa (Ahlqvist, Krohn, Gottlund, Borg), ja unkarin kielessä taas en tiedä, saisinko kuulioita. Kuitenkin mielin jälkimmäisessä tehdä kokeen. Vaan sitä varten tarvitsisi minun tietää jotakin saksankielistä unkarin kielioppia ja lukemistoa, joka kävisi käyttää tähän tarpeeseen. – Kun Hunfalvy'n herrasväki oli täällä, oli muutamia naisiakin, jotka lupasivat ruveta oppilaikseni unkarin kielessä. He ovat yhä vieläkin muistuttaneet minua lupauksesta; mutta minä en tahdo uskaltaa alkaa lukemista heidän kanssansa, sillä pelkään, ett'eivät jaksaa opetella niin vaikeata kieltä, kuin unkarin kieli on.”

Budenz sai tästä aiheen lennokkaan humoristiseen vastaukseen 19.12.1869:

“Olettepa Te onnellinen mies, kun Teillä tutkiessanne ugrilaisen kielenkehityksen salaisuuksia on rinnallanne pian ugrilaiset kielettäret kielitieteellisinä oraakeleina. Sillä näin minun on syystä kutsuttava noita innostuneita naisia, jotka vastedes haluavat omistautua unkarin kielen tutkimukselle, eikä minulla ole epäilystäkään siitä, että heidän loistava esimerkkinsä on vielä antava ugriistiikalle uuden nousukauden. Pyydän Teitä välittämään heille kunnioittavan tervehdyksen minulta, tämän tutkimusalan vaatimattomalta oppipojalta, joka varaa itselleen oikeuden aika-

naan turvautua vaikeissa tapauksissa heidän tulevaan kielioraakkeliinsa. Te, kunniotettu ystävä, toimitte todellakin erittäin epäoikeudenmukaisesti, kun suhtaudutte näiden naisten jaloön tiedonhaluun pikkumaisen epäilevästi alkuvaikeuksia peläten, sillä ensinnäkään ne eivät ole lainkaan niin merkittäviä, kuin Te saatatte luulotella, ja onhan toisekseen sananlaskujakin, kuten 'Halu ja rakkaus asiaa kohtaan etc.' [saa vaivannäön tuntumaan vähäiseltä, suom.]”.

Sitten hän antaa suomalaiselle ystävälleen runsaasti hyviä neuvoja sopivasta kirjallisuudesta. Lähinnä seuraavat kirjeet rajoittuvatkin puolin ja toisin erinäisten käytännön kysymysten selvittelyyn: kirjojen tilaamiseen ja lähettelyyn, sanastotietoihin jne. Budenz kaipasi erityisesti selityksiä mm. Kiven “Kullervon” hankaliin kohtiin. Blomstedt “koki parhaan ymmärryksen mukaan vastata”, mutta ei malttanut olla samalla huomauttamatta (10. maaliskuuta 1870):

“Minua on kummastuttanut, että olette valinneet Kiven ‘Kullervon’ luennoidenne pohjalliseksi. Vaikka teos muuten on sisältönsä puolesta sangen miellyttävä, on kieli siinä niinkuin kaikissakin Kiven teoksissa virheellistä ja murre-voittoista, vaikka sen ohella hyvin rikasta. Se on mainitun nerollisen kirjailian teoksille hyvin haitallista, että hän niin vähän pitää huolta kielen puhtaudesta. Tätä nykyä painetaan ‘Novellikirjastoon’ samaisen miehen romaani-teosta ‘Seitsemän veljestä’, joka on erinomainen teos sen puolesta, että se uskollisesti kuvailee kansan elämää, mutta siinäkin on kieli liian siistimätöntä ja virheellistä, vaikka J. Krohn korrehtuuria lukiessaan perkailee pois rikkaruohoja sangen paljon.”

Seuraavassa kirjeessään (24. 4. 1870) Blomstedt huomauttaa lukuvuoden kuluun jo niin lopuilleen, että hänen ei enää kannattanut aloittaa unkarin kielen luentojaan. Syksyllä hän toivoi saavansa kymmenkunta kuulijaa. “Halu Unkarin kielen oppimiseen näyttää olevan hyvin kiihtymään päin. Ja yleensäkin vallitsee täällä Suomen pääkaupungissa jonkinmoinen mieltymys Magyarilaisuuteen.” Hän kertoo Suomalaisen Seuran äskettäisestä vuosijuhlasta, jossa “koko edellinen osa programmia oli täytetty magyarilaisilla aineilla”:

“Ensin soitti orkesteri Rákóczy indulója’n, sitten pidin minä esitelmän Petőfi Sándor’ista, sen jälkeen deklameerattiin yksi Petőfi’n runokappaleista Suonion tekemässä käännöksessä, laulettiin solo-lauluna ‘Télen nyáron’ ja köörinä ‘Hymnus’ ja viimeiseksi soitettiin ‘Hunyadi László’n ouverturi. Kaikki tämä vaikutti juhlan viettäjäissä erinomaisen viehätyksen.”

Mainittuaan toisestakin unkarilaissävyisestä juhlasta, Helsingin Konstnärsgilletin järjestämästä, Blomstedt kertoo joutuvansa suorittamaan erinäisiä käännös-

töitä, koska hän oli tuolloin ainoa unkarin kielen taitaja Suomen pääkaupungissa.

Tässäkin kirjeessä Blomstedt joutuu puuttumaan Ahlqvistin hankaluuteen:

“Muuten olen kuullut, että Ahlqvist tätä nykyä painattaa jatkoa ‘Sivistyssanoi-hinsa’. Sitä vastoin ei liene odottamista, että hän tulee ulos-antamaan vogulilaisia ja ostjakkilaisia keräyksiänsä. Minä satuin sivumennen kuulemaan, miten hän kiitti Castrén’ia onnelliseksi, jonka ei itse tarvinnut painosta suorittaa kokoomiansa, sillä varmaankin ne muka sitten olisivat jääneet painattamatta. – Olipa se ikävää, ett’ei Hunfalvy saanut sihteerin virkaa Akatemian kielitieteellis-kaunokirjallisessa osastossa. Samantapaisia rettelöitä kuin Teidän Akatemiassa, on myös ollut meidän Kirjallisuuden Seurassa. Siinä kuitenkin minun kävi niin, että tulin valituksi vasten tahtoani kielitieteellisen osakunnan sihteeriksi. Minä en mennyt koko kokoukseen, missä vaali tapahtui, kun olin suutuksissani Seuran toimiin viime vuonna. En olisi sittenkään ottanut vastaan koko virkaa, joll’ei Seura olisi esimiehekseen valinnut Joh. Wilh. Snellman’in, josta sopii toivoa, että hän saattaa parempaa järjestystä seuran toimiin. Mainittuihin rettelöihin on syynä ollut Ahlqvist, joka pitää milloin mitäkin juonia. Mikä noihin hänen juonittelemisiinsa on syynä, on vaikea sanoa. Ikäviä ovat ne vaan olleet varsinkin kielitieteelliselle osakunnalle ja erittäinkin minulle.”

Kesälomapaikastaan, anoppinsa huvilalta, “mieluisasta Metsolasta” heinäkuun 18. päivänä 1870 lähettämässään kirjeessä Blomstedt kertoo kielitieteellisistä suunnitelmistaan ja syyskauden luento-ohjelmastaan:

“Olen ottanut lukeakseni Unkarin kieltä 2 tuntia viikossa (yksityisesti) ja 2 tuntia niinikään julkisesti suomen kielen lause-oppia (syntaxis). Jälkimäinen aines kysyy paljon vaivaa ja valmistusta. Kuten tiedätte, eivät ole suomen lauseopin säännöt vielä likimainkan selvillä, jonka vuoksi ei olekkaan kukaan tähän asti Suomen Yliopistossa pitänyt luennoita kysymyksessä olevassa aineessa. Minuakin on asia hyvin arveluttanut; mutta kun oppikirjamme tässä kieliopin osassa ovat vaillinaiset, sekavat ja suorastaan sanoen isoksi osaksi väärät, olen pitänyt velvollisuutenani ryhtyä asiaan. Muut nykyiset suomen kielen opettajat sitä eivät tee. Sekä Ahlqvist että Krohn eivät olekkaan juuri etevä taidostaan tällä alalla; Ahlqvist on etymologi ja Krohn kirjallis-historioitsia ja runoilia enemmän kuin kielitutkia. – Minun kynästäni ei valu leikinlasku niinkuin Teidän. Minulla on se kansallinen omituisuus luonteessani, että katselen asioita niin totisilla silmillä, kuten varmaankin olette jo aikaa havainneet. Siksi en koetakaan vasten luontoani kokkapuheisin ruveta, sillä siitä syntyisi semmoinen ilmiö, kuin jos panisi karhun tanssimaan. Muuten kiinnynkin minä vuosi vuodelta yhä enemmän kaikenmoisiin proosallisiin toimiin. Ajatelkaapas, kun olen jo ruvennut kirjanpainajaksikin. Asia on näet se, että viime kuluneella kuulla Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapaino myytiin avisjoonilla, ja minä huusin sen ynnä herrojen O. af Heurlin’in ja V. Löfgrén’in (Uuden Suomettaren nykyinen toimittaja) kanssa. Lisäksi ostimme vielä suuren kartanon Helsingissä. Tässä kirjapainossa on enimmäkseen niistä kirjoista

painetut, jotka on Teillä Unkarissa, joten se Teille on vanha tuttu. Se on hyvin suuri laitos, suurin mitä ei ainoastaan Suomessa, vaan myöskin Ruotsissa on. Minä en ollenkaan ota kirjapainon käyttämiseen osaan; sitä tulee hoitamaan herra af Heurlin. – Lopuksi saan toivottaa onnea siihen, että fennomania Teilläkin toivottavasti pääsee valloilleen, jahka Barna ystävän kavalat ansat tulevat viritetyksi. Turcomanit sitä vastoin pereant!”

Syyslukukauden loppupuolelta, marraskuun 4:nneltä, on seuraava Blomstedtin kirje. Siinä hän selostelee muutamia lauseopin luentojen yhteydessä tekemiään yhä vielä varteenotettavia huomioita mm. suomen passiivista: “Passivi on alkuaan persoonaton verbi-muoto, johdoltaan kausativi-reflexiivinen.”

“Suomen kielen lauseopissa on minulla vain neljä kuuliaa. Useampia on tullut osaa ottamaan Unkarin kielen luennoihin. Siinä on minulla näet kuulioita aina 7:ään asti, ja nämä ovat yliopistolaiskunnan etevimpiä jäseniä, useimmat filosofian maisteria. Siis sopii toivoa, että Unkarin kieli meidän Yliopistossa pääsee hyvään vauhtiin. – Donner myöskin puuhailee jotakin kirjallista, en tiedä varmaan, mitä. Hänellä lienee noin kynmenkunta kuulioita. Muuten on Donner parka tätä nykyä pahassa pulassa. Häntä ahdistetaan muutamasta kirjoituksesta, jonka hän vuosi aikaa sitten kirjoitti kouluhallitusta vastaan. Tuomio on jo langennut, ja hän on sen kautta saanut sakkoa noin 500 markkaa. Mutta hallitus ei tyydy siihen, vaan vaatii häntä hengeltä tuomittavaksi ylemmässä oikeudessa. Luultavasti saa kuitenkin ystävämme päänsä pitää, mutta jumala tiesi, eikö häntä saatane tuomituksi joksikuksi ajaksi vankeuteen.”

Vastauskirjeessään, jonka päiväys on 20. 11. 70, Budenzkin pohdiskelee aluksi suomen passiivin alkuperää. Sitten alkaa lennokas ylistys:

“Nyt minun on annettava Teille, kunnioitettava ystävä, aivan erityinen tunnustus. Oikeastaan Teistä olisi pitänyt tulla ranskalainen kenraali, kun Te niin oivallisesti onnistutte vetämään puoleenne uusia voimia. Kokonaista 7 ihmistä unkarin kielen kurssilla Helsingissä, ennen kuulumatonta! Jos jatkatte samaan tapaan, voimme me Unkarissakin katsoa luottavaisesti tulevaisuuteen, sillä annamme Unkarin kulttuuriministerille sellaisen neuvon, että jos hän tarvitsisi ‘magyar nyelvésejé’, niin tilatkoon hän niitä Suomesta, joiden sitten ei tarvitsisi edes opetella ensin suomea, mikä tunnetusti ei ole erityisesti Árpádin (tai Toldyn jälkeen Attilan) poikien maun mukaista. – Barna-ystävä yhä vain kalevaloitsee; ystäväni Budan Barnassokselta, runon-seppä Lindner hautoo suunnitelmia ylistää häntä laululla ‘Barnevala, finn hősköltemény’. Se päivä, jolloin hänen Kalevala-käännöksensä, josta saatte muutamia koearkkeja, on lopullisesti painettuna, ei saa jäädä ilman arvoistaan juhlaa. Olisi erinomaista, jos voisimme yllättää hänet silloin pienellä suomalaisella carmenilla, se tekisi hänet hyvin onnelliseksi. Lähettäkääpä Te minulle sellainen suunnilleen joulukuun loppuun mennessä!”

Kun Blomstedt vastasi 27. tammikuuta 1871, hän valitteli olevansa itse “jokseenkin huono runoseppä” eikä ollut saanut parempia “virsille virittämään kanteleita”. “Kenties vielä kuitenkin saanen jonkun vasta taipumahan siihen.” Sitten hän mainitsee jouluksi ilmestyneen “sangen paljon kirjallisuutta”, muun muassa Ahlqvistin “De Westfinska Språkens kulturord”. Hän jatkaa:

“Lysti olisi tietää, mitä Te Unkarissa ajattelette tästä teoksesta. Meillä täällä Suomessa on siitä hyvin erilaiset ajatukset. Muutamat pitävät sitä erinomaisen arvokkaana, toiset jotenkin halpaarvoisena. Minä en vielä ole kerinnyt sitä niin tarkoin tutkimaan, että olisin päässyt oikein varmaan vakuutukseen. Kuitenkin näyttävät minusta hänen johtopäätöksensä hyvin löyhäperäisiltä. Kummallista kyllä, on hän kirjoittanut kirjansa ruotsiksi. Joka hänen olonsa ja tilansa tuntee, ymmärtää kuitenkin, miksi hän sen on tehnyt. Hänellä ei ole fennomanien joukossa mitään tukea ja kannatusta, siksi että hän kadehtii kaikkia etevimpiä niistä; sentähden hän hakee turvaa fennomanien vastustajain, svecomanien luona. Ja sitä hän saa muun ohella sen kautta, että ruotsiksi kirjoittaa ja ruotsia joka tilassa ylistää. – Olette epäilemättä kummastelleet, kuinka minä usein Ahlqvist’ia panettelen kirjeissäni. Pyydän sen vuoksi saada huomauttaa, että tätä en tee salaisesti solvatakseni hänen arvoansa. Kaiken, minkä näin kirjoittelen hänestä, sanon hänelle vasten silmiä, ja olenkin usein aivan julkisesti sanonut. Syy minun katkeruuteeni häntä vastaan on se, että hän joka tilassa koettaa estää minun menestystäni. Hänen juoniensa kautta on minun käynyt Helsingin Yliopistossa aivan samoin kuin Teidän Pest’issä. Filosofian tiedekunta (facultas philosophica) ehdoitti minun saamaan 2.000 markkaa vuotuista dosentti-palkkaa; mutta Ahlqvist vastusti tätä ehdoitusta konsistorissa ja sai tietyksi matematikot ja juristat puolellensa, niin että asia raukesi tyhjään, vaikka theologit puolustivat sitä voimiensa perästä. Siinä tilassa oli Ahlqvist lausunut ett’ei Unkarin kielen taitoa laisinkaan tarvita meidän yliopistossa. Jos minä olisin ollut dosentti – ostjakin kielessä, niin hänkin muka olis filosofian tiedekunnan ehdoitusta puolustanut. Risum teneatis! Ensi aluksi olin minä asiasta hyvin pahoillani, mutta olen nyt jo jokseenkin mieltäni saanut viihdytetyksi, varsinkin kun Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapaino, jonka omistaja olen kolmanneksi osaksi, näyttää rupeevan hyvin kannattamaan ja minä siis voinen elää hyvin ilman mainittua dosenttipalkkaa. – Seuraus tästä on kuitenkin, että teen samoin kuin Te, s.t.s. että lakkautan luentoni sekä suomen kielen lauseopissa että unkarin kielessä. Kuitenkin mielin yksityisesti johdattaa niitä, jotka minulla ovat olleet unkarin kielessä oppilaina. Näistä onkin vaan neljä todenteolla jatkaneet mainitun kielen oppimista, kaksi on ajan puutteesta luopunut, yksi näyttää pitäneen asiaa leikin-tekona. Muuten mielin jatkaa edespäinkin kielitieteellistä harrastustani, ja niinpä Ahlqvist ei pääsekkään siihen, mihin on pyrkinyt, että nimittäin minun täytyisi heittää kielien tutkiminen sikseen. Ja pahaksi onneksi on minulla vielä päälliseksi valmiina kirjoitus hänen ‘Auszüge’ teostaan vastaan, sen kirjoitin alkuaan suomeksi, vaan olen nyt kääntänyt saksaksi ja mielin jättää sen Acta

societatis Scient. fennicae kirjaan painettavaksi. – Sotaa on täällä seurattu suurella mielten kiihtymyksellä. Fennomanit ovat enimmästään Saksalaisten, svecomanit Ranskalaisten puolella. Kuitenkin melkein kaikki ihmiset jo toivottavat otollista rauhaa Ranskalaisille. Fennomanit soisivat Saksalle mielellään Elsass'in ja saksalaisen osan Lothring'ia, mutta Tanskalainen osa Schleswig'ia olisi heidän mielestään takaisin annettava Tanskalle. – Hyvin lysti olis lähemmin tietää 'Turcomanien' ja 'Fennomanien' välisiä suhteita Unkarissa. – Paljon terveisiä pyydän Teidän myös sanomaan Hra Barna'lle. Jahka saan kaikki arkit Kalevalaa, ilmoitan sen Kirj. Kuukauslehdessä. – Toivon, että vastakin suosiollisesti muistatte ystäväännne Osk. Blomstedt'ia.”

Monestakin syystä on ollut aiheellista siteerata tätä Blomstedtin kirjettä tavalista laajemmin, ei vähiten sen vuoksi, että se on ilmeisesti kirjoittajansa viimeisiä kynäntuotteita: hän oli tämän jälkeen elossa enää vain kolmisen viikkoa.

Lakó-Emlékkönyv. Budapest 1981.

Budenzin kirjeet saksasta suomentanut Eino Koponen.

Napolissa on valmisteilla Pirjo Nummenahon tutkimus “Oskar Blomstedt etymologina”. Se tuo runsaasti lisävalaisua Blomstedtin tutkijankuvaan.

Blomstedtin hyvä ystävä ja tohtorinväitöstilaisuuden virallinen opponentti Y. S. Yrjö-Koskinen julkaisi Uudessa Suomettaressa n:o 22 lämpimän muistokirjoituksen 20. 2. 1871 ja piti Pohjalaisosakunnan vuosijuhlassa 9. 11. 1871 oheisen muistopuheen.

Yrjö-Koskinen Uudessa Suomettaressa 20. 2. 1871:

Tänä päivänä kannamme tämän lehden lukijoille surusanoman, jonka kaiho on Uuden Suomettaren toimituspaikasta kauas leviävä Suomen saloihin. Yksi tämän lehden toimittajista, yksi Suomen kansan ja suomalaisuuden hartaimmista ystävisistä, yliopiston dosentti, filosofian tohtori Oskar August Frithiof Blomstedt, on kesken voimallisinta vaikutustaan, lyhyen mutta kovan taudin perästä poismennyt viime lauantaina tämän kuun 18 p., k:lo 5 iltapäivällä.

Oskar Blomstedt oli syntynyt Huhtik. 5 p. 1833 Kurun kappelissa, Ruoveden pitäjässä, josta hänen vanhempansa kuitenkin pian muuttivat Jalasjärvelle Suu-Pohjaan, missä vanha isä ja äiti vielä elivät. Että syrjäisen kappelin lukkari kustantaa kuuden pojan kasvatuksen virkasäätyyn, on kyllä harvinaista, mutta vielä harvinaisempaa, että niistä semmoisia miehiä tulee kuin Oskar Blomstedt; sillä siihen

tarvitaan jokaisessakin perheessä Jumalan erin-omaista siunausta. Pitkän veljessarjan etupäässä kävi vainaja vanhimpana ulos maailmaan, ja meidän ei tarvinne muistuttaa, että hän aikaisin sai tilaisuutta jännittämään luonteen voimia elämän ankarassa koulussa. Vaasan koulun ja lukion läpikäytyään, hän keväällä 1852 tuli ylioppilaaksi, suoritti kandidaattitutkintonsa v. 1860, ja tehtiin samanvuotisissa vihkiäisissä maisteriksi historiallis-kielitieteellisessä osakunnassa, täyttäen tässä tilassa toisen kunniasijan. Hänen tieteellinen harrastuksensa oli etupäässä kääntynyt klassillisiin kieliin, joiden lujalle perustukselle hän rakensi työnsä omankin äidinkiелensä, suomenkielen, eduksi. Yliopistossa ollessaan hän jo otti vilkasta osaa kansalliseen työhön, tavattiin akateemiallisissa keskuuksissa suomenkielen lujimpana puolustajana, oli vv. 1857, 1858 apumiehenä Suomettaren toimittamisessa ja oli seuraavana vuonna niiden joukossa, jotka panivat toimeen runollisen kalenterin "Mansikoita ja Mustikoita". Hänen kirjallisista toimistaan tältä aikakaudelta mainittakoon "Vältvääpeli Roth'in urotyöt Ruovedellä" (painettu Suomi-kirjassa 1857), "Kuvaelmia 1808 vuoden sodasta, edelinen osa" (ylipainos Suomettaresta, Helsingissä 1858), ja muutamia runonkokeita. Toimeentulon tähden oli vainaja jo ylioppilas-aikanansa ollut pakoitettu ajottaicin harjoittamaan koti-opettajan virkaa kotiseuduillaan, ja opettajatoimi oli muiden harrastusten ohessa jo aikaisin tullut hänelle rakkaaksi. Mutta oletikkien oli kansan-opetus hänessä likeisesti liittynyt hänen muihin kansallisiin pyrintöihinsä ja mainitsemista ansaitsee, että Ilmajoen seurakunnan kansankoulu sai alkunsa eräästä yksityisestä koulusta, jonka Oskar Blomstedt vapaaehtoisella työllään ensin pani käymään. Tästä hänen toimestansa osoittivatkin Ilmajoen talonpojat hänelle kiitollisuuttansa kauniin hopeakannun lahjoittamisella. Maisteriksi tultuansa hän lähti varsinaiselle koulu-uralle, oli ensin virkaa tekeväenä lukion-apulaisena Vaasan lukiossa Pietarsaassa, sitten ensimmäisenä rehtorina Kokkolan uudessa yli-alkeiskoulussa, vihdoinkin latinankielen lehtorina Oulun uudessa alkeis-opistossa. Millä erinomaisella jänteveydellä ja taidolla hän koulutoimissaan liikkui, varsinkin Kokkolan uuden laitoksen järjestäjänä, tietävät hänen virkatoverinsa paraiten todistaa. Kokkolan koulu oli perussääntönsä puolesta aiottu samanlaiseksi suomenkieliseksi kouluksi kuin Jyväskylän ja Tampereen; mutta paikalliset olot vaikuttivat sen, että suomenkielinen opetus siinä ei voinut kysymykseen tulla, ja Blomstedtin ainoa tehtävä oli saada laitos muutoin kunnolliselle kannalle, – yritys, joka täydellisesti onnistuikin. Sitä vastoin hän lehtorina Oulussa edisti suomenkielistä opetusta muun hyödyllisen järjestyksen ohessa. Hänen kirjallisista toimistaan tällä aikakaudella mainittakoon vihko "Kapina Kauhajoella v. 1808" (Turussa 1862) ja muutamia koulun opetuksessa käytettäviä käännöksiä romalaisesta kirjallisuudesta, nimittäin "Taciton Germania", "Sallustion Jugurtha" ja pari "Ciceronin puhetta" (Oulussa 1865, 1866), joitten ohessa erittäin on mainittava hänen lehtorinvirkaa varten annettu väitöskirjansa "Mietteitä Latinan opetuksesta alkeis-opistossamme, H. G. Porthanin opetustavan johdolla". Mutta kasvatustavallisten tointen väli-aikoina hän myöskin nyt oli alkanut ryhtyä varsinaiseen kielitieteesen, ottaen työ-alakseen likemmin tutkia suomen ja unkarin-

kielten heimolaisuuden määrää. Päästyään verrattain hyvään taloudelliseen tilaan, hän syksyllä 1865 omalla kustannuksellaan matkusti perheensä kanssa ulkomaille, oleskeli ensin Berlinissä pedagogiallista tarkoitusta varten ja lähti sitten Unkariin, jossa hän monta kuukautta viipyi, tutustuen sekä Magyarien kieleen ja kielitutkimukseen että maan muihinkin sivistys-oloihin. Kotimaahan palattuansa kesällä 1866 (joka paluumatka sikäläisen Preussin sodan tähden tapahtui Karpathien yli ja Puolan kautta), oli Blomstedtin päämäärä ylläpitää ja vahvistaa kielitieteellinen yhteys Unkarin ja Suomen välillä ja sitä varten ruveta tämän tutkimuksen edusmieheksi Suomen yliopistossa. Hän sitä varten keväällä 1869 suoritti molemmat väitöksensä sekä tohtorin-arvoa että dosentti-virkaa varten, vihittiin silloin tohtoriksi ja tuli seuraavana syksynä dosentiksi suomalais-unkarilaisissa kielissä. Hänen molemmat väitöskirjansa, toinen “vi ja pi päätteistä Suomen kielessä”, toinen “Hallotti Beszéd ynnä sen johdosta vertailevia tutkimuksia Unkarin, Suomen ja Lapin kielissä”, todistavat yltäkyllin miehen kielitieteellistä aistia ja kykyä. Mutta oikeastaan ne olivat ainoastaan lupaavainen alku, jonka jatkoa vasta nyt sopi odottaa, kun kuolema näin äkki-arvaamatta kaikki toiveet katkaisi. Pääkaupunkiin muutettuaan syksyllä 1869 oli vainajalla tieteellisen työnsä ohessa useita muitakin tärkeitä toimia, joihin yleisön luottamus ja oma harrastus hänen oli kutsunut. Niinpä esim. tämän kaupungin asukkaat heti alusta valitsivat hänen pääkaupungin kansankoulujen yleiseksi johtajaksi, ja se into, jolla hän loppuun asti hoiti tätä tehtäväänsä ei ole suinkaan ollut siunausta vailla. Normalikoulun suomalaiselle osastolle, kun sen kannattaminen osittain oli joutunut yksityisten rahan keräysten nojaan, tuli Blomstedt kassanhoitajaksi. Viime syksynä Hämäläis-osakunta valitsi hänen kuraattorikseen. Myöskin suomenkielinen sanomakirjallisuus pääkaupungissa on hänelle monessa kiitollisuuden velassa. Mutta enemmän kuin kaikki työt ja teot maksoi miehen jalo, jäntevä, uskollinen ja luotettava mielenluonne. Sillä semmoinen luonne on paras takaus jokaiselle kannattamallensa asialle, ja Oskar Blomstedt oli varma kannattaja jokaiselle rehelliselle, jokaiselle isänmaalliselle yritykselle. – Vainajaa kaipaavat lähinnä leski ja kaksi lasta sekä iälliset vanhemmat.

Yrjö-Koskisen puhe Pohjalaisosakunnan vuosijuhlissa 9. 11. 1871:

Minun päälleni on laskettu surullinen velvollisuus, repiä auki haavoja, jotka eivät vielä ole läheskään umpeen menneet. Minun tulee tässä esittää malja ystäväni, Oskar Blomstedtin muistoksi. Kunnioitettavat herrat Pohjalaiset! Teidän olisi pitänyt siihen toimeen panna joku toinen; sillä minäpä en vielä luule voivani sitä tyvellä mielellä tehdä.

Mitä isänmaa ja isänmaallinen tiede hänessä kadotti, kun kuolema niin äkki-arvaamatta katkaisi hänen vaikutuksensa, sen epäilemättä tiedätte kaikki. Unkarilainen kielitiede kadotti ainoan edusmiehensä meidän maassa; se jo oli suuri vahinko. Suomenkieli kadotti innokkaan ja taitavan viljelijän sekä vilpittömän ja hartaan kannattajan; se vahinko oli vieläkin suurempi. Vielä päälliseksi isänmaa hänessä

kadotti jalon kansalaisen, joka oli löytänyt oikean vaikutus-alansa tämän kaupungin kansansivistyksen valvojana ja holhojana, ja joka epäilemättä ennen tai myöhemmin olisi tullut avarammassakin piirissä vaikuttamaan. Kaikilla näillä aloilla vainajan vaikutus jäi puolitekoon, nimittäin siihen katsoen mitä vielä olisi sopinut häneltä odottaa. Mutta puolitekoisenakin tämä Oskar Blomstedtin elämäntoimi on kantanut kylläksi hedelmää, voidaksemme olla siitä vakuutettuina, ett’ei miehen muisto ole tässä maassa eikä tässä Pohjalaisten keskuudessa häviävä. Hänkin ottaa sijansa Pohjalais-osakunnan Pantheonissa – jos niin saan sanoa –, ja hänen nimensä elää.

Vaan ulkopuolella tai oikeastaan sisäpuolella tätä julkista vaikutusta, jonka koko maailma tuntee, seisoo vainajan omituinen luonne yksityisenä henkilönä, jota ainoastaan likeisin ystävyys tutkii ja arvostelee. Mitä vainaja siinä kohden, sisällisessä ihmisessään oli, se on helpompi tuntea kuin sanoilla selittää. Minä puolestani en tunne täydellisesti hänen sisällistä historiaansa enkä voi siitä selkoa tehdä; mutta minä tunsin hänen luonteensa semmoisena kuin se nyt oli valmistunut, ja siitä päättäen minusta näyttää, että hän paljon oli taistellut hengessänsä ja taistelujen kautta rauhaan tullut. Perinpohjaisena kaikessa, hän oli perinpohjainen kristittykin, ja seurauksena tästä oli se omituinen lempeys mielenlaadussa, se erinomainen kokonaisuus koko luonteessa, jonka hänen tuttavansa paraiten tunsivat, mutta joka muutoin kaikessa hänen ulkonaisessakin vaikutuksessaan ilmestyi. Alkuansa hän oli epäilemättä ollut tuore ja jotenkin karkea luonne; mutta elämä oli hänen kypsyttänyt, – tahtoisin melkein sanoa: liian aikaisin kypsyttänyt; sillä liianpa aikaisin, meidän käsityksemme mukaan, tämä kypsyntä hedelmä maahan varisi.

Hyvät herrat! Minulle ei ole annettu muuta tehtäväksi kuin esittää Oskar Blomstedtin muiston malja. Mutta omatuntoni ei salli minun jättää sanomatta, että tämä muiston kuolemattomuus ei ole suuri lohdutus ystävyiden kaipaukselle. Joka on oppinut tuntemaan syvän, itsenäisen individualiteetin, se tuntee, se tietää, että haudan toisella puolen löytyy toinen kuolemattomuus, kuin minkä heikko ihmismuisti lahjoittaa. Koska siis tässä lausun: eläköön suomalaisen miehen Oskar Blomstedtin muisto! – niin se ei ole sanottu *hänen* tähtensä, joka ei sitä tarvitse, vaan *meidän* tähtemme, joihin hänen esimerkkinsä vaikuttakoon.

G. J. RAMSTEDT (1873 – 1950)

Se surusanoma, jonka aamulehdet marraskuun 26. päivänä 1950 toivat, kantautuu kauas: professori Gustaf John Ramstedt on siirtynyt ajasta ikuisuuteen. Terävät aivot eivät enää luo uusia nerokkaita kielitieteellisiä kombinaatioita, viisaista silmistä ei tuika enää sydämellisen ystävällinen katse, laajalti maailmaa vaeltanut tutkija ei enää leppoisesti kertoile näkemiään, kokemiaan ja ajattelemiaan, kynä on kirvonnut aikamme suurimman altaistin kädestä.

Varmasti kaikki tämän aikakauslehden lukijat tietävät – samoin kuin suuri osa Suomen kansaa – , että G. J. Ramstedt oli kuuluisa tiedemies, joka 40 – 50 vuotta sitten teki monia tutkimusmatkoja Venäjälle, Mongoliaan, Kaukasiaan ja aina Afganistaniin saakka sekä sittemmin toimi erittäin ansiokkaasti Suomen tasavallan ensimmäisenä diplomaattisena edustajana Japanissa ja Kiinassa. Lukuisien luento- ja esitelmämatkojensa ansiosta jo entuudestaankin populäärinen prof. Ramstedtin tekivät viime vuosina kaiken kansan tutuksi yleisradiohaastattelut ja hänen erinomaisen kiehtova matkakirjansa ”Seitsemän retkeä itään”. Tutkimusmatkailija ja diplomaatti Ramstedt tunnetaan siis hyvin kotimaassaan – kohta vielä entistä paremmin, kun hänen juuri ilmestynyt hauska muistelmateoksensa ”Lähettiläänä Nipponissa” ennättää saada yhtä laajan lukijapiirin kuin sen kuusi vuotta sitten julkaistu edeltäjäkin. Mutta Ramstedtin nousu kielimiehenä tammisaarelaisen kone-

työmiehen pojasta kansainväliseen kuuluisuuteen ei ole yhtä tuttu, vaan hänen maineikkaat, saksaksi tai englanniksi julkaistut kielitieteelliset tutkimuksensa ovat kokonaisuudessaan vain suhteellisen suppean ammattimiespiirin tiedossa.

Suomalais-ugrilaisen Seuran nimi liittyi kiinteästi Ramstedtin lingvistinuraan alusta loppuun saakka. Seuran avarakatseinen perustaja, sanskritin ja vertailevan indoeurooppalaisen kielentutkimuksen professori Otto Donner se innosti lahjakkaan oppilaansa lähtemään kaukomaille. Tavallaan valmentautumista vastaisiin tehtäviin oli ainestenkeruumatka tšeremissien luo v. 1898. Tämän kesäkauden kestäneen retken kaunis tulos oli v. 1902 ilmestynyt teos “Bergtscheremissische Sprachstudien” (SUST XVII), joka sisältää alun kolmattasataa sivua, sanastoa ja kielennäytteitä. Tämä kirja jäi tekijänsä laajimmaksi julkaisuksi suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen alalla, mutta ei kuitenkaan ainoaksi, sillä muistettakoon myös hänen artikkelinsa suomen *talkkuna*-sanan alkuperästä (FUF VII) ja samojedilais-altailaisista kosketuksista (FUF XII), tässä aikakauslehdessämme v. 1917 ilmestynyt kirjoitus “Suomalais-ugrilaisen komparatiivin syntyperä” ja äskeinen *Turku*-nimen etymologia (Neuphil. Mitteil. L). Altailaisten kielten luennoillaan hän tämän tästä viittasi suomeen ja sukukieliimme aina unkaria ja samojedia myöten, sillä koko uralilainen kielikunta kuului hänen vireän harrastuksensa alueisiin. Varsinkin tultuaan v. 1944 Suomalais-ugrilaisen Seuran esimieheksi Artturi Kaniston jälkeen Ramstedt seurasi hyvin kiinteästi suomalais-ugrilaista ja suomen kielenkin tutkimusta.

Omimmalla erikoisalallaan, altaistina, Ramstedt uurasti melkein tasan 51 vuotta. Aluksi hänestä tuli mongolisti. Suoraan tšeremissimailta hän matkusti v:n 1898 lopulla Mongolian keskukseen, Urgan jurttakaupunkiin. Siellä ja sen ympäristössä hän tutki kolmatta vuotta sikäläisten mongolien puhekieltä, johon kukaan tiedemies ei varhemmin ollut kiinnittänyt huomiota, vaikka Tšingis-kaanin aikaista ääntämystä kuvastavasta mongolin kirjakielestä esim. venäläiset tutkijat olivat 1800-luvulla julkaisseet kaksikin suurta sanakirjaa. On kuvaavaa, että Ramstedt joutui heti aluksi raivaamattomaan viidakkoon, ja koko ikänsä hän oli uran aukaisija, joka kulki suoraan omaa tietänsä. V. 1902 ilmestyneestä erinomaisesta väitöskirjastaan

(“Über die konjugation des khalkhamongolischen”) lähtien hän turvautui etupäässä itse keräämäänsä aineistoon ja ulotti tarkastelunsa mongolin sukukieliin, turkkiin, tunguusiin ja mantšuun. Tutkija tarvitsi kipeästi lisää luotettavaa materiaalia, ja siksi hän lähti heti v:n 1903 alussa taas pitkille keräysmatkoille. Vuorossa olivat tällä kertaa lähinnä länsimongolilaiset kalmukit, Kaukasian turkkilaiset nogait ja kumykit sekä Afganistanin merkilliset mogolit. Kolmisen vuotta kesti nytkin Venäjän ja Keski-Aasian altaalaisheimojen tutkiminen itse paikalla, mutta kerääjä kerkisi jo tällöin julkaistakin osan saalistaan, mm. arvokkaan tutkimuksen “Mogholica” (1905).

V. 1906 Ramstedt nimitettiin yliopistoomme altaalaisen kielentutkimuksen dosentiksi, mutta toimeentulonsa hänen oli vielä monta vuotta ansaittava koulunopettajana Lahdessa. Vasta 1917 hänet nimitettiin aineensa ylimääräiseksi henkilökohtaiseksi professoriksi mistä virasta hän erosi täysinpalvelleena 1941. Dosenttiaikanaan hän oli ennättänyt tehdä vielä kaksi matkaa Mongoliaan (v. 1909 ja 1912), jolloin aron hiekasta löytyi mm. arvokas, entuudestaan tuntematon muinaisturkkilainen hautamuistomerkki; siinä olleen pitkän piirtokirjoituksen hän julkaisi saksannettuna ja tarkoin selitettynä v. 1913 (SUSA XXX:ssä).

Kalmukkien mailta koottu aineisto oli alkanut niinikään jo ilmestyä painosta. V. 1909 tuli julkisuuteen “Kalmückische Sprachproben I” ja v. 1919 teoksen toinen osa. Sanakirjamateriaali, johon kerääjä oli liittännyt erittäin arvokkaita etymologisia viittauksia, ilmestyi v. 1935 yli 500-sivuisena “Kalmückisches Wörterbuchina”. Tämä suurteos on Ramstedtin elämäntyön kaikkein kestävimpiä monumentteja. – Hänen altailaista äännehistoriaa käsittelevistä lukuisista varhemmista artikkeleistaan ja tutkimuksistaan mainittakoon vain perusteellinen ja syvällinen “Zur frage nach der stellung des tschuwassischen” (SUSA XXXVIII).

Se vuosikymmen, 1919 – 1930, minkä Ramstedt toimi maamme lähettiläänä Japanissa, merkitsee käännekohtaa altaalaisen kielentutkimuksen historiassa. Eräät tiedemiehet olivat jo aikaisemmin otaksuneet, että korean kieli olisi sukua mongolille ja turkille, mutta vasta Ramstedt saattoi koreaan perusteellisesti syvennyttyään todistaa, että kysymyksessä tosiaan on altailainen kieli. Japanissa alulle pannut ko-

rean tutkimukset kypsyivät laajoiksi teoksiksi Ramstedtin palattua kotimaahan. V. 1939 ilmestyi "Korean Grammar" (SUST LXXXII), kielioppi, jossa ensimmäistä kertaa on selkeästi analysoituna tämän vain vähän tunnetun ja 1500 vuotta voimakkaan kiinalaisvaikutuksen alaisena olleen kielen struktuuri. Vuonna 1949 tuli julki suuteen eräs Ramstedtin suuria synteesejä, lähes 300-sivuinen korean kielen etymologinen sanakirja, "Studies in Korean Etymology" (SUST XCV). Kauan valmistelevansa kielitieteellistä testamenttiaan, altailaisten kielten äänne- ja muotoopin yleisesitystä, tekijä ei sen sijaan ennättänyt nähdä painosta valmistuneena.

Tavaton tietojen runsaus, esim. neljän, viiden eri kielikunnan syvällinen tuntemus, terävä kombinoimiskyky ja melkoinen määrä luovaa tutkijan mielikuvitusta ovat leimaa antavina prof. Ramstedtin laajalle tieteelliselle tuotannolle, mistä tässä on sängen lyhyesti mainittu eräitä huippuja. Hänen altailaistutkimuksillaan voi ennustaa olevan pysyvän klassillisen arvon, vaikka muistammekin, että kielitieteen teoreettisilla tuloksilla on taipumus väleen vanheta. Suuri tutkija tunsikin tämän vanhenemisen vaaran itsekin selvästi. Hän virkkoi näiden rivien kirjoittajalle korean etymologisen sanakirjansa ilmestyttyä ja etevän altaistin, prof. Poppen, lähetettyä siitä ylistävän kiitos- ja onnittelukirjeen, että hän olisi iloinen, jos edes puolet hänen teoksensa altailaisista etymologioista osoittautuisi oikeiksi.

Prof. Ramstedtin aseina hänen tunkeutuessaan altailaisten kielten tiheikköön olivat vain sanakirjat, kieliopit ja tekstit, usein hänen omat keräämänsä ainekset. Varsinkaan niissä hänen tutkimuksissaan, jotka ovat ilmestyneet kolmen viime vuosikymmenen aikana, ei näy kovinkaan monta viittausta toisten tutkijain teoksiin. Tämä ei suinkaan johdu toisten saavutuksien aliarvioimisesta, vaan siitä, että hän oli valinnut oman suuntansa ja päämääränsä, jonne hän hellittämättä täysin itsenäisesti pyrki. Ylpeydellä ei ollut vähäistäkään sijaa hänessä, vaan päinvastoin vaatimattomuus ja nöyryys olivat hänelle luonteenomaisia myös tutkijana. Läsneille muistavat, miten hän 75-vuotispäivänsä johdosta järjestetyillä illallisilla tunnusti saaneensa kovin vähän aikaa ja miten hän oli tuon altailaisissa kielissä toteamansa äänneilmiön $*p- > f- > h- > O$, jota alan kirjallisuudessa usein nimitetään "Ramstedtin laiksi", tullut havainneeksi vain muiden kielten tarjoamien

paralleelien ansiosta.

Yliopiston opettajana prof. Ramstedt vaikutti pieneen mutta hartaaseen oppilaspiiriinsä herättävästi ja innoittavasti. Hänen erittäin huolellisesti valmistettuja luentojaan oli suorastaan nautinto seurata. Vain pari kertaa tunnissa luennoitsijan tarvitsi vilkaista muistiinpanoihinsa, vaikka esim. altailaisten kielten äänne- ja muoto-opin puheena ollessa joutui usein kymmeniäkin kieliä käsiteltäväksi. Kuvaavaa Ramstedtille oli sekin, että hän joskus hoiti yhtäaikaa kolmeakin professorinvirkaa: omaansa, sanskritin ja vertailevan indoeurooppalaisen kielentutkimuksen sekä fonetiikan oppituolia.

Rikkaassa elämässä ja suuressa elämäntyössä on monia puolia ja lukematon määrä yksityiskohtia. Näillä riveillä on yritetty lyhyesti hahmotella vain fenno-ugristi ja altaisti Ramstedtia, kaikkien aikojen suurimpiin kuuluvaa suomalaista kielentutkijaa, jonka nimi ja velvoittava muisto tulee kotimaassa ja maailmalla elämään yhtä kauan kuin hänen esikuvansa M. A. Castrénin.

Virittäjä 1950.

Maaliskuussa 1846 kirjoitti M. A. Castrén ystävälleen J. V. Snellmanille Si-periasta tähän tapaan:

“Koska nykyinen matkani tulee riittävästi todistamaan, että Suomen heimo on sukua samojedilaiselle ja koska suomalaiset lisäksi ovat ilmeistä sukua turkkilaisille ja tataareille, niin kielentutkimuksen lähin tehtävä on tietenkin yrittää samojedin avulla välittää yhteys suomalaisista tunguuseihin. Tunguuseista on edelleen tie avoinna mantšuihin, ja mongoleihin meidät johtavat kaikki tiet, koska sekä turkkilaisten, samojedien, tunguusien että mantšujen arvellaan olevan sukua heille. Meidän täytyy vähitellen totuttautua siihen ajatukseen, että olemme noiden halveksittujen mongolien sikiöitä.”

Näin virinnyt ajatus suomensukuisten, samojedilaisten, turkkilaisten, mongolilaisten ja tunguusilaisten kielten alkusukulaisuudesta – ns. uralilais-altailainen hypoteesi – sai varsin pian kannattajia. Nimekkäät ulkomaalaiset tutkijat ryhtyivät sitä kehittelemään, mutta Suomessa suhtauduttiin “mongoliteoriaan” yleensä jyrkän

torjuvasti tai enintään varsin pidättyvästi: “On solvaavaa väittää suomalaisia mongoleiksi! Kielissä voi ehkä olla joitakin samantapaisia sanoja, mutta rodullisestihan me emme suinkaan ole mongoleja!” Kukaan ei tuntenut mongolin kieltä, mutta silti kiivailtiin pontevasti sukulaisuusajatusta vastaan. Pelkät tunnesyytkö määräisivät suomalaisten tiedemiesten asennoitumisen? Suomalais-ugrilaisen Seuran avarakatseinen perustaja Otto Donner piti tarpeellisena, että joku suomalainen tutkija lähetettäisiin itse paikalle ottamaan selvää mongoleista ja heidän kielestään. Tämä tehtävä uskottiin nuorelle maisteri John Ramstedtille.

G. J. Ramstedt vaikutti tiedemiehenä yli viisi vuosikymmentä, ja tästä ajasta hän vaelasi seitsemättä vuotta tutkimusmatkoilla Aasiassa. Menestyksellistä harjoittelua vastaisiin vaativiin kenttätöihin oli Volgan varren ns. vuoritšeremissien kielen tutkiminen kesällä 1898. Jo saman vuoden lopulla hänen matkansa suuntautui kauas Pohjois-Mongoliaan, missä hän viipyi Urgan (nykyisen Ulan Batorin) jurtakaupungissa ja aron paimentolaisten parissa vuoteen 1901 saakka ja perehtyi eritoten mongolien puhekieleen, jonka tutkimista ei varhemmin ollut juuri ollenkaan harrastettu. Pitkän ja vaivalloisen retken arvokkaat tieteelliset kokoelmat joutuivat paluumatkalla varkaiden saaliiksi, ja miltei pelkästään erinomaisen muistinsa varassa Ramstedt kirjoitti kotimaahan palattuaan kaksi perustavanlaatuista teosta: väitöskirjan, joka koskettelee mongolin verbioppia, sekä tutkimuksen siitä, miten Urgan murre poikkeaa klassisesta kirjamongolista. Nämä julkaisut ilmestyivät 1903. Ne nostivat tekijänsä, Lahden yhteiskoulun kieltenopettajan, mongolistien eturiviin, ja niitä käytettiin kymmeniä vuosia oppikirjoina mm. Venäjän yliopistoissa.

Jo maaliskuussa 1903 Ramstedt läksi taas mongoliheimojen luokse, tällä kertaa ns. länsimongolien keskuuteen, aluksi Volgan alajuoksun länsipuolella asustavia kalmukkeja tutkimaan. Saman vuoden syyspuolella hän teki retken Afganistanin rajalle asti ottamaan selvää ns. mogoleista, eteläisimmästä mongoliheimosta. Kukaan ei tahtonut uskoa, että muinaisten “suurmogolien” jälkeläisiä olisi vielä ollut löydettävissä, mutta salapoliisin tavoin Ramstedt suoritti etsintöjä, ja viimein tavoitettiin pari työmiestä, jotka osasivat vanhaa mongolimurretta. Viiden päivän pe-

rästä tutkija kuitenkin sairastui ankaraan malariaan, ja hänen oli palattava toipumaan Suomeen. Mogolien kielestä oli sentään tullut lyhyessä ajassa tallennetuksi keskeisen sanaston lisäksi joukko tekstejä, ja Ramstedtin julkaisu ”Mogholica” (1905) oli viime vuosiin saakka tämän vanhakantaisen mongolimurteen ainoa lähde.

Varhain keväällä 1905 Ramstedt oli taas täydessä työvireessä, ensin Volgan tutuilla kalmukcimailla ja sitten Kaukasuksen pohjoispuolisilla levottomilla seuduilla, missä hän otti selvää nogai- ja kumyk-turkkilaisten kielestä. Koska osa kalmukeista yhä asuu varhemmilla itäisillä kotiseuduillaan Kiinan Itä-Turkestanissa, tutkijan oli käytävä sielläkin. Jännittävä oli vankkurikyyti Sinkiangin maakunnan pääkaupunkiin Urumtšiin, jossa Ramstedt työskenteli useita kuukausia, mutta seikkailuja ei suinkaan puuttunut kotimatkaltaakaan. Venäjällä oli onnettomasti päättyneen Japanin sodan jälkeen puhjennut suurlakko, ja etenkin Siperian puolella oli ”svaboda” synnyttänyt melkoisen sekasorron. Tieteelliset kokoelmansa tutkija kuitenkin sai tällä kertaa onnellisesti tuoduksi mukanaan kotiin Lahteen, jonne hän palasi vuoden 1905 viimeisenä päivänä.

Vuodet 1906 – 1909 Ramstedt opetti jälleen Lahden yhteiskoulussa ja julkaisi joukon tutkimuksia sekä kokoelman keräämiään kalmukkilaisia satuja ja tarinoita. 1906 hänet nimitettiin Helsingin yliopiston dosentiksi alanaan altaalainen kielentutkimus, oppiaine, joka nyt ensi kertaa tuli yliopistomme ohjelmaan.

Varhemmat rasittavat kaukomatkinsa Ramstedt oli suorittanut ilman apulaista, mutta lähtiessään toukokuussa 1909 uudelleen Mongoliaan hänellä oli toverinaan nuori arkeologian maisteri Sakari Pälsi. Matka oli luonteeltaan muinaistieteellinen: päätarkoituksena oli etsiskellä Urgan länsipuolisilta aroilta muinaisturkkilaisia hautamonumentteja ja tallentaa niiden piirtokirjoitukset mahdollisimman tarkasti. Eräitä ennestään tuntemattomiakin arvokkaita muistomerkkejä löydettiin autiomaan hiekasta. Kaiken aikaa Ramstedt teki tietysti myös lingvistisiä muistiinpanoja; lähinnä hän tällä kertaa keräsi itämongolin päämurteen, halhan, sanastoa.

Kun Ramstedt kolme vuotta myöhemmin kävi taasen Pohjois-Mongoliassa, maa oli Kiinan keisarikunnan kukistuttua julistautunut itsenäiseksi. Hallituksen jäsenet kääntyivät luottamuksellisesti suomalaisen ystävänsä ”Biliktu Bakšin”

(suuritetöisen opettajan) puoleen; häntä pyydettiin jopa valtakunnan opetusasiain järjestäjäksi. Maanmiehemme kieltäytyi kuitenkin tästä kunniasta ja ryhtyi apulaisensa, maisteri Arvo Sotavallan kanssa mieluummin etsiskelemään autiomaasta tuhannen vuoden takaisia piirtokirjoituksia ja panemaan paperille mongolien kansantietoutta ja sanavarastoa.

Seitsemällä idänretkellä oli kertynyt erittäin runsaasti tieteellisiä aineskokoelmia – enemmän kuin kerääjä itse ennätti julkaista. Yhä vielä on ilmestymättä melkoinen määrä hänen muistiinpanojaan. Painetuilla teoksillaan, joista epäilemättä arvokkain on suuri kalmukin kielen sanakirja (1935), Ramstedt saavutti huomiota ja tunnustusta kaikkialla, missä Sisä-Aasian kieliä tutkitaan. Hän oli nykyaikaisen altaistiikan varsinainen perustaja ja on yhä tämän uuden tieteenhaaran näkyvimpiä nimiä. Hänen kansainvälinen koulukuntansa on edelleen kehitellyt mestarin ajatuksia ja kyennyt menestyksellisesti pitämään puolensa niitä hyökkäyksiä vastaan, joita siihen on toisinaan suunnattu. Ramstedtin tutkijanavuja olivat laajan kentän erinomainen hallinta ja terävä kombinoitukyky. Kieltämättä hänen julkaisuihinsa on jäänyt epätasaisuuksia ja virheitäkin, lähinnä sen vuoksi, että hän joskus liiaksi luotti muistiinsa. On syytä pitää mielessä, että hän joutui alusta lähtien raivaamattomaan viidaksoon ja oli koko ikänsä uranaukaisija, joka kulki omaa suoraa tietään ja joutui turvautumaan suurimmaksi osaksi itse matkoillaan keräämäänsä aineistoon.

Vuonna 1917 Ramstedt nimitettiin altaillaisen kielentutkimuksen henkilökoh-
taiseksi ylimääräiseksi professoriksi. Hän ennätti hoitaa uutta virkaansa vain pari vuotta, kun hän odottamatta joutui aivan toisenlaisiin tehtäviin: Suomen ensimmäiseksi diplomaattiseksi edustajaksi Japaniin, Kiinaan ja Siamiin, asemapaikkanaan Tokio. Kaukoidässä lähettiläänä kulunut vuosikymmen ei suinkaan merkinnyt Ramstedtin tieteellisen työskentelyn tyrehtymistä, vaan tutkimusalan avartumista. Hän opetteli japanin kielen ja ryhtyi ratkomaan sen alkuperän arvoitusta – samaan suuntaan kuin eräät johtavat japanologit nykyäänkin: japanin juuret lienevät löydetävissä lähimmältä Aasian mantereen rannikolta, Koreasta. Ramstedt perehtyi lähettiläsvuosinaan näet myös korean kieleen, jonka sukulaisuussuhteista oli esitetty lukuisia hypoteeseja. Hän tuli vakuuttuneeksi siitä, että koreakin on altaillaista läh-

töä, siis tunguusin, mongolin ja turkin sukulainen. Laajalti tunnetuiksi ovat tulleet hänen englanninkieliset teoksensa, selkeäpiirteinen "Korean kielioppi" (1939) ja "Tutkimuksia korean kielen etymologian alalta" (1950); jälkimmäinen on korean etymologinen sanakirja, ensimmäinen laatuaan. Vaikka erinäiset Ramstedtin sananselitykset ilmeisesti ovat harhaan osuneita, hänen perusnäkemyksensä korean kielen altailaisesta alkuperästä on saanut viime aikoina asiantuntevia kannattajia mm. korealaissyntyisten tiedemiesten keskuudesta.

Ramstedt oli meidän oloissamme harvinaisen monipuolinen kielimies. Ylioppilaana hän luki klassisia kieliä sekä hepreaa ja sanskritia. Tieteellisen uransa hän aloitti fennougristina, tšeremissin tutkijana, ja hän seurasi myöhemminkin kiinteästi uralistiikan kehitystä. Kansainväliseen kuuluisuuteen hän kohosi altaistina. Monia Euroopan kieliä hallitsevana polyglottina hänen oli hyvin helppo opetella esperanto, jota hän mielellään käytti esim. pitäessään Japanissa lukuisia esitelmiä Suomesta.

Tammisaarelaisen konetyömiehen pojasta kielentutkijoidemme eturiviin nousut Ramstedt oli harvinaisen sympaattinen ihminen. Sydämellinen, vaatimaton, huumoria viljelevä ja seurassa viihtyvä oppinut oli yhtä tervetullut diplomaattikutsuihin ja mikadon hovipiireihin kuin aron mongolijurttiin ja lamalaisluostareihin.

Mannerheim kertoo muistelmissaan, että Aasian halki ulottuneella ratsastusmatkalla häntä ei haluttu päästää käymään Julduzjoen kalmukkikaanin hovissa, mutta kun hän ilmoitti tuovansa kirjeen kalmukkien hyvin tuntemalta Biliktu Bakšilta, audienssi myönnettiin viipymättä. Biliktu Bakšin suosituskirjeet ovat avanneet ovia monille muillekin.

Kieliin Ramstedt innostui jo koulupoikana, ja kouluvuosista saakka hän harjaantui myös kynän käyttäjäksi. "Sanomia Turusta" julkaisi lukiolaisen kirjoitelmia vuodesta 1891 alkaen, ja 1895 painettiin nuoren maisterin vaatimaton esikoisteos, 24-sivuinen vihkonen "Raittius-runoja". Nuoruuden aatteista nimenomaan raittiusasia oli Ramstedtille aina hyvin läheinen, jopa siinä määrin, että hän suoritettuaan seitsemän retkeänsä itään joutui palkattomana dosenttina ollessaan kolmen vuoden aikana elättämään perheensä toimimalla Raittiuden Ystävien sihteerinä ja matka-

puhujana, ennen kuin hänelle älyttiin järjestää ensimmäinen vakinainen virka, henkilökohtainen professuuri.

Oli tietenkin tavatonta tuhlausta antaa ensiluokkaisen tiedemiehen ansaita leipänsä pikkukaupungin koulunopettajana ja aatteellisen yhdistyksen kolportöörinä. Ramstedtillä itsellään oli tosin viehtymystä kansanvalistajaksi. Vielä Japanin-vuosiensa jälkeen, 1930-luvulla, hän kierteli esitelmöimässä kansan- ja työväenopistoissa, ja salit täyttyivät kiinnostuneista kuulijoista. Luennoitsija ei aina pysynyt tiiviisti teemassaan – hän ei koskaan alentunut lukemaan paperista – , vaan esitys rönseyli varsin vapaasti, mutta palasi kuitenkin ajoissa pääasiaan. Tampereen työväenopistossa Ramstedt piti talvella 1937 esitelmän ajankohtaisesta aiheesta “Mistä Japanin ja Kiinan sodassa on kysymys?” Hän ei tyytynyt pelkkään senhetkiseen poliittis-sotilaalliseen katsaukseen, vaan aloitti puolentoista vuosituhannen takaa, ajasta, jolloin kiinalaisen kulttuurin aalto vyöryi yli koko Itä-Aasian ja jolloin japanilaiset omaksuivat maalleen kiinalaisperäisen nimen Nippon. Luennoitsija piirsi tauluun kiinalaiset kirjoitusmerkit “aurinko” ja “juuri, alku”; siinä on Japani-Nippon sanan etymologia: “auringon nousu”. – Luonteenomainen aloitustapa on myös tämä, jota Ramstedt käytti puhuessaan Tukholman Suomalaisen Seuran iltamassa 1946:

“Arvoisat suomalaiset! – Niin, kyllä me suomalaiset olemme aika arvokasta väkeä. Meitä tapaa vähän kaikkialla maailmassa, ja monet suomalaiset ovat kohonneet hyvinkin arvokkaihin asemiin ulkomailla. Japanissa tuli kerran puheilleni amerikkalainen korkea-arvoinen meriupseeri, jonka nimi oli Andrew Anderson. Hän tervehti minua selvällä Savon murteella: ‘Hyvvee päevee!’ Pian selvisi, että tämä sotaherra olikin alkuaan Antti Purhonen Mikkelistä.”

Koko Suomen kansan tuttavaksi verraton tarinoitsija-Ramstedt tuli muistellesaan 1940-luvulla yleisradiossa vaiheikkaan elämänsä kulkua. Kun nämä valloittavat muistelmat ilmestyivät kirjoina “Seitsemän retkeä itään” (1944) ja “Lähettiläänä Nipponissa” (1950), niistä jouduttiin hyvin pian ottamaan uusia painoksia, ja myös niiden ruotsinnokset tavoittivat runsaasti ihastuneita lukijoita.

Ramstedt jos kuka oli pätevä vastaamaan vanhaan kiistakysymykseen, ovatko suomalaiset mongoleja. Mielipiteensä hän lausui lyhyessä kansantajuisessa kirjai-

G. J. Ramstedt

tuksessaan "Olemmeko mongoleja?" (1909). Ainakaan mongolit eivät varmaan vastustaisi ajatusta, sillä heillä on sananlasku "Ei ole olemassa ei-mongolilaista ihmispäätä", mutta "tähän päivään saakka ei ole voitu löytää suomalais-ugrilaisten kielten ja mongolin kielen välillä sellaista sukulaisuutta, joka tukisi suomalaisten mongolilaista alkuperää". Kirjoittaja huomauttaa, että kielisukulaisuuskysymystä pohdittaessa ei sovi vertailla eriheimoisia yksityisiä nykykieliä keskenään, vaan ensin on saatava selville kunkin kielikunnan lähtömuoto, ns. kantakieli, ja vasta muinaisia kantakieliä voi yrittää rinnastella toistensa kanssa. Hän oli kokeillutkin tällaista vertailua, mutta "mistään läheisestä sukulaisuudesta ei voida puhua altaillaisen (siis turkkilais-mongolilais-tunguusilaisen) ja suomalais-ugrilaisen kantakielen välillä". Jos kielivertailuissa edetään rohkeasti vielä pitemmälle, niin "samojedit, Koillis-Siperian jukagiirit ja altaillaiset kansat on asetettava johonkin yhteyteen suomalais-ugrilaisten ja indoeurooppalaisten kanssa". "Puolustettavissa olisi suuri kieliryhmäjakso", johon kuuluisivat indoeurooppalaiset, uralilaiset (ts. suomalais-ugrilais-samojedilaiset) ja altaillaiset kielet ynnä jukagiiri. Kysymyksessä olisi "tietysti äärettömän kaukainen ja hämärä kielisukulaisuus. On joka tapauksessa selvä, että suomalaiset sukulaisineen ovat rodullisesti jotenkin lähellä indoeurooppalaisia, eikä mistään läheisestä sukulaisuudesta suomalaisten ja mongolien välillä voida puhua."

Ramstedtin vastaus on siis sittenkin periaatteessa myöntävä; kysymys on kuitenkin tavattoman etäisestä lankoudesta. Juuri samankaltaisia mielipiteitä erinäisten Euraasian kielikuntien mahdollisesta yhteisestä alkuperästä esitettiin muuallakin samoihin aikoihin, ja eräät arvovaltaiset kielentutkijat ovat yhä tämän uudelleen esiin nousseen "nostraattisen hypoteesin" kannalla. Meidän päiviemme antropologit ovat puolestaan verityyppivertailuissaan todenneet suomalaisissa erinäisiä itäisiä piirteitä, esim. sellaisia muissa eurooppalaisissa tuiki harvinaisia seerumin transferrinejä, jotka ovat dominoivia "noissa halveksituissa mongoleissa".

Johdanto teokseen G. J. Ramstedt: Seitsemän retkeä itään. Ikivihreitä muistelmia 9. Porvoo, Helsinki 1967.

TOIVO LEHTISALO (1887 – 1962)

Pöytyän Mustanojan kansakoulun opettajan Gustaf Wilhelm Löfgrénin lapsista osoitti vanhin poika, 16. kesäkuuta 1887 syntynyt Toivo Vilho, jo kouluvuosiin suuria mielenkiintoa tutkimusmatkoihin ja suomensukuisiin kieliin. “Elias Lönnrotin matkat” ja József Szinnyein kirjanen “Suomen kielen heimolaiset” olivat hänen mielilukemistaan. Kuudesluokkalaisena lyseolaisena hän kävi kesälomalla tapaamassa lähiheimolaisiamme virolaisia Muhussa ja Kuresaaressa ja ystäväystyi tällöin mm. paria vuotta vanhempaan Willem Grünthaliin. Seuraavana keväänä, toukokuussa 1906, Toivo Löfgrén otti sukunimen Lehtisalo ja suoritti yksityisesti ylioppilastutkinnon Tampereen suomalaisessa yhteiskoulussa, vuotta aikaisemmin kuin hänen turkulaiset luokkatoverinsa.

Opintorahoja ansaitakseen sujuvakynäinen ylioppilas Lehtisalo toimi ensin vuoden verran sanomalehtimiehenä Turussa ja lähti sitten syksyllä 1907 Helsingin yliopistoon. Oli selvää, että pääaineiksi tulivat suomen kieli ja suomalais-ugrilaiset kielet. Äidinkielen harrastus ei jäänyt pelkkien kurssilukujen varaan, vaan Lehtisalo alkoi jo ylioppilasaikanaan järjestelmällisesti tehdä muistiinpanoja syntymäpitäjänsä murteesta, niin että hän v. 1909 luovutti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle 2 250 lippua sisältävän murreosanaston. Samana vuonna painettiin Virittäjään hänen ensimmäiset, pöytyäläiseen aineistoon pohjautuvat kielitieteelliset artikkelin-

sa “Kansa hokuja laatimassa vieraista kielistäkin” ja “Äännesubstitutsiota”. Sanastustyötä Lehtisalo jatkoi useaan otteeseen parina seuraavana vuosikymmenenä, lopuksi Sanakirjasäätiön stipendiaattina v. 1924 – 1925. Tällöin valmistui Pöytyän suursanasto, joka sisältää lähes 32 000 lippua ja on yhä esikuvaksi kelpaava etenkin foneettisen ja muoto-opillisen tarkkuutensa johdosta. Näihin aikoihin syntyi myös kotiseutuaiheinen kirjoitus “Vanhoista kirkonpaikoista Pöytyällä paikannimien ja tarujen valossa” (painettu 1928; Varsinais-Suomen maakuntakirja 2). – Oikeakielisyyskysymyksiin Lehtisalo ei juuri julkisuudessa puuttunut, mutta niitakin hän seurasi valppaana ja saattoi vanhoilla päivillään tuohtua kirjoittamaan – tosin vain pöytälaatikkoonsa – näinkin jyrkästi: “Yksinkertaisin on parasta suomea, kuulin radiossa äskettäin sanottavan. Eikö olisi pyrittävä myös kultivoituun kielenkäyttöön, vai edustaako oppikoululaisen ainekirjoitustyyli korkeinta tyyliä meillä? Minun täytyy tunnustaa, että minun on mahdotonta madaltua uudelleen koulupojan tasolle. Eikö suvaita enää persoonallista tyyliä?”

Suomen kielen ongelmat olivat aina läheisiä Lehtisalolle, vaikka hän suoritti pääasiallisen elämäntyönsä aivan toisella kielitieteen alalla. Elämänuransa viitoittumisesta hän on itse kirjoittanut:

“Minä olin [ylioppilaana] romanttisesti kiintynyt heimokieliin, ja sitä paitsi mielessäni hämmötti toive päästä Venäjälle lähemmin tutustumaan sukulaiskansoihin ja heidän elämäänsä. Olin ajatellut mordvan kielen tutkimista, mutta kun se oli jo melko hyvin tunnettu, kääntyi päähuomioni samojediin. Samojedikielet olivat siihen asti olleet miltei tuntemattomia. Castrénin jälkeen ei kukaan suomalainen kielentutkija ollut käynyt samojedien luona. Opettajani professori Heikki Paasonen alkoi juuri näihin aikoihin Castrénin niukkaan aineistoon perustuen luennoida samojedia, ja hän huomautti, että tutkimusmatkailijoiden lähettäminen samojedien pariin olisi tarpeen. – – Tulin kandidaatiksi ja maisteriksi v. 1910 ja olin epäröivällä kannalla sen suhteen, mihin lähinnä ryhtyisin. – – Silloin vogulintutkija Artturi Kanisto huomautti, että minun olisi nyt aika lähteä samojedien pariin ja kehotti minua menemään professori E. N. Setälän puheille. Prof. Setälä järjestikin kädenkäänteessä minulle apurahan kahdeksi vuodeksi, ja niin matkani lopulla vuotta 1910 alkoi.”

Lainaus on Lehtisalon muistelmateoksen “Tundralta ja taigasta” (1959) esipuheesta. Tässä kirjassaan vanha tutkija on erittäin hauska kertonut, mitä hän puoli vuosisataa sitten näki ja koki liikkeudessaan kolmen vuoden aikana Siperiassa ja

Pohjois-Venäjällä jurakkisamojedien, ostjakkien, syrjäänien ja venäläisten keskuudessa. (Muistelmat ilmestyivät saksaksi ja v. 1957 Lehtisalon "Juraksamojedisches Wörterbuchin" esipuheena.)

Ensimmäisellä kaukomatkallaan v. 1911 ja 1912 Lehtisalo tutki tundrajurakkeja. Aluksi hän asui vuoden verran Obin suulla Obdorskin isohkossa kirkonkylässä, josta hän teki lyhyitä retkiä ympäristöön ja kesämatkan Tas-lahdelle. Sitten hän siirtyi Uralin yli entisen Arkangelin kuvernementin jurakkien pariin. Toinen matka kesti vuoden 1914 ja suuntautui Obin lisäjokien Ljaminin, Kiselevskajan ja Sahalinskajan varsilla asuvien metsäjurakkien keskuuteen. – Tutkija oppi perusteellisesti tuntemaan jöröt, raskasliikkeiset jurakkisamojedit. Yli viideltäkymmeneltä eri seutujen jurakilta hän merkitsi muistiin sanastoa ja kielennäytteitä. Useimmat kielenoppaista olivat köyhtyneitä, poronsa ruton johdosta menettäneitä, joille ulkomailta saapuneen vieraan, "Pitkän Venäläisen", helposta istumatyöstä maksama palkka oli tervetullut tulonlisä. Ajan mittaan kävi kuitenkin säännöllinen sisällä oleskelu ja "kirjallinen työskentely" monelle luonnonlapselle sietämättömän vastenmieliseksi. Vain aniharva samojedi tajusi jotenkin tällaisen askartelun tarkoituksen, mutta onneksi he eivät sentään osoittaneet muukalaista kohtaan vihamielisyyttä, jollaista jotkut suomalaiset tutkimusmatkailijat ovat joutuneet kokemaan Koillis-Venäjän asukkaiden taholta. Metsäjurakit olivat arempia ja vieroksuvampia kuin tundran asujaimet. Eräillä tienoin he pakenivat metsiin, tutkijan tavoittamattomiin. Heidän mielestään ovat "oikeita ihmisiä" vain samojedit, ostjakit ja vogulit, koska heillä on "sama uskonto"; kaikki muut ovat herroja, "venäläisiä", jotka ovat esim. aivan avuttomia maastossa liikkujia: "he eivät osaa edes kulkea kylästä toiseen ilman viitoitettua tietä". Jurakkien ja obinugrilaisten kesken vallitsi ainakin vielä tuolloin yhä todellinen veriheimolaisuus, sillä tiettyjen jurakki- ja obinugrilaissukujen väliset avioliitot olivat sallittuja ja suosittuja. – Lehtisalo keräsi matkoillaan myös suuret määrät kansatieteellisiä esineitä, jotka nykyisin ovat Kansallismuseon hallussa, kuten hänen vastikään löytynyt valokuvakokoelmansakin.

Vanhuuden päivinä Lehtisalo muisteli tutkimusmatkoilla viettämäänsä vuosia ehkä elämänsä onnellisimpana kautena, vaikka työskentely Siperian pakkasissa ja

kurjissa alkuasukashökkeleissä olikin monesti varsin hankalaa ja voimille käypää, semminkin kun kotimaassa ei aina ymmärretty eristyksissä ahertavan tutkijan vaikeuksia. Hän on kertonut näiden rivien kirjoittajalle tutkimusmenetelmistään ja –periaatteistaan piirteitä, joita hän ei ole julkisuudessa kosketellut. Hänen jälkeensä jääneiden papereidensa joukossa on myös muutamia näitä seikkoja sivuavia käsi-kirjoitusliuskoja, jotka kaiketi on alkuaan ollut tarkoitus ottaa jurakkisamojedien sanakirjan esipuheeseen. – Koska tundrajurakkimurteet eivät eroa toisistaan siinä määrin kuin esim. ostjakki- ja vogulimurteet, Lehtisalo katsoi tarpeelliseksi tutkia perusteellisesti vain Obdorskin tundrajurakin. Muilla tundrajurakkialueilla hän viipyi verrattain lyhyen aikaa ja tyytyi usein ottamaan selville vain niiden murteen äännerakenteen ja morfologian erikoispiirteet. Jos kuitenkin löytyi hyvä kansanroutuden taitaja, hän pysähtyi tyhjentämään tämän aarteistoa. Sanaston keruussa hän kohdisti päähuomion verbeihin, “koska niissä ja niiden merkityksissä oli enemmän kiintoisaa vaihtelua kuin esineiden nimityksissä”. Hän pahoitteli joskus, ettei ollut sanastaessaan osannut kiinnittää kylliksi huomiota eräisiin tärkeisiin aihepiireihin, esim. sukulaisuustermistöön. Tavattoman pitkien välimatkojen ja voittamattomien luonnonesteiden – tulvien ja kelirikkojen – takia tutkijalta kului tundrajurakkien perin harvaan asutuilla ja miltei tiettömillä mailla suhteettoman paljon aikaa hänen siirtyessään murrealueelta toiselle. – Työskentelystään metsäjurakkien parissa Lehtisalo kirjoittaa: “Erinäisistä huomattavista, varsinkin äänteellistä laatua olevista eroavuuksista huolimatta totesin metsäjurakkimurteidenkin olevan melko lähellä toisiaan. Kiintoisin on itäinen eli Pur-joen murre, sen takia että se on säilyttänyt eniten vanhoja piirteitä, jotka muualta ovat kuluneet pois tai tasoittuneet. Valitettavasti minulla ei ollut tilaisuutta tutkia sitä pitempään; olisi pitänyt tehdä matka itäisten metsäjurakkien luo, mutta siihen ei stipendiaikani riittänyt.” Varsinkin metsäjurakkien parissa Lehtisalo joutui työskentelemään talvella ahtaissa ja rauhattomissa samojedien asumuksissa, joissa musteella kirjoittaminen ei pakkasen takia käynyt ollenkaan päinsä. Pöydän puutteessa ei voinut käyttää irrallisia sanalippuja, vaan muistiinpanot oli tehtävä kovakantisiin lehtiöihin, jolloin ei ollut kovinkaan helppoa esim. vertailla eri murteiden muotoja keskenään. Tällaisten muistiinpano-

jen irtileikkaaminen ja liimaaminen tai kopioiminen sanalippuihin jäi suoritettavaksi matkalta palattua kotimaassa. Se oli hankalaa työtä, johon kului vuosikausia. Tällöin paljastui myös erinäisiä tarkistusta kaipaavia kohtia, joiden kontrollointi olisi vaatinut uutta Siperian-matkaa. Niihin ei suomalaisille tutkijoille kuitenkaan tarjoutunut tilaisuutta Venäjän vallankumouksen jälkeisenä aikana. Huomattava apu Lehtisalolle koitui siitä, että hän sai kesällä 1928 Suomeen kielenoppaakseen Leningradista tundrajurakki Matvei Jaadnjen. Tämän kanssa hän työskenteli tiiviisti puolenkolmatta kuukautta, kuten ilmenee siitä kiintoisasta selonteosta, joka on julkaistuna Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirjan 44. osassa. 21-vuotias samojedilainen opiskelija – varhemmin poromies ja kalastaja – pystyi antamaan tärkeitä tietoja jopa jurakkien mytologian alalta. Erittäin tähdellistä oli, että Lehtisalo saattoi yhdessä ammattifoneetikon, prof. Frans Äimän kanssa perusteellisesti tutkia kielenoppaansa ääntämystä Helsingin yliopiston fonetiikan laitoksessa. Tällöin tekemiensä havaintojen perusteella hän on kaikesta päättäen jonkin verran tasoitellut Siperiassakin tehtyjen muistiinpanojensa tarkekirjoitusta. Se transkriptio, jota hän noudattaa jurakkilaisessa kansanrunouskokoelmassaan ja sanakirjassaan, poikkeaa näet jossain määrin esim. v. 1927 väitöskirjassa käytetystä. Laajojen kenttämuistiinpanojen myöhempi yksityiskohtainen tutkiminen aiheutti varmaan myös joukon tarkistuksia. Kävi ilmi, että eräät muutkin seikat olisivat olleet täydennyksen tarpeessa: ”Muistiinpanojeni kontrollointi itse paikalla olisi ollut tarpeellinen myös semasiologian kannalta. Kun joltakin kielenoppaalta on saanut sanan erilaisen merkityksen, olisi ollut hyvä tiedustella muualtakin, tunnetaanko tuo eroava merkitys, vai rajoittuuko se ehkä suppealle alueelle. On myös huomattava, että sanan puuttuminen sanakirjassa joltain alueelta ei merkitse useinkaan sitä, ettei sitä tunnettaisi, vaan johtuu siitä, etten ehtinyt sitä tiedustelemaan.”

Tutkimusmatkoilta palattuaan Lehtisalolla ei valitettavasti ollut taloudellisia mahdollisuuksia omistautua täydellä teholla laajan tieteellisen aineistonsa järjestämiseen ja julkaisemiseen. Toimeentulonsa turvaamiseksi hän ryhtyi ensin auskultoimaan normaalilyseossa, mutta koulunopettajan työ ei häntä kuitenkaan houkuttellut. Hän muutti pian maaseudulle kotipuoleensa. Hänen vanhempansa ja sisa-

ruksensa olivat siirtyneet Pöytyän naapuripitäjän, Karinaisten Kyrön kylään, ja tästä pikkupaikkakunnasta tuli samojedintutkijan pysyväinen asuinpaikka yli kymmeneksi vuodeksi. Varsinkaan alkuaikoina rahahuolet eivät ottaneet hälvetäkseen, jonka vuoksi Lehtisalo harkitsi vakavasti jopa siirtymistä liikealalle. Maailmansodan aikaiset epävarmat olot estivät kuitenkin – onneksi – tällaiset hankkeet, joten hän omien sanojensa mukaan “alistui kohtaloonsa ja päätti jatkaa omalla alallaan”. Rasittavat matkat olivat tuntuvasti heikentäneet tutkijan terveyttä, ja hän kohensi kuntoaan ryhtymällä tosissaan urheilemaan. Parina kolmena kesänä Toivo Lehtisalo kunnostautui kilpamentillä neljännesmailerina. Palkintoja kertyi melkoinen kokoelma, mutta pääasia oli, että terveys palasi urheilun ansiosta. Lehtisalonsa mieliharrastuksena oli näistä ajoista alkaen viulunsoitto, joka virkisti häntä vielä vanhuusvuosinakin. – Kyrön-kautena oli varhemmin mainitun Pöytyän murteen sanastuksen lisäksi päätyönä samojedilaiskokoelmien painokuntoon saattaminen, kun Suomalais-ugrilainen Seura oli tri Kai Donnerin aloitteesta 1920-luvun puolimaissa myöntänyt pysyvän työstipendin tätä tarkoitusta varten. Ensin Lehtisalo kävi käsiksi jurakkilaisiin kansanrunousnäytteisiinsä. Alkuperäiset muistiinpanot oli usein tehty varsin nopeasti, jopa paikoin epäselvästikin, eikä tutkija ollut kerinnyt kääntää läheskään kaikkia kohtia itse paikalla. Kielennäytteitä oli koossa 730 painosivun verran, joten jo niiden toimittaminen julkaisukuntoon vei runsaasti aikaa, semminkin kun samalla oli teksteistä poimittava lisämateriaalia sanakirjaa varten. Matkoillaan kerääjä oli kiinnittänyt päähuomionsa leksikaaliseen aineistoon ja tehnyt tällöin foneettisessakin suhteessa tarkinta työtä.

Moninaiset esteet viivyttivät vielä kauan Lehtisalonsa aineskokoelmien lopullista valmistumista, mutta hänen työpajastaan – jona pitkät ajat oli vaatimaton saunakamari – alkoi ilmestyä tutkielmia ja teoksia, pääasiallisesti hänen omaan samojedimateriaaliinsa pohjautuvia. Jurakkien metsästysvälineitä ja -menetelmiä hän esitteli kirjoituksessaan “Zur jagd bei den juraksamojeden” (SUSA 30: 34), ja Kalevalaseuran vuosikirjan alkuosissa (2, 3, 4, 7 ja 9) tuli julkisuuteen kiintoisia kuvauksia mm. jurakkien vainajainpalvonnasta sekä pyhistä paikoista ja niiden haltijoista ynnä šamaanin jousesta, nuolesta ja noitarummusta. Suomalais-ugrilaisen Seuran

Toimitusten 53. osana v. 1924 ilmestynyt “Entwurf einer Mythologie der Jurak-Samojeden” on sekä tekijän omaan aineistoon että jossain määrin myös kirjallisiin lähteisiin perustuva deskriptiivi esitys, jossa kosketellaan jurakkien kosmogonisia satuja, taivaan, maan ja manalan henkiä, pyhiä paikkoja ja pyhiä eläimiä, kodanhaltijoita, vainajanpalvontaa ja šamanismia. Vertailevan uskontotieteen tutkijoille tämä kirja on osoittautunut erinomaisen arvokkaaksi lähteeksi. Arktisen kansatieteen tutkijat taas ovat antaneet täyden tunnustuksen Oslossa v. 1932 painetulle teokselle “Beiträge zur Kenntnis der Renttierzucht bei den Juraksamojeden”. Sen 60-sivuinen aihepiireittäin ryhmitelty terminologinen alkuosa sisältää erittäin runsaan erikoissanaston, joka ei rajoitu pelkän poronhoidon alaan, vaan käsittää esim. porolla liikkumiseen, jopa siirrettäviin asumuksiin ja niiden esineistöön liittyvän termistön. Selkeästi jaotellussa teoksen jälkiosassa tehdään selkoa mm. villipeuran metsästyksestä, porojen paimentamisesta, paimentolaisten vaelluksista ja porosta saatavista tuotteista. Erityinen luku on omistettu poronhoitoon liittyville alkukantaisille omistus- ja oikeuskäsityksille. Kirjan päättää 23-sivuinen jakso “Poro jurakkisamojedien uskonnossa”.

Eräissä suppeammissa tutkielmissaan Lehtisalo on kajonnut varsin laajakantoi-
siin henkisen kansatieteen ja folkloristiikan kysymyksiin. Vertailevan uskontotie-
teen alalla liikutaan Kalevalaseuran vuosikirjan 14. osaan (1934) painetussa kirjoit-
uksessa “Lepästä sielupuuna suomensukuisilla kansoilla” ja laajahkossa artikke-
lissa “Der Tod und die Wiedergeburt des künftigen Schamanen” (SUSA 48: 3; v.
1937). Viimeksi mainitussa esitellään eräitä šamaaninkokelaan “koulutukseen” liit-
tyviä samojedien, jakuuttien, burjattien, tunguusien, giljakkien, eskimoiden, in-
tiaanien ja Australian alkuasukkaiden käsityksiä. Miltei yhtä laajalla vertailumate-
riaalilla operoidaan edellisen yhteydessä julkaistussa tutkielmassa “Beobachtungen
über die Jodler” (SUSA 48: 2). Lähtökohtana lappalaisten, obinugrilaisten ja
jurakkisamojedien joiut siinä kosketellaan mm. šamaanien käyttämää pyhää sala-
kieltä, “henkien kieltä”, ja mielenkiintoisia runouden syntykysymyksiä. Lehtisalol-
la oli harvinaisen laajat tiedot mitä moninaisimpien kansojen folkloresta, ja hänen
tarkoituksensa oli liittää “Juraksamojedische Volksdichtung” -teokseensa vertaileva

universaali motiiviluettelo. Tätä varten hän suoritti runsaasti aikaa viepää detaljitutkimusta. Nämä esityöt ovat löytyneet hänen laajan kirjallisen jäämistönsä joukosta, ja niiden julkaiseminen olisi varmaan hyödyksi vertailevalle kansanrunoudentutkimukselle, vaikka Lehtisalo itse arvelikin, ettei vertailevien tutkimusten aika ole tällä alalla vielä koittanut, koska muiden samojediheimojen ja eräiden naapurikansojen folklorea tunnetaan toistaiseksi kovin vähän tai ei ollenkaan (ks. "Juraksam. Volksd.", esipuhe s. XI – XII).

Vaikka Lehtisalo uhrasi paljon työtä ja aikaa etnologisten kysymysten pohdintaan, niin kielentutkimus oli sittenkin hänen varsinainen alansa. Väitöskirjansa aiheen hän valitsi samojedin vokaalihistoriasta. Lopulla vuotta 1925 valmistui Kyrössä käsikirjoitus tähän teokseen, "Über den vokalismus der ersten silbe im juraksamojedischen", mutta sen painattaminen Saksassa vei oudon ja mutkikkaan transkription vuoksi pitkän aikaa, niin että väitöstilaisuus oli vasta 1927. Vastaväittäjänä oli toinen samojedintutkijamme Kai Donner, joka lausui teoksesta tunnustuksen sanoja, vaikka hän olikin mm. eräiden vokaalikvantiteettikysymysten suhteen jyrkästi eri mieltä kuin tekijä. Lehtisalon väitöskirjan pääansioita oli, että se tarjosi runsaasti uutta, tarkasti muistiin merkittyä materiaalia jurakista. Tekijä ulottaa kirjansa liitteessä tarkastelunsa muihinkin samojedikieliin ja rekonstruoi kantasamojedin ensi tavun vokaaliston. Tällöin hän noudattaa E. N. Setälän esittämää, sittemmin erheelliseksi osoittautunutta ablautteoriaa. – Koko uralilaisen kielen kunnan vokaaliston historiaa Lehtisalo uskaltautui ensimmäisenä tutkijana käsittelemään 50-sivuisessa yleiskatsauksessa "Zur geschichte des vokalismus der ersten silbe im uralischen vom qualitativen standpunkt aus" (FUF XXI; 1933). Tässä tutkimuksessa on tosin sovellettu samaa Setälän viitoittamaa selitystapaa kuin väitöskirjassa, mutta se on silti monessa suhteessa yhä varteenotettava julkaisu. – Eräissä pienemmissä kirjoituksissaan Lehtisalo on valaissut myös uralilaisten kielten konsonantiston historiaa, mm. esittänyt oman teoriansa astevaihtelun synnystä (Õpet. Eesti Seltsi Toim. 30; 1938).

Sekä laajuudeltaan että laadultaan huomattavimmaksi Lehtisalon kielihistoriallisista tutkimuksista jäi hänen v. 1936 ilmestynyt 400-sivuinen uralilaista johto-op-

pia koskeva teoksensa “Über die primären uralischen ableitungssuffixe” (SUST 72), tämän alan tärkein käsikirja, johon kaikkien uralilaisten kielten tutkijat joutuvat ehtimiseen turvautumaan. Teos on kymmenvuotisen ainestenkeruutyön kaunis tulos. Paitsi yksityiskohtaista äänteittäin ryhmiteltyä systemaattista osastoa, jossa lukuisille suomalais-ugrilaisille suffikseille on esitetty vastineet samojedista, kirjassa on kiintoisa johdanto-osa. Siinä kosketellaan esim. uralilaisten taivutuspäätteiden ja johtimien syntyä pronomineista, jotka vartalotyypiltään selvästi poikkeavat nomineista ja verbeistä. Erittäin merkittävä on myös luku, jossa pohditaan uralilaisen kantakielen sanavartaloiden toisen tavun vokaalista. – Äännehistorian ja johto-opin ohella Lehtisaloa askarruttivat suuresti myös uralilaisten kielten taivutusopin kysymykset. Monena vuotena hän käsitteli niitä yliopistoluennoissaan ja keräsi vertailuaineistoa laajalti oman kielikuntamme ulkopuoleltakin. Hänen uralilaisen taivutusopin alalta tekemänsä muistiinpanot koituvat toivottavasti tulevan tutkimuksen hyödyksi.

Runsaasti sadan samojedin sanan historiaa Lehtisalo on vuosikymmenien mitaan valaissut tieteellisissä sarjoissa julkaisemissaan parissakymmenessä etymologisessa artikkelissa, joista viimeinen ilmestyi Paavo Ravilan juhla kirjassa (SUST 125; 1962). Laajin laatuaan on sikermä “Uralische Etymologien” (SUST 58; 1928): 46 sanarinnastusta. Tavallisesti hänen lähtökohtanaan on jurakkisamojedi, jonka sanoille hän on esittänyt vastineita eritoten obinugrilaiselta taholta, usein myös lapista ja joskus itämerensuomesta saakka. Protolapin ongelmaa pohtiessaan Y. H. Toivonen nojautui melkoisessa määrin Lehtisaloon etymologioihin, ja Björn Collinder on ottanut niitä varsin runsaasti “Fenno-Ugric Vocabularyn” uralilaiseen osastoon. Muistettakoon, että juuri Lehtisalo on ensimmäisenä osoittanut mm. suomen sanojen *neiti*, *pii* ja *ylä* palautuvan kaukaiseen kantauraliin asti ja että hän ollut mukana myös *sampo*a selittämässä (Virittäjä 1929; vrt. myös E. N. Setälä, Sammon arvoitus s. 272). Hänen painosta julkaisemansa sanavertailut ovat kuitenkin vain vaatimattomia poimintoja siitä tavattoman runsaasta etymologisten muistiinpanojen kokoelmasta, joka syntyi lähinnä 1930- ja 1940-luvuilla ja joka nyt arkistoituna vie kolmatta hyllymetriä pienikokoisia sanalippuja. Hän oli syven-

tynyt mitä moninaisimpiin kieliin ja kielikuntiin, ja yliopistoluennoissaan hän esit-
teli 1940-luvulla eräitä universaalien sanavertailujensa tuloksia. Tarkastelun koh-
teeksi tulivat tällöin perin eksoottisetkin kielet, Tulimaassa, Sisä-Afrikassa ja Poly-
nesiassa puhuttuja murteita myöten, vaikka Vanhan mantereen suuret kielikunnat ja
niistä etenkin Pohjois- ja Keski-Aasiaan levinneet olivatkin etualalla, kun tehtiin
kulttuurisanaretkeilyjä uralilaisista kielistä lähtien. Hän ei kuitenkaan kiiruhtanut
julkaisemaan kaukovertailujensa tuloksia, vaan suhtautui niihin myöhemmin hy-
vinkin kriittisesti.

Lehtisalon kirjallisen tuotannon kiistattoman huipun ja kestävimmän rungon
muodostavat hänen muhkeat jurakkilaiset ainesjulkaisunsa. 60-vuotispäiväkseen
hän sai ensimmäiset kappaleet vastavalmistunutta teostaan "Juraksamojedische
Volksdichtung" (SUST 90; 627 s.). Se sisältää mm. jurakkilaisia maailmansynty-
taruja, lauluja haltijoiden synnystä, tarinoita ihmisten, jättiläisten ja pahojen henki-
en välisistä taisteluista, aikuisten ja lasten satuja, kertomuksia šamaanien vaelluk-
sista tuonpuoleisissa maailmoissa, šamaaninlauluja, loitsuja ja uhrirukouksia,
kaikki tarkkoine saksankielisine käännöksineen. Pisin runopukuinen kielennäyte
on 1 234 säkeen mittainen, ja laajin proosateksti vie 30 kookasta sivua. Teos on
ylivoimaisesti rikassisältöisin samojedilaisen kansanrunouden kokoelma. Se on
osoittautunut kerrassaan korvaamattomaksi aarreaitaksi samojedologeille ja uralis-
teille ja avannut aivan odottamattomiakin uusia näköaloja niille folkloristeille sekä
vertailevan uskonto- ja kansatieteen tutkijoille, jotka ovat osanneet käyttää hyväk-
seen sen antimia. Kirjansa alkulauseessa tekijä esittää kiintoisia huomioita jurakki-
murteiden nopeatempoisen ääntämyksen horjuvuudesta ja sen syistä. Tundran ja
taigan asukkaiden folkloren runollisesta arvosta hän lausuu: "En osaa arvata, mil-
laisilta jurakkisamojedien laulut tuntuvat semmoisesta lukijasta, joka on perehtynyt
esim. muodoltaan kauniisiin ja hehkuvatunteisiin intialaisiin tai arabialaisiin tari-
noin ja lauluihin. Ainakin sille, joka on perehtynyt samojedien oloihin, ne tuotta-
vat esteettistä nautintoa, kun kuulee mestarin niitä laulavan ihmeellisellä, oudolla
sävelellä tai esittävän syvällisen innoituksen vallassa".

Pääteoksekseen on Lehtisalo itsekkin luonnehtinut jurakkisamojedien sanakirjan-

sa, “Juraksamojedisches Wörterbuchin”, joka ilmestyi vasta 1956, vaikka sen käsikirjoitus oli – esipuhetta lukuunottamatta – täysin painettavaksi valmiissa asussa ainakin jo 1939. Sota-aika, tekijän muut tieteelliset harrastukset ja työläs korrehtuurinluku viivästyttivät tämän yli 700-sivuisen suurteoksen ilmestymistä, kirjan, joka sisältää arviolta runsaat 3 600 sana-artikkelia, monet niistä sangen laajoja, kosolti luontevilla esimerkkilauseilla valaistuja. Seikkaperäinen saksankielinen hakemisto vie peräti 80 nelipalstaista petiittisivua. Muutkin kuin samojedilaisen ja uralilaisen sanahistorian tutkijat löytävät Lehtisalons leksikosta runsaasti uutta aineesta, mutta tähän mennessä ovat esim. vain ani harvat semantikot tai etnologit huomanneet turvautua siihen. Varsinkin siteerattaessa saattaa tosin teoksen äärimmäisen tarkka foneettinen transkriptio tuottaa vaikeuksia. “Juraksamojedisches Wörterbuch” on sikäli etymologinen, että siinä on osoitettu, mitkä sanat ovat lainaa lähinaapureilta, venäläisiltä ja ostjakeilta. Venäläisperäiset ainekset näkyvät muuten usein kulkeutuneen jurakin siperianpuoleisiin murteisiin ostjakin välityksellä. – Teoksen varsinaisen sanakirjaosan saksansi prof. Gustav Schmidt. Vaikka hänen käännöksensä yleensä on hänelle ominaista taitavaa ja tunnollista tekoa, siinä on eräiden yksityiskohtien osalta toivomisen varaa. Kun jurakkilaisen esimerkkiaineiston sanonnat on saksannettu suomalaisesta käännöksestä, jossa jollakin sanalla voi olla monia merkitysvivahteita, kääntäjä on saattanut valita sellaisen saksalaisen vastineen, että se loitontaa jurakin sanonnan varsin kauas sen alkuperäisestä sananmukaisesta merkityksestä. Sanontojen ja puheenparsien saksannokset ovat siis toisinaan verrattain vapaita – olematta silti koskaan suorastaan virheellisiä. Sanakirjan käyttäjän on syytä ottaa selvä esimerkkilauseiden sananmukaisesta sisällyksestä etsimällä kunkin sanan tarkka merkitys vastaavan hakusanan kohdalta.

Vielä v. 1960 valmistui Lehtisalons ahkerasta kynästä tärkeä 463-sivuinen ainesjulkaisu “Samojedische Sprachmaterialien gesammelt von M. A. Castrén und T. Lehtisalo” (SUST 122). Tähän hän on painattanut loppuosan jurakkilaisista kielennäytteistään. Niiden joukossa on varsinaiseen folkloreeseen kuulumattomia jokapäiväisen arkikielen katkelmia, kuvauksia samojedien elämästä, esim. kodan rakentamisesta, muuttomatkoista, metsästyksestä ja nuotanvedosta sekä kertomus

erään samojediperheen matkasta Saksaan, jossa tundran asukkaita näyteltiin Pohjolan ihmeinä mm. Hampurin eläintarhassa. Varsinaista jurakkilaista kansanrunoutta kirjassa on 26 numeroa, yhteensä yhdeksisenkymmentä sivua: kaksi kertovaa laulua, kaksi pitkäkhkää tarinaa, 21 šamaaninlaulua ja yksi humalalaulu. Teoksen pääosan muodostavat Castrénin selkupilaiset ja metsäjurakkilaiset muistiinpanot – sanaluettelot ja kieliopin luonnokset – tarkasti alkuperäisten käsikirjoitusten mukaisesti julkaistuina. – Käydessään v. 1957 Leningradissa Lehtisalo haastatteli erästä siellä opiskellutta selkupia, ja tällöin syntyneet muistiinpanot ovat myös painettuina tässä kirjassa. – Arvokkaan palveluksen uralilaisen kielitieteen ja folkloristiikan tutkimukselle Lehtisalo oli tehnyt myös julkaistessaan M. A. Castrénin muistiinpaneman jurakkilaisen ja selkupilaisen kansanrunousaineiston kokonaisuudessaan v. 1940 teoksena “Samojedische Volksdichtung” (SUST 83).

Ainesjulkaisuihinsa Lehtisalo on tarkasti tallentanut monipuolisen kuvan puolen vuosisadan takaisesta vanhakantaisesta arktisesta elämänmuodosta, joka eräiltä olennaisilta osiltaan on tuomittu häviämään ja paikoin jo hävinnytkin. Niinpä on ilmeistä, ettei kansanrunous enää verso jurakkien tundroilla eikä taigassa samanlaisena eikä yhtä monipuolisena kuin suomalaisen tutkimusmatkailijan siellä vaeltaessa. Poronhoitokolhooseissa ja uusissa kulttuuritaloissa sekä samojedien kouluissa ja kerhoissa harrastetaan nykyisin toisenlaista ajanvietettä ja runoutta.

Toivo Lehtisalon kirjallinen tuotanto on kunnioitettavan laaja. Se käsittää pitkälti yli 3 500 painosivua, niistä yli 2 000 sivua tärkeitä aineskokoelmia, omia ja M. A. Castrénin keräämiä. Tutkijalta jäi tämän lisäksi runsaasti teoksiksi kehkeytymättömiä luonnoksia ja vertailevia muistiinpanoja, joista ainakin osa voitaneen ennen pitkää tavalla tai toisella saattaa hyödyttämään uralistiikkaa, folkloristiikkaa ja etnografiaa. Vuosien mittaan hän toteutti täysin ne toiveet, jotka häneen jo vuosisatamme alkukymmenillä asetettiin. Hänen nousunsa kansainvälisesti arvostetuksi tiedemieheksi, meidän aikamme johtavaksi samojedologiksi, tapahtui julkista huomiota herättämättä, eristyksissä syrjäisellä maaseudulla. Lehtisalon asuinpaikkoina olivat – hänen perustettuaan viimeisinä Kyrön-vuosinaan perheen – Lavansaari, Säiniö ja Selänpää sekä vasta vuodesta 1948 alkaen Helsinki. Maaseu-

dulta käsin hän hoiti pitkät ajat akateemista opettajantointaan: luennoin kaksi tuntia viikossa Helsingin yliopistossa, johon hänet oli nimitetty samojedilaisen kieli- ja kansatieteen dosentiksi v. 1932.

Yliopistoluentonsa Lehtisalo valmisti huolellisesti, ja hänellä oli aina uutta tarjottavaa kuulijakunnalleen, joka tosin pysyi suppeana, mutta oli sitä kiitollisempaa, jopa joskus varsin vaativaakin. Niinpä viron kielen lehtori, tohtori Grünthal, Lehtisalons vanha ystävä ja uskollinen kuulija, tiedusteli vähän väliä kesken luenton milloin minkin samojedin sanan tai muodon alkuperää. Dosentin luento muistuttikin toisinaan uralistiikan seminaariharjoitusta, jossa keskusteltiin, jopa väiteltiinkin vilkkaasti. Monet ulkomaalaiset fennougristit käyttivät Helsingissä ollessaan hyväkseen harvinaista tilaisuutta ja kävivät kuuntelemassa samojedin erikoistuntijaamme. Koko sen neljännesvuosisadan ajan (v:een 1957), jonka Lehtisalo toimi dosenttina, hän kosketteli luennoissaan pelkästään samojedologiaa; varhemmin mainitun, yli maapallon ulottuneen kulttuurisanojen tarkastelunkin lähtökohtana oli aina samojedi. Etäisimpien sukukieltemme tuntemisen ratkaisevaa merkitystä omankin kieleemme kaikkein varhaisimpien vaiheiden selvittäjänä hän syystä tähdensi usein ja pahoitteli sitä, ettei samojedille ollut varattu huomattavampaa sijaa meikäläisissä fennougristiikan opinnoissa ja että se oli kokonaan syrjäytetty suomen ja itämerensuomalaisten kielten akateemisista tutkintovaatimuksista.

Toivo Lehtisalolle suotiin professorin nimi ja arvo hänen täyttäessään 67 vuotta. Varhemmin, 60-vuotispäivänsä kynnyksellä, hän oli kieltäytynyt tästä kunnianosoituksesta, koska vielä oli toiveita, että hänet olisi kiinnitetty pysyvämmiin kuin dosenttina Helsingin yliopiston opettajakuntaan. Akateemisella uralla monesti koettut vastoinkäymiset eivät onneksi koskaan tukahduttaneet hänen tutkijanintoaan, vaikkakin ne ymmärrettävästi katkeroittivat hänen mieltään. Tämä hiljainen ja vilpittön oppinut ei juuri paljastanut ulkopuolisille pettymyksiään, pikemminkin hän oli tutussa seurassa hauska tarinoitsija ja kaskujen kertoja. Jälkeenjääneistä, ilmeisesti julkaistaviksi aiotuista autobiografian katkelmista, jotka lienevät syntyneet v:n 1960 vaiheilla ja joihin sisältyy mm. lapsuudenmuistelmia sekä havaintoja matkoilta Unkariin (1931), Leningradiin (1935) ja Lontooseen (1937), käy selvästi

ilmi, miten syvästi hänen kokemansa todellinen tai kuviteltu syrjintä oli häneen koskenut. Näissä paikoitellen tunnustuksenomaisissa ja elämänkatsomuksellisissa merkinnöissään hän osuu epäilemättä oikeaan luonnehtiessaan itseään esim. seuraavaan tapaan:

– “Olen yksinäisyyteen ja eristyneisyyteen taipuvainen, melko passiivinen luonne, joka on kiinnostuneempi filosofisesti tarkkailemaan tapahtumia kuin aktiivisesti taistelemaan mukana. En ole silti ollut reagoimatta eräihin tapahtumiin; koirakin ärähtää, jos sitä viskaa kalikalla. Mutta minulla on vielä se paha vika, että olen taipuvainen mystiikkaan ja pelkään koituvan onnettomuutta, jos vääryydellä pyrkii etuilemaan. Ja olen nähnyt elämässä yhtä ja toista sellaista, joka opettaa varovaisuuteen. – – Flegmaattinen luonne, jolle sisäinen kehitys ja viisaus on tärkeintä, tulee syrjäytetyksi, mutta hänelle saattaa jäädä palkinnoksi tunnonrauha”.

Ilmeisesti vain vähää ennen kuin ankara taudinkohtaus keväällä 1962 pakotti Toivo Lehtisalon sairaalaan, hän oli kirjoittanut seuraavat rivit, jotka löytyivät hänen työpöydältään:

– “Kun ihminen tulee vanhaksi, hän alkaa käytännöllisesti ja henkisestikin vetäytyä erilleen maailman hyörinästä, syventyä vain itseensä ja sielullisesti lähestyä elämää erillään ruumiista. Sitä mukaa kuin tämä edistyy, hän tuntee itsensä rauhalliseksi ja onnelliseksi. Abstraktiset tieteet, kuten matematiikka, soveltuvat parhaiten hänen ajatusmaailmaansa. Matematiikka operoi numeroin, kirjaimin, lausekein ja yhtälöin. Mutta kielitiedettäkin voidaan harrastaa teoreettisesti, operoiden äänteiden ja niiden foneettisten merkkien avulla, näistä muodostetuilla tavuilla, sanoilla ja lauseilla. Se tärkeä ero vain on, että kielitieteessä ovat välttämättömiä myös sanojen merkitykset. Kielitiede on sitä mielenkiintoisempaa, mitä enemmän sitä voidaan abstrahoida. – – Puhtaassa kielitieteessä on foneettisten havaintojen teko välttämätöntä. Olen kuullut kielentutkijain sanovan, ettei perin tarkkojen foneettisten havaintojen tekeminen ole hyödyllistä, koska tällöin joudutaan muistiinpanemaan sellaista, joka kuuluu kielenoppaan yksilöllisen ääntämyksen piiriin eikä ole tyypillistä kaikille samaa murretta puhuville. On kuitenkin huomattava, että ellei puhetta merkitä tarkasti muistiin, vaan siihen tehdään muutoksia, jotka muistiinpanija katsoo tarpeellisiksi, joudutaan mielivaltaisuuden ja väärennyksen tielle, joka ei sovellu puhtaaseen tieteeseen. – – Tunnen tapauksen, jolloin nuori kansatieteilijä ryhtyessään valokuvaamaan pakanallista kalmistoa määräsi apulaiset siirtämään maanpäälliset haudat suoriin riveihin, sillä niin valokuva tuli hänen mielestään kauniimpi. Niinkuin tällainen on havaintojen tahallista väärennystä ja ehdottomasti tuomittavaa, samaa on sanottava foneettisten havaintojen väärentämisestä. Kun ylioppilana tein havaintoja kotiseutuni murteesta, kuuntelin tarkasti eräiden henkilöiden ääntämystä. Tällöin havaitsin affektien, tunteen, epäröinnin, liioittelun, halun jms. hämmästyttävässä määrässä vaikuttavan tavallisten ihmisten ääntämykseen. Esim. jos puhuja lausuu jotakin, jonka todenmukaisuutta hän epäilee, hän

saattaa pitentää sanan ensi tavun lyhyttä vokaalia, mistä kuuliija heti tekee johtopäätöksensä. Sanotaan, ettei Länsi-Suomen murteissa ole liudentuneita konsonantteja. Tapasin naisia, joiden puheessa esiintyi liudentunut /a/ aivan selvästi, esim. *of vai huiffui*. Tämä äänne voidaan todeta vain, jos tarkasti ja ennakkoluulottomasti tehdään havaintoja. Kun tiedemies saa käsiinsä tällaista aineistoa, hänet valtaa turvallisuuden tunne, hän tuntee saaneensa aineistoa, joka ei ole väärennettyä. Miehenkin puheessa saattaa olla sellaista muusta erottuvaa ääntämystä, joka johtuu hänen yksilöllisestä luonteestaan ja jota toiset eivät käytä, vaan jopa vieroksuvat, esim. interdentaalinen *t*, johon liittyy vähän spiranttihälyä. Kaiken tällaisen tarkka huomioiminen avaa uusia näköaloja psykologian ja kielen välisten suhteiden tutkimiseen. Musikaalisen koron vaihtelu liittyy vielä enemmän ja lähemmin affektiin, tunteeseen ja yksilölliseen luonteenlaatuun kuin foneettiset ääntämisvaihtelut.”

Loppuun saakka vanhan tutkijan virkeänä säilynyt ajatus askarteli kielitieteen keskeisten ongelmien parissa. Professori T. Lehtisalonen ehyesti tietelle omistettu ja tuloksista rikas elämä sammui Helsingissä 8. elokuuta 1962.

Kalevalaseuran vuosikirja 43, 1963.

KAI DONNER (1888 – 1935)

V. 1883 perustettiin Helsingissä Suomalais-ugrilainen Seura. Varsinainen aloitteen tekijä oli senaattori ja sanskritin kielen professori Otto Donner. Seuran tarkoituksena oli suomensukuisten kielten ja kansojen tutkiminen, mutta alue laajeni käsittämään myös altaillaiset kielet. Lyhyesti sanoen tarkoitus oli jatkaa M. A. Castrénin aloittamaa työtä.

Seura lähetti nuoria tutkijoita sukukansojen keskuuteen. Yksi näistä kenttätutkijoista oli seuran perustajan poika, Karl (Kai) Reinhold Donner, joka valitsi kentäkseen Castrénin läheisimmän alueen, Siperian samojedikielet, tarkemmin sanoen ostjakkisamojedin eli selkupin sekä pienimmän kaikista, Sajanin vuoriston kamasin. Hänen akateemisia opettajiaan olivat E. N. Setälä, Heikki Paasonen, Yrjö Wichmann ja G. J. Ramstedt. Hän opiskeli myös v. 1908 Budapestin ja Cambridgen yliopistossa. Helsingin yliopiston klinikoissa hän hankki myös lääketieteellisiä tietoja, jotka olivat tuiki tarpeen Siperian taigassa ja tundrilla.

Suoritettuaan keväällä 1911 filosofian kandidaatin tutkinnon Helsingin yliopistossa hän elokuussa aloitti ensimmäisen Siperian-matkansa, jonka hän teki omin varoin. Matkoistaan hän julkaisi kiintoisan kirjan "Siperian samojedien keskuudessa" (suomeksi ja ruotsiksi 1915, 2. suomalainen painos v. 1923, saksankielinen laitos ilmestyi Stuttgartissa 1926).

Pietarin kautta Donner matkusti aluksi Tomskiin (8. 10.), missä sikäläiset venäläiset tutkijat esittelivät hänellä samojedimuistiinpanojaan. Donner jätti Tomskiin

eurooppalaiset vaatteensa ja muuntautui aasialaisasuiseksi matkamieheksi. Reitti suuntautui isossa reessä Obin jäätä myöten kohti pohjoista. Samojedea hän tavoitti runsaahkosti mm. Taizakovan, Kolpašovan, Ivankinan ja Parabelin kylissä eli jurtilla. Narymin pikkukaupungin arkistossa Donner työskenteli. Pitempään hän viipyi Tymskojen kirkonkylässä löydettyään lahjakkaan kielenoppaan Oläškan, joka kuitenkin ei ollut tottunut istumaan hiljaa lämpöisessä tuvassa. Donner oppi kuitenkin jo sen verran selkupia, että hän tuli toimeen ummikkosamojedienkin kanssa, ja totesi, että eläminen alkuasukkaiden tavoin heidän keskuudessaan oli paras tapa kielen oppimiseen. Näin hän tästedes menettelikin, kuten tarkka päiväkirja kertoo. – Narymin piirissä asui n. 2 500 samojedia ynnä lisäksi ostjakkeja, ja miltei jokaisessa jurtassa puhuttiin eri murretta kuin naapurissa.

Päiväkirja kertoo Siperian talven pituudesta, ankaruudesta ja lohduttomuudesta. – Kun vedet toukokuussa alkoivat aueta, Donner läksi tutkimaan Obin sivujoen Tymin samojedea hankittuaan kevyen kajuutallisen matkaveneen, jota hän käytti seuraavillakin jokimatkoillaan mm. käydessään elokuussa Jeniseiskin kuvernementin pääkaupungissa Krasnojarskissa. Täällä hän ensi kerran kuuli, että Sajanin vuoristossa eli yhä kamassien samojediheimon rippeitä ja hän käväisi myös itse paikalla toteamassa, että Castrénin tutkimia kamasseja oli vielä jokusia sikäläisessä Abalakovan kylässä.

Pääkohteena olivat kuitenkin yhä selkupit. Nyt ne kylät, jotka sijaitsivat Ketjoen varrella, ”selkupien Karjalassa”, kuten Donner kirjoitti.

Matka jatkui Ketiltä Jenisein jokialueen puolella jäätynyttä Jeniseitä myöten kohti pohjoista vetokoirien reellä aina Jäämeren rantamalle Dudinkan kylään asti. Paitsi selkupia hänellä oli matkalla tilaisuus tutkia myös pohjoissamojedilaisia pikukieliä, enetsiä ja nganasania.

V:n 1913 alkaessa Donner suoritti rasittavan talvimatkan Jenisein varrella sijaitsevasta Turuhanskista poikki hyytävän tundran Tas-joen ylitse takaisin Ob-joelle (pakkasta oli paikoin -54° C).

25-vuotiaan tutkimusmatkailijan tuolloiset mielialat kuvastuvat mm. seuraavasta matkapäiväkirjan otteesta: ”Iloitsin sanoin kuvaamattomasti saatua vihdoinkin matkustaa seuduille, jonne sivilisaatio ei vielä ollut tullut, maanääriin, joita kulttuuri-ihmisen jalka ei koskaan ollut astunut. Minä nautin matkatessani kiitävillä

S. 156 – 159: Kai Donnerin Siperian-kuvia vuodelta 1912. Museovirasto.

poroilla autiomaahan, missä elämä kulkee eri teitä kuin muualla.” – Välillä kyllä masennuskin valtasi mielen, mutta ponnistella piti (se oli kai isänkin määräys).

Tammikuun lopulla 1913 läksi Tasin kirkolta etelään päin 18 nartan karavaani. Pysähdyttiin kaikissa selkupien asumuksissa tekemässä muistiinpanoja ja eräältä šamaanilta Donner sai nelituntisen selonteon loitsimismenoista. Seuraavana päivänä karavaani eksyi reitiltään pimeässä ja joutui yöpymään ulkosalla lumikuopissa 60 asteen pakkasessa. Seudulla vallitsi lisäksi yleinen nälänhätä, koska edellinen talvi oli ollut erittäin ankara eivätkä kädestä suuhun elävät alkuasukkaat olleet varanneet edes kalaa.

Tasin samojedit eivät osanneet juuri ollenkaan venäjää, mutta Donner oli jo oppinut siinä määrin heidän kieltään, että toimeen tultiin.

Jenisein varsilla Donner oli kerännyt aineistoa myös jeniseinostjakin eli ketin kielestä sekä tunguusista. Itse asiassa Donner oli Castrénin ohella ainoa tutkija, joka perehtyi kaikkiin eläviin samojedikieliin. Kamassiheimon sirpaleita Sajanin vuoristossa hän oli käynyt tapaamassa jo pitkällä, yli 20 kk kestäneellä Siperian-matkallaan, mutta tarkempaa tutkimista varten hän matkusti heidän luokseen v. 1914. Tämä aineisto ilmestyi v. 1944 painosta 216-sivuisena teoksena. Donnerin laajat selkupin ainekset ovat paraikaa Juha Janhusen käsiteltävinä.

Donner ei itse ennättänyt julkaista kuin pienen osan kieli- ja kansatieteellisiä aineistojaan, sillä hartaana kotimaan ystävänsä hän asetti vuosikausiksi monipuoliset kykynsä itsenäisyyteen pyrkivän isänmaansa palvelukseen keskeisenä aktivistina ja jääkäri liikkeen toimimiehenä.

* * *

Yksityiskohtaisen saksankielisen selonteon Kai Donnerin elämänvaiheista, tutkimusmatkoista ja julkaisuista olen laatinut johdannoksi teokseen “Kai Donners Kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzügen der Grammatik” (Helsinki 1944; SUS:n Lexica VIII). – Sittenmin on Jörn Donner julkaissut omalaatuisen persoonallisen kuvauksen mm. kodistaan ja vanhemmistaan laatiessaan uuden painoksen isänsä matkakirjasta “Siperian samojedien keskuudessa” (1979). Kuvitus on tässä parempi kuin alkuteoksessa.

T. I. ITKONEN (1891 – 1968)

KOLTAN JA KUOLANLAPIN SANASTAJA

T. I. Itkonen, tänään 70 vuotta täyttävä Lapin kansan ja kielen kuuluisa tutkija, aloittaa suurteoksensa ”Koltan- ja kuolanlapin sanakirjan” esipuheen seuraavaan tapaan:

”Kun isäni Lauri Arvid Itkonen, silloinen Pulkkilan kappalainen, vuonna 1899 muutti noin 700 kilometriä pohjoisempaan sijaitsevan laajan Inarin pitäjän kirkkoherraksi, meidän tuolloin yhdeksänpäinen perheemme joutui varsin erikoislaatuisiin oloihin. Matkustimme 500 kilometriä hevoskyydissä, mutta loput 200 kilometriä ajoimme poroahkioissa, oppainamme lappalainen lukkari, hänen tyttärensä ja renkinsä. Silloin olin 8-vuotias, ja Inari pysyi kotipaikkani vuoteen 1914 saakka vaikka minun olikin käytävä lyseota Oulussa 600 kilometrin päässä etelämpänä. Inarin pappilan ja kirkon välissä kasvoi pienehkö männikkö, ja sen reunassa, talvitien vierellä kohosi hyvin vanha, paksu ja tiheäneulasinen petäjä, jota sanottiin ”Koltanmännyksi”. Tämän puun juurelle olivat näet leiriytyneet nuotionsa ääreen koltat, joita saapui kirkonkylään jokavuotisille talvimarkkinoille. Koska Inarin asukkaat olivat luterilaisia, mutta Venäjän rajan takaiset koltat kreikanuskoisia sekä vaatetukseltaan ja kieleltään inarilaisista melkoisesti poikkeavia, kerrottiin koltista kaikenlaisia kummallisia asioita, pidettiinpä heitä melkoisinä noitinakin. Tällaisia juttuja osasi kertoa etenkin eräs vanha lautamies, vuonna 1826 syntynyt Paulus Valle, joka nuoruudessaan oli ollut kolttien pororenkinä ja osasi tyydyttävästi koltanlappiakin.”

Yli kuusi vuosikymmentä on siis T. I. Itkonen mieltä kiehtonut rajantakaisten

sadunomaisten itälappalaisten arvoitus. Sen ratkaiseminen on vaatinut vuodesta 1912 lähtien monia vaivalloisia tutkimusmatkoja aina Kuolan niemimaan itäisimpiin osiin asti ja lukemattomien työtuntien aherrusta kirjoituspöydän ääressä. Alun kolmatta vuotta tuon hiljaisen uurastuksen komea tulos on ollut tutkijain käytettävissä: 1 280-sivuinen “Koltan- ja kuolanlapin sanakirja – Wörterbuch des Koltan- und Kolalappischen” (Helsinki 1958, Suomalais-ugrilainen Seura). Sekä koti- että ulkomaisilta asiantuntijoilta se on jo saanut kiitosta ja ihailua, mutta suuren yleisön huomio on tuskin ennättänyt kiintyä tähän merkkiteokseen, joka tekee erinomaisella tavalla tunnetuksi Suomen rikasperinteistä kielitiedettä ja jonka arvo kohoaa vuosi vuodelta – samalla kun 1 800-päiseksi kutistunut venäjänlappalaisten heimo yhä muukalaistuu ja hupenee.

“Eksoottisten” kielten sanakirjoja on monenlaisia. Muutamat – heikoimmat – ovat vain pelkkiä niukkoja sanaluetteloita, kun taas toisista ilmenee kerääjän harastusten monitahoisuus. “Koltan- ja kuolanlapin sanakirjan” joka sivulta kuvastuu selvästi, että sen kirjoittaja on harvinaisen terävä havaintojen tekijä ja erityisen tarkkasilmäinen kansatieteilijä. Kaikki lappalaisen jokapäiväisen elämän piiriin kuuluvat käsitteet on tunnollisesti viety kirjaan pienimpiä yksityiskohtia myöten, samoin esim. tavat ja uskomukset sekä ympäröivä luonto ja sen ilmiöt. Jopa sellainen vain harvojen tutkijoiden huomiota kiinnittänyt “murre” kuin lasten kieli – myös aikuisten pikkulapsille jokeltama erikoiskieli – on mukana Itkosen sanakirjassa. Teoksen muista erikoisuuksista pistää kohta silmään lapin sanojen suomenoksien erinomainen nasevuus. Tämä johtuu suureksi osaksi siitä, että tekijä on viljellyt runsaasti Lapin suomen osuvaa erikoisterminologiaa, joka pitkien selitysten sijasta ilmaisee sikäläisten olojen tuntijalle yhdellä ainoalla sanalla, mistä on kysymys. Muutama esimerkki: *jokos* on ‘poron tai jäniksen jälki lumessa’ (sama kuin *rannio*), *jälli* ‘teline, missä kaloja kuivataan’, *kiikka* ‘litteä pieni puupohjainen ja -kantin tuohirasia, jossa mm. suolaa säilytetään’, *kika* ‘lumipaikka keväällä maan ollessa jo yleensä sulana, samoin kesällä tunturissa’, *loito* ‘makuu- ja olopaikka kodassa molemmin puolin liettä’, *siljo* ‘kylän kenttä, raitti, katu’. Lapin suomenkin sanakirjalähteenä Itkosen leksikko on ainutlaatuinen, mutta var-

sinaiset aarteensa se tietysti tarjoaa lapin kielestä. Tekijä on kerännyt siihen omien laajojen aineskokoelmiensa lisäksi kaiken tavoitettavissa olevan venäjänlapin materiaalin myös arkistoista ja kirjallisuudesta aina 1500-luvulta lähtien. Arvokas on myös yli 90-sivuinen paikan- ja henkilönnimien luettelo.

Teos ei kuitenkaan ole vain korvaamaton aineskokoelma tähän saakka sangen puutteellisesti tunnetuista pienistä lappalaismurteista, jotka syrjäisellä äärialueellaan ovat säilyttäneet mielenkiintoisia vanhoja piirteitä. Tri Itkonen on lisäksi sisällyttänyt kirjansa sivulle puolisen vuosisataa jatkuneen kielihistoriallisen tutkimustyönsä tuloksia, esim. osoittamalla millä venäjänlapin sanoilla on vastine läntisemmissä, paremmin tunnetuissa lappalaismurteissa ja mitkä ovat lainautuneet naapureilta: skandinaaveilta, suomalaisilta (oikeammin karjalaisilta) tai venäläisiltä. Esipuheessa huomautetaan, että venäjänlapin vanhimmat yhteiskuntaelämän ja kristinuskon piiriin kuuluvat lainasanat on saatu nimenomaan karjalasta. “Karjalaiset – ja heitä ennen ehkä vepsäläiset tai vatjalaiset – ovat olleet näillä seuduin lappalaisten vanhimpia liikeystäviä ja verottajia.” Venäjänlapin skandinaaviset lainat ovat kovin erikäisiä: vanhimmat viittaavat toistatuhannen vuoden takaiseen kantaskandinaaviseen kielimuotoon, kun taas nuorimmat ovat aivan äskeisiä tulokkaita. Venäjästä on omaksuttu lainasanoja 14:nneltä vuosisadalta lähtien nykyhetkeen saakka yhä voimistuvana virtana. Kiintoisa erikoistapaus näkyy oheen valokuvatulla sivulla (ks. seur. s.) Kuolan niemimaan itäisimmässä murteessa, Turjassa, on substantiivi *kaalk(a)* (oikeanpuoleisen palstan alaosassa; tässä on kirjoitusasua huomattavasti karkeistettu); se merkitsee ‘kalhua, nahkapohjaista suksea’ ja on lainautunut venäjän murren sanasta *kalga*, joka vuorostaan on laina suomesta, Kalevalassakin mainitusta *kalhusta*.

Viivähdämme parin muunkin samalle sivulle osuneen sanan historiassa. Vasemmanpuoleisen palstan alimmassa artikkelissa mainitaan ensimmäisenä Paatsjoen koltanmurteen muoto *kaldi*. Sanan merkitys on ‘avento eli avanto’ (edellinen näistä Lapin suomea). Kuten sana-artikkelin lopusta näkyy, norjanlapin vastaava muoto kuuluu *galdo*, ja kysymyksessä on skandinaavinen lainasana, joka tavataan suomessakin asussa *kaltio* ‘kylmä- ja raikasvetinen lähde’. Samaa juurta on ruot-

- k—(E)šnðvovd (Ä. *kāṣṭṣnðvovd*), 4 -ðvī
kokkaroitua.
(Vrt. *kāṣṭṣk^A*).
- *kāṣṭṣa* (T), g. *kāṣṭṣa*, lok. -*śaṣṭi*, lat. *kāṣṭṣa*,
Vor, A (E.) **kakṣ* turkiseläimen naaras;
(E.) narttu | weibchen eines pelztieres;
(E.) hündin.
T k—*a-kieṭṭe* naarasahma, k. *-kiṁ^dtṣ^A*
n.-karhu, k. *-nieṭṭe* n.-näätä, k. *-nū^ala^a*
n.-naali, k. *-paḷḍeṣ* n.-susi, k. *-pienn^a*
n.-koira, narttu, k. *-piṭṭa^a* n.-kärppä,
k. *-rīmⁿe* n.-kettu.
(g a k^l š o).
 - *kāl^a* (k^a-) (P), g. =, »kaala», pitkän- l.
selkäsiiman riippanuora | senkseil der
grundleine. (k ā l l ā < skand.).
 - *kāla-jieṇṇ^e* (P), g. -*jieṇṇ^e*, N *kāla-jieṇṇ^e*,
g. -*jieṇṇ^e* kälý | schwägerin (die frau des
bruders vom ehemann).
P k. *-jienṇeṣ* (pl.), g. -*ēṣi*, N k. *-j—eṣ*, -*ēṣi*
kälýkset.
(g ā l ö j æ d n e).
 - *kālḃ^E* (P), g. *kālḃ^E*, lat. *kālḃa*, pl. g. *kālḃi*
vasikka | kalb.
kālḃvž, g. -*v* (dem.).
(g a l^l b e < skand.).
 - *kālḃ^E-nūṇṇ^e* (P), g. -*nūṇṇ^e*, S (Paul. 88) **kalp-*
nōn, N *kālḃ^p* l. *kālḃⁱ-nōṇṇ^e*, g. -*nōṇṇ^e* P
S »pilkku- l. laukkinokka», »kalpinokka»
(poro, jonka kuonossa on valkea täplä),
N »kālpi» (valkokuonoinen poro) | renn-
tier mit einem weissen fleck auf der
schnauze, N weisschnauziges renntier.
(g a l b ē n j u n n e; vrt. ed. t. s. kalpea).
 - *kālḃⁱ* (k^a-) (P), g. =, lok. -*jeṣṭ*, N *kālḃⁱēi*
(G. **kōltij*, **galdij*), g. =, -*jeṣṭ*, K
kālḃⁱēi, g. =, -*jeṣṭ*, T *kālḃⁱē*, g. =, -*jeṣṭ*
(G. käsik. **kālicst*), lat. -*ēja* »avento»,
avanto | wake, wuhne; (G. 342); N
k. *-juṣṭev*, K k. *-juṣṭe^d* jystää, syteä a.
P *kālḃⁱ-bēāll^aēṣṭ* a:n ääressä; N *-jūṇ^as-*
kālḃⁱēi, K *-jūṇ^as-kālḃⁱēi* »juomus»-a., S
nūṣōṭ-kālḃⁱ (nuotta-a.) iso avanto jää-
nuotan vedossa, P *-sāṭm-k—i* jääverkko-a.
(1:nen rannalta käsin), *valⁱkk^A-k.* uitto-a.
(2:nen r. k.), *kēṇḃ^A-k.* köysi- l. tauko-a.
(3:s r. k.), *tṣṇ^attṣ-k.* vedenottolähde, -kal-
tio | die quelle, woraus man das wasser
nimmt, N *-sēṭⁱ-k.*, K T *-sēṭⁱ-k.* kylän-a.
(vars. kotun, karhun ja suden kalastus-
sadussa).
(g a l^l d o < skand.).
 - *kālēm* (N), g. =, lok. -*meṣṭ*, K. *kālēm*,
g. =, -*meṣṭ* kalin, nuotan toinen osa-
verkko perästä l. povesta lukien | das
zweite teilnetz des zugnetzes vom netz-
sacke aus gerechnet.
N *kālēm-vier^m* id.
 - *kālḃ^A-tsokk-mṭrr* (*kālḃ^A-?*) (T) g. -*mṭrr*
orjantappura? | dornbusch?
 - *kālḃ^a* (k^a-) (P), 1 *kālḃam*, 2 *kālḃ^A*, 5 *kālḃ^e*
(-*ḃe*), N *kālḃ^aev*, *kālḃam*, *kālḃ^aka*, *kālḃ^ake*,
K *kālḃ^ako^d*, -*ḃam*, *kālḃ^aka*, *kālḃ^aken* sel-
vittää (esim. lankaa, köyttä, vyyhteä,
verkkoa, P K myös: asiaa) | entwirren
(z. b. garn, einen strick, eine strähne,
ein netz, P K auch: eine angelegen-
heit); P *kālḃⁱm* *ḃṣṣ^E* selvitin, toimitin
asian.
P *kālḃḃ^s*, g. *kālḃḃ^z*, komp. -*ḃḃ^a* (adj.)
sotkuton, selvä | unverwickelt.
P *kālḃ^Aev*, 2 -*ḃl*, N *kālḃ^Aev*, -*aa*, K
kālḃ^ake^d, -*ḃka* (mom.), P *kālḃ^aṣṭev* (-*ḃṣṭ*),
2 *kālḃ^aṣṭ*, N *kālḃ^aṣṭev*, *kālḃ^aṣṭ* (m.-dem.),
P *kālḃ^a*, 2 *kālḃ^a* (freqv.).
(g a l^l g ā t).
 - *kālḃ^eendāṣa* (T): *sonⁱst il^aḃ^a ni^a k. vṭ^ala^a*
hänellä ei ole minkäänlaista huolen-
pitoa | er hat keinerlei sorgfalt.
 - *kālḃ^aka* (k^a-) (T), g. -*ḃka*, lat. -*ḃke*, pl. ●
-*ḃgi*, V (Fr.) *kalgi*, *kalhi* kalhu,
nahkapohjainen suksi | ski, unten mit
tierfell überzogen; (G. 333); T *kālḃ^a-gṭim*
tṣṭ^aḃka. (E.) **kalk aln tṣuoik*, V (Fr.)
čuiikka *ḃ kalhigaim* hiihtää k:uilla.
T *kālḃ^a-lāḃve* »latua», latu, tola | spur des
skis im schnee.
(< *карга* < suom. *kalhu*).
**kālkahted* (T, E.), V (Fr.) *kālkahte* ●
kolkuttaa | klopfen.

sin *källa* ‘lähde’, mutta suomen ja lapin muodot kuvastavat tämän sanan ikivanhaa äänneasua *kaldioon*, jota ei ole löydetty germaanisten kielten vanhimmistakaan kirjoitetuista lähteistä – ainoastaan konservatiivisissa naapurikielissä suomessa ja lapissa tuo sana on monien muiden tavoin säilynyt kuin jääkaapissa vuosituhansia miltei täsmälleen alkuperäisessä hahmossaan. – Seuraava sana oikealla ylhäällä on Nuortijärven ja Kildinin murteista muistiin merkitty *kaalem* ‘kalin, nuotan toinen osaverkko perästä eli povesta lukien’. Tämän ikivanhan omaperäisen kalastustermin historian on T. I. Itkonen ensimmäisenä selvittänyt v. 1918: sanalla on selvät verkkoa tarkoittavat vastineet jopa eräissä kaikkein kaukaisimmissa suomensukuisissa kielissä, mm. unkarissa (*háló*) ja samojedissakin, joten ammoiset esi-isämme jo ns. uralilaisella kaudella kuutisen vuosituhatta sitten ilmeisesti kalastelivat suunnilleen tämännimisellä pyydyksellä. Lapin sana tosin on luultavasti laina suomesta.

Äsken todettiin, että Itkosella on Kuolan niemimaata kiertäessään ollut terävä tiedemiehen, jopa taiteilijan silmä. Hänellä on ollut myös erinomaisen tarkka korva, joka muuten kuuluukin lapin kielen tutkijan perusedellytyksiin. Hän on tajunnut murteiden hienoimmatkin äännevivahteet ja merkinnyt ne tunnollisesti muistiin. Tällöin hän on joutunut käyttämään erittäin tarkkaa foneettista äännekirjoitusta, jossa erikoiskirjaimet ja tavallisten kirjainten ympärille sirotellut lukuisat lisämerkit aluksi hämmentävät tällaiseen tieteelliseen tekstiin perehtymätöntä saamasta selvää kuvaa kielestä. Jokaisen käytetyn merkin ääntämistapa on kuitenkin tarkasti selitetty teoksen johdannossa. Eräs ulkomaalainen arvostelija on huomauttanut, että enää vain suomalainen perinpohjaisuus – ja sekin ainoastaan poikkeustapauksissa – voi päästä tässäkin suhteessa sellaisiin erinomaisiin saavutuksiin kuin T. I. Itkosen teos. Kaikille suomalais-ugrilaisen alan kielentutkijoille “Koltan- ja kuolanlapin sanakirja” on kauan kaivattu luotettava ja korvaamattoman tärkeä lähde-teos. Sekä esineellisen että henkisen kansatieteen piiristä se sisältää erittäin runsaasti kerrassaan uutta tietoa. Mutta aivan maallikkokin, tavallinen Lapin harrastaja, pystyy hiukan harjaannuttuaan ammentamaan tästä pohjattomalta tuntuvasta aarreaitasta hyötyä ja huvia.

T. I. Ikonen kirjoituspöytänsä ääressä 1950.

Kuolavuono, Graznaja: lappalaiset vetävät pientä lohинуotta (ns. vahtuunuotta) 1913. Museovirasto.

Tiedemiehille paljon päänvaivaa ja kiistojen aihetta antanut lappi jakautuu oikeastaan puoleksi tusinaksi eri kieleksi. Nimenomaan Skandinavian maissa puhuttu murteet ovat tulleet varsin tarkoin tutkituiksi ja kirjaan viedyiksi. Niistä on olemassa sellaiset suuret leksikot kuin Konrad Nielsenin 2 300-sivuinen norjanlappi ja Harald Grundströmin toimittama 1 900-sivuinen luulajanlappi sanakirja. Näiden rinnalla puolustaa kunnialla paikkaansa T. I. Itkosen teos, itäisimpien, vähiten tunnettujen lapinmurteiden thesaurus.

Humanistisen tutkimuksen, siis myös kielitieteen tulosten keskimääräiseksi elinajaksi on joskus arvioitu miespolven ikä, kolmisen vuosikymmentä – optimistisimmat saattavat puhua sadasta vuodesta. “Koltan- ja kuolanlappi sanakirja” kuuluu kuitenkin varmasti siihen kielitieteellisen kirjallisuuden lajiin, joka on vanhentumatonta ja täyden arvonsa kauas tuleviin aikoihin säilyttävää. Vaatimaton, tie-
teensä parissa yhä uupumatta ahertava tutkija ansaitsee merkkipäivänään lämpimät onnittelut suurtyöstään.

Uusi Suomi 20. 1. 1961.

MARTTI RÄSÄNEN (1893 – 1976)

7. syyskuuta 1976 kuoli Meilahden sairaalassa Suomalaisen Tiedeakatemian jäsen, Helsingin yliopiston täysinpalvellut turkkilaisen filologian henkilökohtainen ylimääräinen professori Arvo Martti Oktavianus Räsänen 83 vuoden ikäisenä.

Tuusniemeläissyntyisestä kansakoulunopettajasta ja saarnaajasta Antti Räsästä tuli vuodesta 1880 lähtien peräpohjalainen, aluksi kemiläinen ja pian pysyvästi simolainen. Avioiduttuaan Vuolevin talon tyttären Kaisa Sofian kanssa hän asettui Simoon maanviljelijäksi, mutta piti samalla kodissaan Rantakylässä yksityistä kansakoulua kymmenisen vuotta. Perheen lapset kiintyivät syvästi syntymäseutuun. Lahjakkaan veljessarjan nuorin, 25. kesäkuuta 1893 syntynyt Martti, kävi Oulun klassillista lyseota, mutta perheen muutettua Helsinkiin hän siirtyi viimeiseksi kouluvuodeksi Suomalaiseen normaalilyseoon, mistä hän tuli ylioppilaaksi v. 1911. Matematiikka oli kiinnostanut ahkeraa ja lahjakasta poikaa kouluaikana, mutta humanistiset harrastukset olivat sittenkin voimakkaammat, ja yliopistoon kirjoitautuutta opintosuunta oli selvä: pääaineiksi tulivat suomi ja sen sukukielet ynnä slaavilainen filologia. Aluksi Martti Räsäsen kiinnostus kohdistui Peräpohjolan kansankieleen. Pro gradu -työn aiheena oli Laestadiuksen postillain suomalainen kieliasu, ja osa tästä v. 1913 valmistuneesta ansiokkaasta opintotutkielmasta painettiin peräpohjalaisten Jouko-albumiin 1914: "L. L. Laestadiuksen postillain

mytologisista aineksista”. Jo vuotta varhemmin oli aikakauslehti Virittäjässä ilmentynyt 20-vuotiaan Martti Räsäsen kielitieteellinen esikoisartikkeli, “Suomen sana *tainio*”. Kysymys on harvinaisesta patokalastustermistä, jonka kirjoittaja oli sanankeruumatkoillaan kuullut Simojoen varrella ja jolle hän oli löytänyt – kuten hän sanoo – “täydellisen äänteellisen vastineen” muinaisesta gootin kielestä: *tainjō* ‘pajukori’.

Räsänen aloitti siis julkaisutoimintansa menestyksekkäästi sanaston tutkijana, etymologina, ja nimenomaan fennistinä. Suomen kielen kysymyksiin hän palasi kirjoituksissaan usein myöhemminkin, mutta varsinaista fennologia hänestä ei tullut, vaan hänestä kehkeytyi fennougristiikan kautta maineikas turkologi. Kolme hänen akateemisista opettajistaan – Yrjö Wichmann, Heikki Paasonen ja G. J. Ramstedt – olivat mm. aktiivisia tšeremissin tutkijoita ja kaksi viimeksi mainittua lisäksi erinomaisia turkkilaiskielten tuntijoita. Jo kauan oli ollut tiedossa, että tšeremissin kielessä on erittäin runsaasti eri aikoina ja eri tahoilta omaksuttuja turkkilaisperäisiä lainasanoja, mutta näitä ei ollut vielä yksityiskohtaisesti selvitetty. Tätä vaativaa työtä suositeltiin Martti Räsäselä, joka oli v. 1914 valmistunut filosofian kandidaatiksi. Tehtävä tuntui houkuttelevalta, semminkin kun nuorelle tutkijalle tarjottiin tilaisuus matkustaa Suomalais-ugrilaisen Seuran stipendiaattina Kasaniin perehtymään itse paikalla sekä tšeremissiin, tšuvassiin että tataariin. Kasanin yliopiston maineikkaassa itämaisessa osastossa hän harjoitti myös opintoja neljänä lukukautena v. 1915 – 1917. Kotiin palattua väitöskirjatyö edistyi hyvää vauhtia. Sen keskeytti muutamiksi kuukausiksi vapaussota, johon Räsänen osallistui olemalla mukana sekä Helsingin valtauksessa että Lapin taisteluissa. V. 1920 ilmestyi painosta vankka tutkimus “Die tschuwassischen lehnwörter im tscheremissischen” (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 48; 276 s.); sen äännehistoriallinen alkuosa oli samalla ansiokas tohtorinväitöskirja. Tähän teokseen liittyy likeisesti v. 1923 painettu 100-sivuinen tutkimus “Die tatarischen lehnwörter im tscheremissischen” (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 50). Näitä teoksia siteerataan yhä ahkerasti niin fennougristisessä kuin turkologisessakin ammattikirjallisuudessa, ja niiden tarkkuutta todistaa, että tekijän ei ole tarvinnut myöhemmin oi-

7. 11. 1973 luovutti Turkin suurlähettiläs Hamit Batu prof. Martti Räsäselle (vas.) Turkin hallituksen myöntämän kunniakirjan. Takana lähetystöneuvos E. Sav, fil. tri Ymär Daher, prof. Aulis J. Joki ja prof. Pentti Aalto.

kaista kuin ani harvoja niissä esittämistään sananselityksistä. Vielä 48 vuotta tšuvassilaistutkimuksen ilmestymisen jälkeen siihen laadittiin Indianan yliopistossa Bloomingtonissa 137-sivuinen yksityiskohtainen sanahakemisto: "Cheremischuvash Lexical Relationships. Edited by John R. Krueger" (Indiana University Publications. Volume 94 of the Uralic and Altaic Series. 1968).

V. 1926 tohtori Räsänen nimitettiin turkkilaisen filologian dosentiksi Helsingin yliopistoon. Yleisesikunnan kielenkääntäjänä hän toimi samanaikaisesti aina vuoteen 1944 saakka. Kymmenvuotiskautena 1922 – 1932 hän teki monia opinto- ja tutkimusmatkoja ulkomaille. Leipzigissä hän harjoitti tutkimuksia v. 1922 ja opiskeli sitten Budapestin yliopistossa lukuvuoden 1924 – 1925, minkä jälkeen hän suuntasi ensi kerran matkansa Turkkiin. V. 1926 hän tutki turkologiaa Berliinin yliopistossa ja tutustui tällöin mm. mainioon kielimieheen Willy Bang-Kauppiin. Pariisin yliopisto oli Räsäsen tutkimuspaikkana v. 1930 – 1931, ja sitten seurasi välittömästi edellistä pitkäaikaisempi oleskelu Turkissa 1931 – 1932. – Tur-

Martti Räsänen ja turkkilainen opas Bilal Aziz.

kin-matkoilta tutkijalle kertyi Anatolian eri puolilta muistiinpantua kieliaineista. V. 1925 hän liikkui erityisesti Mustanmeren rannikkoseuduilla, Trabzonin kaupungin ja Neuvostoliiton rajan välisellä alueella. Matkan tuloksena ilmestyi pian, jo v. 1926, Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirjan osassa 41 “Eine sammlung von *māni*-liedern aus Anatolien”. Se sisältää tyypillisiä nelisäkeisiä laulelmiä kaikkiaan 290. Saman matkan muita kansanrunosaaliita Koillis-Turkista kerääjä painatti vielä v. 1931 Suomen Itämaisen Seuran Studia Orientalia -sarjan IV osaan: “Chansons populaires turques du Nord-Est de l’Anatolie”. Tämän matkan keräelmistä ovat vielä julkaisematta mm. Hopan kauppalassa tehdyt muistiinpanot kaukasialaisesta lazin kielestä. – Jälkimmäisellä, toista vuotta kestäneellä keruumatkalla Räsänen tutki erityisesti Keski-Anatolian perin puutteellisesti tunnettua kansankieltä ja merkitsi muistiin tällä kertaa nimenomaan proosatekstejä. Saalis oli runsas. Pääosan siitä hän on julkaissut mittavana sarjana “Türkische Sprachproben aus Mittel-Anatolien I – IV” (Studia Orientalia V, VI, VIII ja X; 1933 – 1942). Kielennäytteet ovat peräisin seuraavista vilajeeteista (hallintoalueilta); Sivas, Jozgat, Ankara, Kaiseri, Kırşehir, Çankırı, Afion, Konja. Selkeätä foneettista transkriptiota noudattaen ja käännöksillä varustettuina Räsänen on painattanut kaikkiaan lähes 600 sivua anatolialaisia murretekstejä, lajissaan tieteellisesti kaikkein luotettavimpiin kuuluvia. Nämä laulut, sadut ja kertomukset on koottu rasittavilla matkoilla ilman nykyajan käteviä teknisiä välineitä, ainoina apuneuvoina kynän ja paperin lisäksi hyvä kielitaito ja tarkka korva.

Eloisan kuvan “Uudesta Turkista”, nuoresta tasavallasta ja sen ikivanhoista juurista, Räsänen antoi matkakirjassaan “Puolikuun nousu” (1937). Se on tavallaan protestijulkaisu: jo sen nimi oli tähdätty Knut Tallqvistin heti maailmansodan jälkeen laatimaan kirjaseen “Puolikuun lasku – Etu-Aasian nousu”.

Luettelot Martti Räsänen kielitieteellisistä julkaisuista ovat ilmestyneet kahdessa hänelle omistetussa kansainvälisessä juhlakirjassa. Niistä edellinen, “Studia Orientalian” XIX osa, ilmestyi hänen 60-vuotispäiväkseen ja jälkimmäinen, saman tieteellisen sarjan osa XXVIII, hänen täyttäessään 70 vuotta (1963). Jo pelkästään Räsänen kieli- ja kansatieteellisten artikkelien määrä nousi sataan. Niiden paino-

paikkoja ovat Helsingin lisäksi mm. Berliini, Wiesbaden, Tübingen, Heidelberg, Haag, Budapest, Praha, Varsova, Krakova, Moskova, Baku, Ankara ja Istanbul. Etymologiointi ynnä siihen olennaisesti liittyvät äänne- ja merkitysoppi olivat tutkielmissa etualalla, olivatpa sitten kysymyksessä uralilaiset, altailaiset tai slaavilaiset kielet. Niiden kirjoittaja oli tiukkametodisen “Wörter und Sachen” -linjan mies. Ensimmäisenä tutkijana – suunnilleen samanaikaisesti venäläisen Polivanovin ja unkarilaisen Ligetin kanssa – hän osoitti lähinnä jakuutin ja turkmeenin kielen perusteella, että kantaturkissa on täytynyt olla myös pitkiä vokaaleja, jotka ovat parhaiten säilyneet laajan turkkilaisalueen ääriseuduilla, jakuutissa samaan tapaan diftongiutuneina kuin kantasuomen pitkät vokaalit meillä suomessa (Finnisch-ugrische Forschungen XXIV; 1937). Aivan erityisesti Räsästä kiinnostivat esim. sellaiset teemat kuin nykytšuvassien esi-isien, ns. volganbolgaarien kulttuurisanaston säteily viikinkikaudella kohti länttä ja luodetta aina Suomeen ja Skandinaviaan saakka. Mm. suomen sanat *humala*, *sima*, *piika* ja *turku* voivat hänen käsitöksensä mukaan olla tuon Volgan varren vanhan kulttuurikeskuksen peruja, samoin saksan *Bier* ja lukuisat venäjän sanat. Lisäksi hän on selviteltyt eri kielten mytologisia ja uskomuksiin liittyviä termejä, erinäisiä eläinten nimityksiä (mm. sanaa *mammutti*) sekä paikannimistönkin kauaskantoisia, Suomesta Siperiaan ulottuvia ongelmia.

Uralilaisten ja altailaisten kielten monipuolinen tuntija katsoi suoranaiseksi velvollisuudekseen lausua perustellun käsityksensä näiden kielikuntien mahdollisesta alkusukulaisuudesta, ns. uralaltailaisesta hypoteesista, joka oli kiehtonut ja kannustanut jo M. A. Castrénia. Monissa merkittävässä koti- ja ulkomaisissa julkaisuissaan (mm. Virittäjässä 1947, Ural-Altaische Jahrbücher XXV, Studia Orientalia XVIII) Räsänen esitti lukuisia uusia uralaltailaisia sana- ja suffiksirinnastuksia. Hän asettui siis rohkeasti ja varauksitta alkusukulaisuuden kannattajien riveihin, joihin viime aikoina on liittynyt yhä runsaammin asiantuntijoita eri maista. Kaikki he tunnustavat Martti Räsäsen mestarikseen ja vetoavat hänen tutkimustuloksiinsa. Todennäköisyyslaskentakin on toisinaan otettu avuksi pohdittaessa uralaltailaista ongelmaa, mutta Räsänen on puolestaan huomauttanut, että kyseinen

kielisukulaisuus voidaan osoittaa jo yksinkertaisella ynnälaskulla.

Huhtikuussa 1944 saapui päämajassa koko sotien ajan toimineelle dosentti Räsäselä mieluisa sanoma: hänet oli nimitetty turkkilaisen kielentutkimuksen henkilökohtaiseksi ylimääräiseksi professoriksi. Hänestä tuli maamme ensimmäinen – ja toistaiseksi ainoa – turkologian professori. Turkin kieltä on tosin opetettu Helsingin yliopistossa jo pitkälti yli sadan vuoden aikana, mutta se on ollut varhemmin sidoksissa nimenomaan itämaiden kirjallisuuteen, islamistiikkaan. – Tuotteli-aana professorikautenaan Martti Räsänen keskittyi laatimaan kipeästi kaivattuja vertailevia historiallisia kokonaisesityksiä turkkilaisesta kieliryhmästä. V. 1949 ilmestyi perusteellisia esitöitä vaatinut “Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen” (Studia Orientalia XV). Se on lajissaan ensimmäinen uudenaikainen käsikirja, yhä vieläkin paras turkkilaiskielten äännehistoria. Sitä käytetään kaikkialla, missä turkkilaista filologiaa opetetaan ja tutkitaan. Neuvostoliiton turkologit pitivät teosta sikäläisille korkeakouluille niin tähdellisenä, että sen venäjän-nös julkaistiin (N. A. Baskakovin toimittamana) 1955. Yhtä vaatimattomasti kuin äännehistoriansa Räsänen luonnehti myös urauurtavan turkkilaiskielten vertailevan muoto-oppinsa ainoastaan aineskokoelmaksi: “Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen” (Studia Orientalia XXI; 1957). Näissä käsikirjoissaan tekijä ei rajoitu yksinomaan turkkilaisiin kieliin, vaan tarkastelee kielenilmiöitä avarammasta, yleisaltailaisesta, usein jopa uralaltaillaisesta perspektiivistä.

Emeritukseksi siirtyminen v. 1961 ei merkinnyt professori Räsäselä erkane-mista tieteen parista, vaan keskittymistä pitkän elämäntyön laajimpaan synteisiin. Hänen varsinainen pääteoksensa, ulkomaistenkin asiantuntijoiden monumentaali-seksi luonnehtima “Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen” (Lexica Societatis Fenno-ugricae XVIII) ilmestyi painosta 1969. Se sisältää 533 kookasta kaksipalstasivua ja niillä lähes 8 000 etymologiaa. Kysymyksessä oli taaskin uudisraivaajan työ, jonka parissa ahertaminen oli kestänyt runsaat toista-kymmentä vuotta. Tämän pitkän rupeaman mittaan iäkkään tutkijan voimat olivat alkaneet heikentyä, niin että työn lopputulos ei varmaankaan täysin vastannut sitä ideaalia, joka alkuaan oli hänen mielessään väikkynyt. Teoksen erillinen 136-si-

vuinen sanahakemisto ilmestyi v. 1971 István Kecskemétin laatimana. Sanakirjansa alkusanoissa Räsänen kirjoittaa mm.:

“Es muss erwähnt werden, dass man sich augenblicklich auch anderwärts mit der Herkunft des Wortschatzes der türkischen Sprachen in Buchform beschäftigt. In der Arbeitsweise aber besteht ein grosser Unterschied. Während es anderwärts gut ausgerüstete Institute mit einer grossen Schar von Wissenschaftlern und Mitarbeitern gibt, wagte ich es, ohne Unterstützung durch ein wissenschaftliches Institut, ohne einen Assistenten mit genügender Ausbildung, dieses Buch im Alleingang zu schreiben. Ich musste mein Thema einschränken, daher auch das Wort ‘Versuch’ im Titel.”

Martti Räsänen urauurtava tutkijantyö sai osakseen ansaittua tunnustusta. Suomalaisen Tiedeakatemian jäseneksi hänet valittiin v. 1949, ja v. 1957 hänelle myönnettiin Tiedeakatemian kunniapalkinto. Hän oli myös Kuninkaallisen Tanskan Tiedeseuran ulkomainen jäsen ja Turkin kielitieteellisen seuran kirjeenvaihtajajäsen. V. 1959 hänet valittiin Mainzissa Permanent International Altaistic Conferencen (PIAC) kunniapuheenjohtajaksi, ja v. 1967 hänelle luovutettiin Indianan yliopiston kultamitali hänen suurista ansioistaan altaistiikan alalla. Turkin hallitus antoi hänelle ynnä kolmelle muulle maailman johtavalle altaistille ja turkologille kunniadiplomin tasavallan 50-vuotisjuhlallisuuksien yhteydessä PIACin vuosikokouksessa Ankarassa v. 1973.

Professori Räsänen oli tietenkin iloinen elämäntyönsä osaksi tulleesta tunnustuksesta. Hänen vallitsevia luonteenpiirteitään oli kuitenkin suuri vaatimattomuus. Hän ei tavoitellut näkyviä asemia, vaan halusi uurastaa nimenomaan tutkijana – kentällä ja työkammiossaan. Eksoottinen turkologia ei ole meillä koskaan kerännyt suuria auditorioita. Sillä on kuitenkin ollut uskollinen ja vireä harrastajajoukko, joka kiitollisena muistaa välitöntä ja avuliasta opettajaansa. Muistelemme hänen uutteruuttaan ja sitkeyttään sekä hänen epäsovinnaista omaleimaisuuttaan, jota sävytti aito, lämmin huumori.

“Räsänen’s scholarly activities constitute an important chapter in the history of linguistics, and most of his works will serve as a basis for further research for a long time to come.” (Nicholas Poppe, *Central Asiatic Journal* XXI; 1977.)

Academia Scientarum Fennica Vuosikirja 1977.

BJÖRN COLLINDER (1894 – 1983)

*— färdén gick till fjärran rymder,
dit där jord och himmel mötas.
Så försvann han med sitt fartyg,
med sin bronsbåt bortom molnen.*
(Kalevala 50: 505 – 508)

Kielentutkijat ovat eri puolilla maailmaa valmistautuneet viettämään harvinaista merkkipäivää. 22:ntena tulevaa heinäkuuta oli tarkoitus ojentaa muhkea juhlakirja “Linguistica et philologica” professori Björn Collinderille, joka tuolloin olisi saavuttanut 90 vuoden iän. Uutteran tiedemiehen elämäнкаari katkesi kuitenkin odottamatta Upsalassa jo tämän vuoden toukokuun 20. päivänä.

Upsalaan 1910-luvulla lähinnä nordistiikkaa opiskelemaan tullut sundsvallilaissyntyinen Björn Collinder oli erittäin kiinnostunut kaikista kielistä, ei ainoastaan moderneista valtakielistä ja klassisista, joita hän osasi mainiosti, vaan myös harvinaisista ja eksoottisista kielistä. Eräitä näistä puhuttiin hänen kotimaassaan, ja Upsalan yliopistoon oli v. 1905 perustettu henkilökohtainen professuuri, jonka nimi oli “finskugriska språk, särskilt lapska och finska”. Viran haltija K. B. Wiklund perehdytti lahjakkaan oppilaansa molempiin noihin alansa “pääkieliin”, ja v. 1929 tarkastettiin Collinderin vankka tohtorinväitöskirja “Über den finnisch-lappischen quantitätswechsel. Ein beitrage zur finnisch-ugrischen stufenwechsel-

lehre. I. Einleitung. Ostseefinnisch. Ostlappisch”. V. 1933 Collinder nimitettiin Wiklundin seuraajaksi Upsalan yliopistoon, ja hän erosi täysin palvelleena virasta v. 1961. Etenkin emeritusaikanaan hän halusi puhua nimenomaan uralilaisesta kielikunnasta eikä ainoastaan sen toisesta päähaarasta, suomalais-ugrilaisesta, jolla tosin on vankka traditio. Tätä mielipidettään hän tähdensi retorisen voimakkaasti mm. Budapestissa v. 1974 pidetyssä etymologian metodeja koskeneessa konferenssissa.

Björn Collinderin kirjallinen tuotanto oli tavattoman laaja ja monipuolinen. Se hänen julkaisujensa luettelo, joka painettiin hänen 70-vuotisjuhlakirjaansa (1964) ja joka ei pyri olemaan aivan täydellinen, sisältää 222 numeroa. Ensimmäisenä mainitaan aiheeltaan karakteristinen ajankohtainen kirjoitus “Ålandsgarantierna i finska riksdagen” v:lta 1921. Kielitieteellisiä julkaisuja alkoi ilmestyä v:sta 1923.

Vertailevan uralistiikan alalta ovat erittäin hyödyllisiä Collinderin käsikirjat “Fenno-Ugric Vocabulary. An Etymological Dictionary of the Uralic Languages” (1955, 2. painos 1977), “Survey of the Uralic languages” (1957) ja “Introduktion till de uraliska språken” (1962; englanninkielinen laitos 1965). Ne ovat näppäriä jokapäiväisiä välineitä muillekin kuin uralisteille, eikä enää ole lupa siteerata sadan vuoden takaisia uralilaisten kielten hakuteoksia, kuten eräs tunnettu indogermanisti teki vielä v. 1948.

Suomessa Collinder tunnetaan laajimmalti Kalevalan ylivertaisena ruotsintajana (1948, 3. painos 1960). Fennistiikan piiriin kuuluvien, mm. Virittäjässä (v:sta 1928 alkaen) ilmestyneiden tieteellisten tutkielmien ohella on syytä mainita Collinderin selkeät suomen kielen oppikirjat, jotka ovat levinneet monina painoksina, sekä kirjaset “Finskan som kulturspråk” (1962, 2. painos 1964) ja “Finsk prosadiktning” (1932) ynnä laaja lainasanatutkimus “Die urgermanischen lehnwörter im finnischen” (1932).

Vaikka Collinder oli ensisijaisesti vertailevan uralistiikan ja alkusukulaisuusteorioiden tutkimuksen *grand old man*, hän on saanut runsaasti huomiota myös indogermanistina. Indouralilaisen hypoteesin uutterana pohtijana hänet tunnettiin

Björn Collinder. Kuv. Pertti Virtaranta.

v:sta 1934 lähtien (“Indo-uralisches sprachgut”), ja 40 vuotta myöhemmin hän palasi tähän mieliteemaansa sitä vielä melkoisesti avartaen artikkelissaan “Indo-Uralisch – oder gar Nostratisch? Vierzig Jahre auf rauhen Pfaden” (Antiquitates indogermanicae, Innsbruck 1974), joka päättyy hiukan arvoituksellisesti: “Es weht ein frischer Wind über die Steppe hin.” – Itämerensuomen ja lapin germaanisista laina-aineista hän on selvittänyt monissa yhteyksissä, ja äidinkieltä kysymyksiin hän on ottanut kantaa sekä kielihistorioitsijana että oikeakielisyysmiehenä (mm. teokset “Svensk ordhjälp” 1968 ja 1969 sekä “Svensk ordnyckel” 1977). Kun palautamme mieleen vielä hänen syvällisen perehtyneisyytensä myös altaistiikkaan ja jukagiirin kieleen, ymmärrämme, että hänellä jos kellä on ollut paljon painavaa sanottavaa myös yleislingvistiin mm. käsikirjoissaan “Introduktion i språkvetenskapen” (1941), “Språket. Inledning till det vetenskapliga språkstudiet” (1959, 3. painos 1960), “Sprache und Sprachen” (1978).

Björn Collinder on toiminut vierailevana professorina kolmessa Yhdysvaltojen yliopistossa ja Australian kansallisessa yliopistossa. V:sta 1963 Wienin yliopisto oli ajoittain miltei hänen pysyvä toimipaikkansa. Muista tieteellisistä kunnianosoituksista mainittakoon, että hän oli mm. Helsingin yliopiston kunniatoh-tori, Suomalaisen Tiedeakatemian ulkomainen jäsen ja Suomalais-ugrilaisen Seu-ran ja Unkarin tiedeakatemian kunniajäsen. Hänellä oli suuret ansiot maailmankir-jallisuuden taitavana ruotsintajana: Kalevalan lisäksi mm. Beowulf, Edda, Sofok-leen kaikki tragediat, Shakespearen suuret draamat. Pelkästään tämän mittavan "sivu-uurastuksen" olisi luullut takaavan hänelle jäsenyyden myös Ruotsin aka-temiassa, mutta "nuo 18" ovat viime aikoina tulleet kuuluisiksi muistakin oudoista ratkaisuksistaan.

Björn Collinder pysyi vireänä ja tuotteliaana harvinaisen kauan. Kun kerran kysäisin hänen pitkän ikänsä ja pirteytensä salaisuutta, hän vastasi leikkisästi: "Minä olen varmaan kehittynyt kovin myöhään."

Ruotsin kielitiede on vailla arvovaltaista jyrkevää johtajaansa. Vailla isäntää on Upsalan professorikaupunginosan tilava, vieraanvarainen huvila, missä usein näh-tiin kansainvälistä seuraa, ei vähiten suomalaisia tunnettuja humanisteja, heistä ter-vetulleimpien joukossa tietävästi mm. Otto Manninen, G. J. Ramstedt ja Lauri Posti.

*Det är att trotsa glömskans sjö,
att lyftas på en grönlädd ö
ur djupet av dess bölja;
det är att dö, och dock ej dö.*

(Runeberg)

Virittäjä 1983.

MATTI LIIMOLA (1903 – 1974)

Suomalaisen Tiedeakatemian jäsen, Turun yliopiston entinen suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professori Matti Engelbert Liimola kuoli viime vuoden elokuun 6. päivänä 71 vuoden ikäisenä.

Ylöjärven pitäjässä Näsijärven Vahantalahden rantamalla sijaitseva Liimolan kantatila on ollut saman suvun hallussa vuodesta 1602. Monet talon isännistä ovat olleet ajamassa kotiseudun yhteisiä asioita. Niinpä Walfrid Engelbert (Pertti) Liimola luovutti v. 1905 maaltaan ns. "Niemen riihihaasta" tontin kansakoulurakennusta varten. Tätä Niemen eli Takamaan koulua kävivät useimmat Pertti Liimolan yhdestätoista lapsesta, joista poikia oli yhdeksän. Veljeksistä keskimmäinen, 25. toukokuuta 1903 syntynyt Matti Engelbert, sai tilaisuuden jatkaa koulunkäyntiään Tampereen Lyseossa. Sen klassilliselta linjalta keväällä 1924 saatu tasaisen kiitettävä päästötodistus olisi voinut viitata yhtä hyvin luonnontieteilijän kuin humanistinkin uralle. Suuntaa näyttävimmäksi osoittautui kuitenkin tohtori Eero Ilvosen saksan kielessä antama korkein arvosana. Alan valintaan vaikutti ilmeisesti myös ylöjärveläissyntyisen maailmankuulun kielentutkijan J. J. Mikkolan innostava esimerkki.

Syksyllä 1925 Matti Liimola aloitti Helsingin yliopistossa uusfilologiset, lähinnä germanistiset opinnot. Ensimmäisenä lukuvuotena hän kävi myös eräillä

ranskan kielen, kirjallisuuden historian ja estetiikan luennoilla sekä suoritti Edwin Flinckille (Linkomiehelle) Rooman kirjallisuuden approbaturin. Sitten hän keskittyi kahdeksi vuodeksi tiiviisti pääaineeseensa. Germaanisesta filologian oppituolin johdossa oli – Hugo Suolahden toimiessa yliopiston kanslerina – henkilökohtainen professori T. E. Karsten, joka tunnetaan itämerensuomalaisiin kieliin, etenkin suomeen omaksuttujen eri-ikäisten germaanisperäisten lainasanojen uutterana selvittelijänä. Tästä aihepiiristä hän antoi pro gradu -työn aiheen etevälle oppilaalleen Liimolalle. Toukokuussa 1928 oli valmiina tutkielma ”Suomalais-germaaniin kosketuksiin kohdistuvat viime vuosikymmenten tutkimukset”. Karsten piti sitä niin ansiokkaana, että hän esitteli sen tuloksia saman vuoden kesäkuussa Berliinissä ja Lyypekissä pitämässään esitelmässä (*Germanisch-romanische Monatsschrift* 1928 s. 360 – 361).

Laudaturtyötä laatiessaan Liimola joutui monipuolisesti paneutumaan myös fennistiikan kysymyksiin. Hän suorastaan vaihtoi alaa: seuraavat kolme lukukautta kuluivat suomen kielen ja fennougristiikan intensiivisiin opintoihin. Hänen pääopettajiaan olivat Lauri Kettunen, E. A. Tunkelo ja Artturi Kannisto, mutta hän seurasi myös mm. Yrjö Wichmannin, Frans Äimän ja Y. H. Toivosen luentoja. Helmikuussa 1930 saadussa kandidaatinkirjassa Liimolalla oli erinomaisin tiedoin suoritettu laudatur-arvosana sekä germaanisessa filologiassa että suomen kielessä ja kirjallisuudessa. Ainakin jo edellisenä vuonna hänelle näkyi selvinneen elämäntehtävä: tiedemieheksi, nimenomaan fennougristiksi. Eräässä opintolaina-anomuksessaan (marraskuulta 1929) hän näet kirjoittaa: “ – – – vakaa aikomukseni on kandidaatintutkinnon suoritettua jatkaa edelleen kielitieteellisiä opintojani, mikäli mahdollisuudet suinkin myöten antavat. Tätä silmällä pitäen olen mm. kuunnellut luentosarjoja lisäksi korkeimpaa arvosanaa varten suomalais-ugrilaisessa kielitieteessä.”

Ratkaisuun oli aivan olennaisella tavalla vaikuttanut Artturi Kannisto. Liimola oli käynyt mm. hänen voguein kielen luennoillaan. Tämän etäisen sukukielen harrastajia oli vähän, ainoastaan puolisen kymmentä. Professorilla oli tapana kutsua oppilaansa kerran lukuvuodessa – usein palmusunnuntaina – kahville kotiinsa

Tehtaankadun 7:ään. Työhuoneessaan hän esitteli niitä imponoivia lingvistisiä aineskokoelmia, jotka hän oli kerännyt työskennellessään vuosisadan alussa (1901 – 1906) täydet viisi vuotta Suomalais-ugrilaisen Seuran stipendiaattina viisituhantisen vogulikansan keskuudessa Luoteis-Siperiassa, laajalla alueella Uralin vuoriston ja Obin alajuoksun välisessä loputtomassa taigassa. Yksityiskohtaiset, kaikkia yhtätoista päämurretta edustavat leksikaaliset muistiinpanot sisälsivät yli 30 000 sanalippua huolellisesti järjestettyinä lähes 60:een koteloon. Kielennäytteitä – etupäässä omalaatuisen alkuvoimaista kansanrunoutta – oli pantu paperille niin runsaasti, että niistä kertyi sittemmin painettuina kolmisentuhatta sivua. Lisäksi keräelmät käsittivät suuren määrän muuta etnologista aineistoa, mm. seitsemättäsataa numeroa kansatieteellisiä esineitä, kansansävelmiä ja valokuvia. Rasittavalta tutkimusmatkalta kotimaahan palattua Kannistolla ei ollut taloudellisia mahdollisuuksia omistautua kokonaan keräelmiensä viimeistelyyn ja julkaisemiseen. Samoin oli monien muiden suomalaisten tiedemiesten laita, jotka olivat ennen vallankumousta työskennelleet Venäjällä asuvien sukulaiskansojemme keskuudessa. Vasta v. 1929 asia kohentui, nimenomaan Kanniston tarmokkaan toiminnan ansiosta: valtioneuvosto myönsi Suomalais-ugrilaiselle Seuralle tuntuvan määrärahan aineskokoelmien muokkaus- ja julkaisutyöhön. “Ei ollut kysymys pelkästään sanakirjoista ja kansanrunouskokoelmista, niin kuin jotkut asiaa ymmärtämättömät joskus ovat luulleet, on ollut kysymys kansallisen humanistisen tutkimuksemme elämisen mahdollisuudesta yleensä eräillä sen kaikkein keskeisimmillä aloilla”, on Paavo Ravila huomauttanut tästä ohjelmasta, jonka toteuttaminen on yhä käynnissä.

Professori Kannisto tiedusteli oppilailtaan, olisiko joku heistä halukas ryhtymään Suomalais-ugrilaisen Seuran työstipendiaattina hänen apulaisekseen vogulaiskokoelmien julkaisemisessa. Asiaa huolellisesti harkittuaan tehtävään ilmoittautui Matti Liimola. Pian alkoi perihämäläisen Kanniston ja perihämäläisen Liimolan kiinteä ja kitkaton, kauniisiin tuloksiin johtanut yhteistyö. Liimola pysyi tuolloin valitsemalleen elämäntehtävälle uskollisena viimeiseen elinpäiväänsä saakka.

Vogulin tutkijalle on lähisukukielen unkarin hallitseminen aivan välttämätöntä. Liimola opiskeli lukuvuoden 1930 – 1931 Budapestin kuuluisassa Eötvös-kollé-

giumissa. Hän saavutti vankan unkarin kielen taidon ja sai uskollisia ystäviä heimokansan fennougristeista. Vogulimaille oli – ja on vieläkin – mahdotonta matkustaa, mutta jokapäiväinen aherrus vuodesta 1931 alkaen Kanniston kokoelmien parissa oli Liimolalle niin perinpohjainen kielikurssi, että hän tarpeen tullen pystyi sujuvasti keskustelemaan voguliksi. Tilaisuuksia tämän tuiki harvinaisen kielitaidon kokeilemiseen ei ymmärrettävästi ilmaantunut kovinkaan usein, itse asiassa vasta elokuussa 1965, jolloin Helsingissä pidettiin kansainvälinen fennougristikongressi. Moskovasta saapuneen vogulilaissyntyisen kielentutkijan Jelena Rombandejevan kanssa Liimolan kuultiin vilkkaasti keskustelevan voguliksi. Vieraan toivomuksesta nämä vogulintutkijat kävivät viemässä kukkia Kanniston haudalle Hietaniemeen.

Artturi Kannisto oli kuollut maaliskuussa 1943. Liimola alttiina ja ahkerana apulaisenaan hän oli saattanut tieteellisten materiaaliensa painoontoimittamistyön jo varsin pitkälle. Kansanrunousjulkaisun ensimmäinen osa näytti olevan vain vähäisiä tarkistuksia vailla. Kesti kuitenkin vielä vuosia, ennen kuin jos mahdollista Kannistoakin huolellisempi Liimola katsoi voivansa päästää täysin viimeisteltynä julkisuuteen tuon teoksen: *“Wogulische Volksdichtung. Gesammelt und übersetzt von Artturi Kannisto. Bearbeitet und herausgegeben von Matti Liimola. I. Band: Texte mythischen Inhalts”* (483 sivua) ilmestyi painosta 1951. Seuraava, v. 1955 valmistunut osa sisälsi peräti 831 sivua sota- ja sankaritarinoita. Vuoteen 1963 mennessä tulivat julkisuuteen tämän mahtavan teossarjan kaikki kuusi nidosta (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 101, 109, 111, 114, 116, 134), yhteensä 2 826 sivua, niistä kommentaareja 733 sivua. Julkaisijan perinpohjainen asiantuntemus, äärimmäinen tarkkuus ja syvä pieteetti opettajaansa kohtaan heijastuvat tästä siperialaisen kansansirpaleen omalaatuisen väkevän hengenelämän ja nyttemmin jo kadonneen kulttuurimuodon monumentista. Teos on samalla Kanniston ja Liimolan elämäntyön vankkoja muistomerkkejä – “kaukana maamme rajojen ulkopuolellakin mainio todistus suomalaisen hengenviljelyn syvyydestä ja voimasta”, kuten Paavo Ravila on sanonut. – Erillisenä 443-sivuisena teoksena Liimola julkaisi v. 1958 yhdessä E. A. Virtasen kanssa Kanniston muistiinpanemat vogulien

mytologiaa koskevat ainekset: “Materialien zur Mythologie der Wogulen” (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 113).

Kanniston apulaisena, Suomalais-ugrilaisen Seuran palveluksessa toimiessaan Liimolan oli määrä harjoittaa myös omaa tutkimustyötä. Ensimmäisinä stipendiaattivuosinaan hän syventyi erityisesti vogulin kielen konsonantiston historian selvittelyyn. Vuodesta 1933 lähtien hänen käsialojaan näkyi säännöllisesti kielitieteellisissä aikakausjulkaisuissa: Suomalais-ugrilaisen Seuran sarjoissa, erityisesti Finnisch-ugrische Forschungenissa, sekä Virittäjässä ja viime vuosina myös Turussa ilmestyvässä Sananjalassa. Finnisch-ugrische Forschungenissa, jonka toimikunnan jäsen hän oli vuodesta 1964, hän julkaisi tutkielmasarjaa “Etymologische Bemerkungen” (vuosien 1934 ja 1972 välisen ajan); FUF:n 41. nidokseen sisältyy hänen viimeiseksi jäänyt merkittävä artikkelinsa “Etymologisches aus den ugrischen Sprachen”. Sana- ja äännehistoriallisia tutkielmia Liimola on kirjoittanut nelisenkymmentä, ja niissä hän on käsitellyt noin 170:n suomalais-ugrilaisten kielten sanan vaiheita. Jotkut yksityisistä sananselityksistä ovat varsin laajoja, parikymmentäsivuisiakin. Etualalla niissä on ymmärrettävästi vogulin tarjoama aineisto, mutta usein tarkastelu koskee koko ugrilaiskielten ryhmää, siis myös vogulin lähimpiä sukulaiskieliä, ostjakkia ja unkaria. Budapestissa paraikaa toimitettavissa unkarin kielen etymologisissa sanakirjoissa Liimolan nimi toistuu tiheään: juuri hän on kaikkein vakuuttavimmalla tavalla selittänyt lukuisain etäsukukielemme sanojen alkuperää. Monien suomenkin sanojen vanhinta historiaa hän on valaissut, esimerkiksi osoittaessaan, että vogulista saakka löytyy vastine mm. meidän substantiiveillemme *sysi*, *ulku*, *uudin* ja *uuma* sekä verbille *oppia*.

Liimolan tutkimukset – niin sana- ja äännehistorialliset kuin muutkin – ovat selkeäpiirteisiä, vankan asiallisia ja tiukan loogisesti eteneviä. Niitä leimaa kriittinen tarkkuus ja rakentuminen laajaan, suvereenisti hallittuun lähteistöön. – 1940-luvulta alkaen Liimola on julkaissut merkittäviä tutkielmia myös vogulin morfologian, historiallisen muoto- ja johto-opin alalta. Näitä ovat mm. “Zu den wogulischen Personalpronomina” (1944), “Wogulische Ableitungssuffixe” (1949) ja “Zur wogulischen Formenlehre” (1956). Laajin on v. 1963 ilmestynyt 247-sivuinen monografia “Zur historischen Formenlehre des Wogulischen. I. Flexion der

Nomina” (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 127). Se sisältää perusteellisen ja runsastuloksisen selvityksen vogulin deklinaatiosta ja mutkikkaasta omistusliitesysteemistä. Vogulin muotoaineksien vaiheita seurataan etenkin kiistanalaisissa tapauksissa pitkälle sukukieliin. Yksityiskohtaisissa analyyseissään kirjoittaja joutuu usein täydentämään ja oikomaan tieteellisessä kirjallisuudessa tavattavia käsityksiä, joskus tarkistamaan omiakin varhaisempia selityksiään. Erityisen ansiokkaita ovat mm. ne teoksen jaksot, joissa kosketellaan uudella ja vakuuttavalla tavalla vogulin duaalin ja pluraalin merkkien, akkusatiivien, elatiivi-ablatiivien ja latiivin päätteiden historiaa ja alkuperää. – Tämä tutkimus oli Liimolan tohtorinväitöskirja. Vastaväittäjä oli kutsuttava Unkarista saakka: maan etevin vogulin kielen tuntija, Debrecenin yliopiston professori Béla Kálmán. Lausunnossaan hän antoi täyden tunnustuksen Liimolan uranuurtajantyölle, teokselle, joka hänen sanojensa mukaan ”sopii malliksi muiden suomalais-ugrilaisten kielten vastaavanlaisille historiallisen morfologian esityksille”. Asiantuntija Kálmán totesi edelleen: ”Teoksesta löydämme useita hienoja havaintoja, joista ilmenee, kuinka perusteellisesti tekijä tuntee paitsi vogulin kielen myös sen tyylinkin.”

Matti Liimolan väitöskirjaa oli jouduttu odottamaan pitkään. Ulkomaita myöten hänet oli jo kauan tunnustettu erikoisalansa verrattomaksi tuntijaksi, jonka puoleen oli totuttu luottamuksellisesti kääntymään. Väsymättömästi ja aikaansa säästämättä hän vastasi kaikkiin suullisiin ja kirjallisiin tiedusteluihin. Aiheetta ei esim. Wolfgang Steinitz teoksensa ”Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache” esipuheessa (Berlin 1966) lausu kiitollisuuttaan kollegoista kaikkein ensimmäiseksi juuri Liimolalle. Ilman Liimolalta saatuja vogulin tietoja olisi ostjakin suursanakirjan etymologinen puoli jäänyt perin puutteelliseksi. – Liimolan luo matkusti usein tietoja ammentamaan ulkomaalaisia, etenkin unkarlaisia suomalais-ugrilaisten kielten tutkijoita viikko- jopa kuukausimääräksi. Hänen asuinpaikkansa – Helsinki ja myöhemmin Turku – oli vogulistiikan Mekka, jonne tiedonhaluisia vetivät Kanniston ainutlaatuiset kokoelmat. Näiden painoon toimittamistahan Liimola itse piti varsinaisena elämäntehtävänä, kunnia-asianaan. Tämän uhrautuvan, tunnollisen uurastuksen rinnalla sai oppiarvojen ja näkyvän aseman tavoitteleva jättä sivuun. Hän tyytyi tieteen rivimiehen vaatimattomaan

osaan – aivan samoin kuin hän oli sotien aikana palvellut isänmaata rivimiehenä, osittain rintamajoukoissa, osittain päämajan erikoistehtävissä.

Neljättäkymmentä vuotta jatkunut hiljainen kamarioppineen kausi päättyi alun toistakymmentä vuotta sitten. Turun yliopistoon perustettiin v. 1962 suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen varsinaisen professorin virka. Nimenomaan ystävän ja ikätoverin Paavo Ravilan vakava vetoomus sai Liimolan viimein vakuuttumaan, että hänen suoranainen velvollisuutensa oli hakea tuota virkaa. Muutamassa kuu-kaudessa hän kokosi muistiinpanojensa pohjalta ansiokkaan väitöskirjan ja väitteli lokakuussa 1963. Maaliskuussa 1964 hänet nimitettiin sanottuun professorinvirkaan, jota hän oli hoitanut jo saman vuoden alusta lähtien.

Siirtyminen ikämiehenä tyystin erilaiseen elämänympäristöön ja vaativaan virkaan ei varmaankaan ollut aivan helppoa, mutta Liimola kotiutui sittenkin uuteen asemaansa ilmeisen joustavasti. Hän hoiti tehtävänsä – kuten aina – esimerkillisen tunnollisesti, koruttomalla ja hienotunteisella tavallaan, ketään loukkaamatta, mutta tarvittaessa ripeää aktiivisuutta ja hämäläistä sitkeyttä osoittaen.

Työ Turun yliopistossa jäi lyhyeksi: eroamisikä oli käsillä jo v. 1970. Tähän ajanjaksoon sisältyy kuitenkin merkittäviä ja pysyviä tuloksia – ei ainoastaan tieteellisen julkaisutoiminnan alalla, joka jatkui keskeytyksettä. Liimola perusti Turun yliopistoon suomalais-ugrilaisen laitoksen, jonka piirissä on suoritettu kansainvälisesti arvostettua tutkimustyötä. Keskeiseksi alueeksi tuli tietenkin alusta pitäen vogulin kieli. Kanniston mittavan leksikaalisen aineiston toimitustyö pääsi vasta nyt todella käyntiin, kun Liimola sai Suomalais-ugrilaisen Seuran taloudellisesti tukemana kiinnitetyksi tehtävään kyvykkään apulaisen, jonka monivuotinen kokemus on takeena työn menestyksellisestä jatkumisesta. Liimola itse ryhtyi laatimaan yksityiskohtaista sanahakemistoa suurteokseen “Wogulische Volksdichtung”. Kun hakemistossa mainitaan tarkoin myös kunkin sanan merkitykset, siitä tulee jo sellaisenaan varsin laaja sanakirja. Suoranaista taloudellista tukea tähän työhön merkitsi se tunnustuspalkinto, jonka Suomen Kulttuurirahasto antoi Liimolalle v. 1972. Oli näet valitettavaa, että hänen viimeisiä elinvuosiaan varjostivat taloudelliset huolet, jotka johtuivat viranomaisten jäykästä byrokraattisesta asennoitumisesta: niitä yli kolmeakymmentä vuotta, jotka hän oli tehnyt ansiokasta tieteellistä työtä

Suomalais-ugrilaisen Seuran valtiolta saaduista varoista myöntämän vaatimattoman työstipendin varassa, ei suostuttu lukemaan eläkkeeseen oikeuttavaksi valtion palvelukseksi.

Suomalaisen Tiedeakatemian jäseneksi professori Liimola valittiin v. 1968.

Vaikka hän viimeisen vuosikymmenensä ajan toimi aktiivisesti myös turkulaisessa Suomen Kielen Seurassa, hänen pitkäaikaisin ja tutuin tieteellinen vaikutuspiirinsä oli Suomalais-ugrilainen Seura. Sen toimimiehenä hän oli vuodesta 1935 lähtien, ensin pöytäkirjurina ja vuodesta 1955 johtokunnan jäsenenä. Oli luonnollista, että tämän seuran aloitteesta toimitettiin hänen 70-vuotispäiväkseen juhlakirja, *Finnisch-ugrische Forschungenin* 40. osa. Kirjoittajina on 28 tutkijatoveria, ystävä ja oppilasta, puolet ulkomaalaisia.

Ystävien ja kollegojen parissa Matti Liimola oli erinomaisen suosittu: hän oli toverillinen, rehti, avulias, huumoria ymmärtävä ja viljelevä. Ylioppilaana ja nuorena maisterina hänet nähtiin usein Hämmäläis-osakunnassa ja Akateemisen Karjala-Seuran veljespiirissä. Vielä säännöllisemmin hän lähti virkistymään pitkille kävely- tai hiihtoretkille, voimistelemaan tai pelaamaan lentopalloa.

Matti Liimola oli harrastuksiltaan ulkoilmaihminen ja luonnon ystävä. Kaikkein parhaiten hän viihtyi syntymäseudullaan, metsissä ja vainioilla vaellellen tai hiihdellen. Kotitalonsa maille, näköetäisyyden päähän vanhasta, tyylikkäästä piha-
piiristä hän oli rakennuttanut poikamiehenhuvilansa, jonka vinttikamarissa hän lomaa-aikoina ahersi töidensä parissa. Siellä hän laati vielä kesällä 1974 ”Wogulische Volksdichtungin” saksankielistä sana- ja asiahakemistoa, kunnes sydänkohtaus äkisti päätti uskollisen uurastuksen.

Matti Liimolan ehjällä, mittavalla elämäntyöllä on pysyvä sija sekä Suomen kansallisten tieteiden että kansainvälisen fennougristiikan historiassa.

Muistopuhe 10.3.1975.

Suomalainen Tiedeakatemia. Esitelmät ja Pöytäkirjat 1975.

Matti Liimola

Viljo Nissilä

VILJO NISSILÄ (1903 – 1986)

Toinen tämäniltainen kiiteltävistämme ja hyvästeltävistämme, professori Viljo Nissilä, ennätti vaikuttaa Osastossa valitettavan lyhyen ajan, joten hänen “profiilinsa” saattoi jäädä vieraanlaiseksi – Nissilä kun ei karjalaisuudestaan huolimatta ole kaikkein vuolassanaisimpia. Professori Nissilä on säästynyt installointiseremonioilta ja myös kahvikonsistorikaskuilta. Osasto on kuitenkin päättänyt, että hänen on vielä tänään – emerituksena – kestävä jotakin vastaavankaltaista – ainakin syötäntää ja juotantaa, ja minun osakseni lankesi muutaman läksiäissanan lukeminen. Useimmat arvoisista Osaston jäsenistä ovat kyllä jo omin silminkin lukeneet Viljo Nissilästä – ainakin ne yksimielisen tunnustavat asiantuntijanlausunnot, joiden perusteella hänet kutsuttiin uuden professorinviran ensimmäiseksi haltijaksi. – Kaikkein olennaisimpaan tiivistäen noista lausunnoista kävi selkeästi ilmi, että juuri Viljo Nissilän väsymättömän työn ansiosta voidaan vihdoinkin puhua suomalaisesta nimistötieteestä, että meillä on mallikelpoinen, laaja – vaikkakaan ei vielä täydellinen – nimiarkisto, ja että suomalaisen onomastiikan saavutukset tunnetaan nykyään kansainvälisten ammattijulkaisujen ja kongressien ansiosta kaikkialla, missä modernia nimistöntutkimusta harjoitetaan.

Ponnistelu näiden päämäärien hyväksi on vienyt tasan 40 vuotta. Kesäkauden

1931 vaelsi Viipurin uuden yhteiskoulun suomen kielen, historian ja filosofian alkeiden opettaja Viljo Nissilä Vuoksenlaakson pitäjissä asumuksesta asumukseen panemassa paikannimiä paperille. Alku oli joskus hankalaa; vierasta utelijaa epäiltiin milloin kommunistiagentiksi, milloin ”lapualaiseksi”. Eräskin vuoksenrantalainen kunnan luottamusmies tuumi:

– Mikä lie ootta? Näi vaalii al työ vissiikii tahotta saaha meijä ajatuksii pois niist. Mikäs akentti työ ootta?

Ja lopuksi tokaisu: Tei kans mie em puhu mittää!

Useimmiten nuori nimestäjä sai sentään osakseen ymmärtämystä ja ystävällisyyttä. Ensimmäisen mittavan työohjelmansa – Vuoksenlaakson nimistön keruun – hän saattoi sinnikkäästi päätökseen 1930-luvulla. Siitä asti Nissilä on uurastanut niin uskollisesti nimistöntallennustyössä, että hän on tällä alalla ehdoton suomenennätysmies. Hän on tähän mennessä luovuttanut Nimiarkistoon 51 377 huolellisesti laadittua nimilippua. Tämä valtava määrä taannee hänelle jopa maailmanmestaruudenkin.

E. A. Tunkelo innosti nuoren nimestäjästipendiaatin – entisen oppilaansa – alusta pitäen myös nimien tutkijaksi. Toinen arvovaltainen yllyttäjä oli Jalo Kalima, joka sitten toimi virallisena opponenttina, kun Nissilän väitöskirja tarkastettiin lokakuun yhdenäkolmatta 1939 – raskaina YH:n aikoina. 488-sivuinen monografia ”Vuoksen paikannimistö” oli kysynyt kenttätöiden lisäksi arvaamattoman määrän arkistotutkimuksia sekä vaativan virkatyön vapaahetkiin keskitettyä uuras- tusta. – Tunkelo ja Kalima – kuten myös Heikki Ojansuu ja J. J. Mikkola – olivat olleet niin sanoakseni ”sivutoimisia” nimistöntutkijoita. Vasta Nissilä valitsi suomalaisen onomastiikan todelliseksi elämäntehtäväkseen. Hänen tieteellisten julkaisujensa luettelo sisältää tällä hetkellä noin 160 numeroa – erinomaisen vankkaa ja punnittua tekstiä. Ansiokkaan väitöskirjan ohella ovat mittavimpia v. 1962 ilmestynyt yleisesitys ”Suomalaista nimistöntutkimusta” – summa totius onomasticae fennicae voitaisiin sanoa –, edelleen ”Die Dorfnamen des alten lüdischen Gebietes” ynnä hyödyllinen käytännön opas ”Paikannimistömme huolto ja suojele”, jonka sanoma on alkanut saavuttaa tavoitteensa – ei kylläkään niin nopeasti kuin

Nimiarkiston piirissä olisi toivottu. Viljo Nissilän kunnian kirkastamiseksi ei tässä oli tarpeellista esitellä pitempään hänen vakuuttavaa julkaisuluetteloaan. En kuitenkaan malta olla muistuttamatta hänen asutus- ja kulttuurihistoriallisista tutkimuksistaan; niiden joukossahan on myös laaja ja runsastietoinen Viipurilaisen osakunnan historian I osa.

Onomastikkona ja historioitsijana Nissilän mieluisinta aluetta on ollut Karjala kaikkienensa, sekä suomen- ja että venäjänpuolinen, rakkaimpina kuitenkin Kannas ja vanha Viipuri – unohtumaton kotiseutu. Kun sinne pääseminen estyi, Nissilä vietti 1940-luvun kesänsä Iin sukulaispappilassa. Kiintoisa kirkonarkisto ja seudun selvittämätön nimistö antoivat aiheita kokonaiseen monistasivuiseen pohjois-pohjalaisten tutkimusten sarjaan. Kolmanneksi maantieteelliseksi keskukseksi on muodostunut – osaksi varmaan Hauholta hankitun kesähuvilan ansiosta – sydän-Häme, muiden muassa Kangasalan kulmakunnat ja Pälkäneen puoli. Asutushistoriallisesti kiintoisien savolaisekspansion äärialueiden – Ruoveden, Pihtiputaan, Saarijärven, Jyväskylän ympäristön ja Hartolan – paikannimistöä Nissilä on kirjoittanut erikoistutkielmat, samoin sellaisten keskeisten yksityisten nimien kuin Suomi, Karjala, Inkeri, Tampere, Lapua ja Pälkäne alkuperästä.

Kunniavieraamme tieteellisen tuotannon laajuus ja monipuolisuus ilmentää harvinaislaatuista tarmoa ja tutkijaninnostusta. Viljo Nissilähän toimi oppikoulun äidinkielenopettajana peräti vuoden 1961 loppuun saakka. Yliopistomme dosentiksi – alanaan itämerensuomalainen paikannimitutkimus – hänet oli nimitetty tosin jo 1948. – Lehtori Nissilästä, “Nisu-Villestä”, kertova kaskusto ei liene kovin rehottava; ainakin painetuista lähteistä sitä on osunut silmiini valitettavan niukasti. Vaaativa opettaja on kyllä koulunut tunnetusti tehokkaita sananviljelijöitä – nykyhuipuista muiden muassa Veikko Vennamon.

Virkavapauksia ja apurahoja ei Viljo Nissilän osaksi ole liiemmästi siunaantunut. Jatkosodan aikainen pitkä “pakollinen virkavapaus” koitui Suomen onomastikalle onneksi: vuoden 1942 alusta Nissilä komennettiin Päämajan tiedusteluosastoon perustettuun vähäiseen nimistötoimistoon. Tehtävänä oli lähinnä Itä-Karjalan paikannimistön kodifiointi ja normaalistaminen, jotta nimet tulisivat oikeassa muo-

dossa uusiin karttoihin. Ilman Nissilän asiantuntemusta olisivat topografikarttojemme lehdet voineet täyttyä tilapäisistä “Munista” ja “Makkaroista” tai epäperäisistä, virheellisen venäläisen kirjoitustavan mukaan syntyneistä “Eldankajärvistä”. Kesällä 1943 toimiston miehet – meitä oli silloin neljä – siirtyivät kentälle, eri lohkoille Itä-Karjalaa Vienan kylistä Syvärille saakka keräämään nimistöä paikallisilta asukkailta ja sotavankileireistä. Nissilän aloitteesta keruu ulotettiin varsinaisen karttanimistön ulkopuolelle: muistiin merkittiin mm. peltojen, niittyjen ja apajapaikkojen nimiä. Runsaimman saaliin sai – tietenkin – Viljo Nissilä, ja hän on lukuisissa tutkimuksissa hyödyntänyt tätä uniikkia materiaalia.

En seiso tässä lukemassa muistokirjoitusta päättyneestä satoisasta tutkijantai-paleesta. Professori Nissilän ihmeteltävä aktiivisuus on yhä tallella. Taitavasti ja tarmokkaasti hän johtaa Suomen nimiarkiston työtä. Äsken hän teki löytöretken Lyypekin ja Hampurin arkistoihin. En ole käynyt urkkimassa, kuinka monet oikaisuvedokset hänellä on paraikaa työpöydällään.

Miestä tuntematon näsäviisas olisi voinut ehkä ehdottaa, että Viljo Nissilä muinaissuomalaisiksi vieraslähtöisen nimensä vaikkapa “Vaito Yksitotiseksi”. Moinen ehdottaja ei tuntisi kunniavierastamme kyllyiksi. Asiain vaatiessa hän ei ole vaitelias, vaan innostunut ja innostava. Toisekseen: ystävien piiri tuntee hyvin hänen huumorintajunsa ja leikkimielensä. Sitä paitsi: kyllä hänelle joskus – tosin harvoin – on saunailtoina voinut toinenkin toti maistua. Laseissamme on jalompaa juomaa kuin muinoin “Mikkelin motissa”. Maistakaamme sitä Viljo Nissilän kunniaksi ja onneksi!

Vielä ei siis ole aika kiitellä Viljo Nissilää ansiokkaasta tieteellisestä työstä. Enintään voi olla aika kiittää häntä Helsingin yliopiston hyväksi yli kahden vuosikymmenen mittaan tehdystä perustavasta työstä ja on aika toivottaa hänelle lisää työniloa.

Kauppakilta-illalliset 14.12.1971.

EPILOGI

Sydämeni täyttää syvä kiitollisuus Suomalais-ugrilaista Seuraa kohtaan, joka näin kauniilla ja pysyvällä tavalla on halunnut kunnioittaa ensi kesäkuun alkuun osuvaa merkkipäivääni ja jonka palveluksessa olen saanut toimia v:sta 1937 alkaen. Tämän julkaisuidean isä on uskollinen ystäväni Pertti Virtaranta, joka jo vuosia sitten kehotteli minua kokoamaan oppihistoriallisia kirjoitelmiani yksien kansien väliin, ja joka nyt on järjestänyt taitaviksi apulaisikseni tähän työhön maisterit Satu Tannerin ja Anneli Peräniityn, joille kaikille olen suuresti kiitollinen. – Vaatimattomat ansioni todeten iloitsen siitä, että minulla on ollut onni saada eteviä oppilaita, jotka jo ovat tunnettuja tutkijoita uralistiikan ja altaistiikan aloilla. Mukailleen siteeraan Otto Mannista:

*Niin korkeall' on määränpää,
niin matalalta mahtaa mies.
Nyt lepoon astun aamunmies
käy aamunmiehelt aikain taa.*

Helsingissä alkuvuodesta 1988

Aulis J. Joki

KIRJALLINEN TUOTANTO 1932 – 1988

István Kecskeméti, Satu Tanner ja Juha Janhunen

1932

1. Muutamia säästäväisyyttä tähdentäviä arkkiveisujamme. – Sampo 7 (Tampere). S. 10 – 12.

1939

2. Eräs Porthanin aikaa vanhempi suomalaisten jumalain luettelo. – KV 19. S. 17 – 27.

1944

3. Kai Donners Kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzügen der Grammatik. Bearbeitet und herausgegeben von Aulis J. Joki. – LSFOu VIII. LI + 216 s.

1946

4. Indochinesische Lehnwörter im Samojedischen. – FUF XXIX. S. 202 – 221.

1947

5. T. Lehtisalo 60-vuotias. (Résumé: Le 60e anniversaire de M. T. Lehtisalo.)

– Vir. 51. S. 109 – 114, 232.

6. Dravidatko kielisukulaisiamme? (Résumé: Les langues dravidiennes sont-elles apparentées à la famille finno-ougrienne?) – Vir. 51. S. 380 – 385, 424 – 425.

7. Etäistä äännehistoriaa. (Résumé: Histoire phonétique du chinois etc.) – Vir. 51. S. 385 – 395, 425 – 426.

8. Suomen suvun alkuperän arvoitus. – US 28. IX.

1948

9. Finland och Sibirien. – Finsk Tidskrift CXLIII februari. – Myös eripainos. 6 s.

10. Kiinan kielen kirjoituksesta. – Suomalainen Suomi. S. 279 – 287.

11. Suomi ja Kaukoidän tutkimus. – US 21. V.

Arvosteluja:

12. Johdatusta kielitieteeseen. *Emil Öhmann*, Kieli ja kulttuuri. Kielitieteen peruskysymyksiä. Helsinki 1947. – Vir. 52. S. 167 – 170.

1949

13. Arvo Sotavalta 60-vuotias. (Résumé: Le 60ème anniversaire de M. Arvo Sotavalta.) – Vir. 53. S. 123 – 125, 185.

1950

14. Eine samojedische Benennung des Bären. – Commentationes fenno-ugricae in honorem Y. H. Toivonen. MSFOu XCVIII. S. 149 – 152.

15. M. A. Castrén turkkilaisen kansanrunouden kerääjänä. KV 30. S. 88 – 98.

16. Kielihistoriallisia lisiä. [1. Suom. *nuoli*. 2. Suom. *kuura*.] (Referat: Zur finn.-ugr.-sam. Sprachgeschichte.) – Vir. 54. S. 156 – 161, 213 – 214.

17. Arvo Sotavalta †. – Vir. 54. S. 307 – 308.

18. G. J. Ramstedt †. (Résumé: G. J. Ramstedt 22.10.1873 – 25.11.1950.) – Vir. 54. S. 445 – 448, 481.

1951

19. Liten finsk parlör. Härnösand. 38 s.

20. Kielihistoriallisia lisiä. [3. Suom. *koski* = samKam. *kāzer*? 4. SamKam. *mūnga*. 5. SamKam. *t'eime*. 6. SamKam. *mor* ~ *mør*. 7. SamKam.

k'ĩ'mε . 8. SamKam. *pākzən*.] (Referat: Sprachgeschichtliche Beiträge.) – Vir. 55. S. 370 – 376, 514 – 516.

1952

21. Die Lehnwörter des Sajansamojedischen. – MSFOu 103. 393 s.

1953

22. Wörterverzeichnis der Kyzyl-Sprache. – StO XIX, 1. 47 s.

23. Uralilainen ja altailainen kielikunta. (Referat: Die uralische und die altaische Sprachfamilie.) – Vir. 57. S. 36 – 40.

24. Professori Martti Räsänen 60-vuotias. (Résumé: Hommage à Martti Räsänen à l'occasion de son soixantième anniversaire.) – Vir. 57. S. 297 – 301.

Arvosteluja:

25. Samojedische Volksdichtung. Juraksamojedische Volksdichtung. Gesammelt und herausgegeben von *T. Lehtisalo*. MSFOu XC. Helsinki 1947. – FUF XXXI Anz. S. 53 – 57.

Käännöksiä:

26. *M. A. Castrén*, Tutkimusmatkoilla pohjolassa. Matias Aleksanteri Castrénin matkakertomuksesta suomentanut ja johdannon kirjoittanut Aulis J. Joki. Porvoo – Helsinki. 344 s. [2. painos. 1967. 369 s. Ikivihreitä muistelmia 10.]

1955

27. Ketica. Materialien aus dem Ketischen oder Jenissei-ostjaken. Aufgezeichnet von Kai Donner. Bearbeitet und herausgegeben von Aulis J. Joki. – MSFOu 108. 135 s. [Vrt. myös 39.]

Arvosteluja:

28. Etymologicum Fennicum. *Y. H. Toivonen*, Suomen kielen etymologinen sanakirja I. LSFOu XII,1. Helsinki 1955. – Vir. 59. S. 270 – 283.

29. *Irene N. Sebestyén*, A. Sprogis' Wörterverzeichnis und grammatikalische Aufzeichnungen aus den Kanin-Mundart des Jurak-Samojedischen. Acta Linguistica II (Budapest 1952). S. 97 – 188. – OL 156. S. 204 – 207.

Käännöksiä:

30. A. J. Sjögren, Tutkijan tieni. Käsikirjoituksesta suomentanut Aulis J. Joki. Helsinki, XXIII + 263 s. [S. V – XXIII: Lukijalle > 33.]

1956

31. Kai Donners kleinere Wörterverzeichnisse aus dem Jurak-, Jenissei- und Tawgysamojedischen, Katschatatarischen und Tungusischen. Bearbeitet und herausgegeben von Aulis J. Joki. – JSFOu 58,1. 27 s.

32. Kristfrid Gananderin mustalaistutkielma. (Résumé: Étude sur les Bohémiens par Kristfrid Ganander.) – Vir. 60. S. 1 – 27.

33. A. J. Sjögren. Helsinki, 23 s. [Vrt. 30.]

Arvosteluja:

34. Eine Untersuchung über das Objekt in den uralischen Sprachen. *Bo Wickman*, The Form of the Object in the Uralic Languages. Uppsala 1955. – FUF XXXII Anz. S. 1 – 41.

35. Vergleichendes Wörterbuch der uralischen Sprachen. *Björn Collinder*, Fenno-Ugric Vocabulary. Uppsala 1955. – FUF XXXII Anz. S. 42 – 55.

1957

36. Professori T. Lehtisalo 70-vuotias. – Vir. 61. S. 321 – 322.

Käännöksiä:

37. *Marco Polon* matkat. Suomeksi toimittanut sekä johdannon ja selitykset kirjoittanut Aulis J. Joki. Porvoo – Helsinki, 417 s. [s. 7 – 20: Johdannoksi.]

1958

38. (& Y. H. Toivonen & Erkki Itkonen) Suomen kielen etymologinen sanakirja II. – LSFOu XII,2 (Tutkimuslaitos "Suomen suvun" julkaisuja III). S. 205 – 480. [4., muuttamaton painos. 1983; vrt. myös 56, 82, 107, 120.]

39. Ketica II. Supplement. Aufgezeichnet von Kai Donner. Bearbeitet und herausgegeben von Aulis J. Joki. – MSFOu 108,2. 35 s. [Vrt. 27.]

40. Tarkekirjoituksemme yksinkertaistaminen. – Vir. 62. S. 291 – 298.

41. Suomen suvun perinnön vaalijat. Suomalais-ugrilainen Seura 75-vuotias.

– Suomen Kulttuurirahaston kiertoartikkeli 30.11. – 2.12.1958. – Kainuun Sanomat 30. XI.

1959

42. Paleolingvistiikkamme ongelmia. “Alkukodin” ja “alkukulttuurin” vaiheilta. – Verba docent. Juhlakirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi 6.10.1959. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 263. S. 48 – 55.

43. Ostjakkisamojedien noitarummusta ja sen päristimestä. (Referat: Über die Zaubertrommel der Ostjaksamojeden, insbesondere über ihren Schlegel.) – Vir. 63. S. 155 – 163.

44. “Tunguse” – “Pomback”. – Studia serica Bernhard Karlgren dedicata. Copenhagen. S. 123 – 127.

45. Suomalais-ugrialaisten kielten foneettinen ja äännehistoriallinen tutkimus vv. 1941 – 1955. – Vir. 63. S. 484 – 490. [> 46.]

46. Die phonetische und lautgeschichtliche Erforschung der finnisch-ugrischen Sprachen in den Jahren 1941 – 1955. I. Teil. – Phonetica 4 (Münster in Westfalen). S. 151 – 160. [> 45.]

47. Kulttuurielämämme ulkomaiset suhteet. – Suomen Kulttuurirahaston kulttuuripoliittiset neuvottelupäivät 17. – 24.1.1959 Helsingissä.

Arvosteluja:

48. Suuri syrjäänin kielen murresanakirja. *D. R. Fokos-Fuchs*, Syrjänisches Wörterbuch I – II. Budapest 1959. – Vir. 63. S. 498 – 501.

Käännöksiä:

49. *Kai Donner*, Siperialaiskertomuksia. Suomentanut Aulis J. Joki. Porvoo. 143 s. [s. 5 – 7: Alkusanat.]

1960

50. Fragen der finnisch-ugrischen Transkription. Einleitungsvortrag. Sitzungsberichte der am 3. Dezember 1958 in Helsinki abgehaltenen Fenno-ugristenkonferenz. – JSFOu 62,5. S. 16 – 22.

51. Kielihistoriallisia lisiä. [9. Suom. *syylä*] (Referat: Sprachgeschichtliche Beiträge. 9. Fi. *syylä* ‘Warze usw.’) – Vir. 64. S. 353 – 359.

52. Julius Mark 1890 – 1959. – KV 40. S. 354 – 357.

Arvosteluja:

53. *Mau-Tsai Liu*, Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-

Türken I – II. Göttinger Asiatische Forschungen 10. Wiesbaden 1958. – StO XXV,4. S. 11 – 13.

54. *Henry Serruys*, Sino-jürčed Relations during the Young-Lo Period (1403 – 1424). Göttinger Asiatische Forschungen 4. Wiesbaden 1955. – StO XXV,4. S. 13 – 14.

1961

55. Koltan ja kuolanlapin sanastaja. [T. I. Itkonen 70-jährig.] – US 20. I.

1962

56. (&Erkki Itkonen) Suomen kielen etymologinen sanakirja III. – LSFOu XII,3 (Tutkimuslaitos “Suomen suvun” julkaisuja III). S. 481 – 840. [4., muuttamaton painos 1985; vrt. myös 38, 82, 107, 120.]

57. Finnischugrisches im Ossetischen? – Commentationes fennougricae in honorem Paavo Ravila. MSFOu 125. S. 147 – 170. – Eripainos: CSS XXIII.

58. Etymologian harhapoluilta. *Ridan, nakin ja pynnän* historiaa. (Referat: Auf den Irrwegen der Etymologie. Zur Geschichte der fi. Wörter *rita, nakki* und *pyynnä*.) – Vir. 66. S. 294 – 305.

59. Toivo Lehtisalo †. – Vir. 66. S. 449 – 451.

60. T. Lehtisalo 1887 – 1962. – FUF XXXIV. S. 148 – 165. [< 65.]

1963

61. Omenan vaellus. – Vir. 67. S. 134 – 142. [Vrt. 62, 101.]

62. Der wandernde Apfel. – StO XXVIII,12. 19 s. [Vrt. 61, 101.]

63. Uralte Lehnwörter oder Zufälle? – Congressus internationalis fenno-ugristarum Budapestini habitus 20 – 24. IX. 1960. Budapest. S. 105 – 107.

64. M. A. Castrénin elämäntyö. – Vir. 67. S. 290 – 302.

65. T. Lehtisalo (1887 – 1962). – KV 43. S. 370 – 390. [> 60.]

66. Suomalaiselle lukijalle. – Thorkild Hansen, Onnellinen Arabia. Porvoo – Helsinki. S. 7 – 12.

67. Kai Donner. – US 1. IV.

68. Professori Erkki Itkonen 50-vuotias. – US 26. IV.

69. Uusia tietoja samojedien mailta. – US 18. X.

1965

70. Kielisukulaisuuskysymyksiä. – Vir. 69. S. 352 – 358.

1966

71. Maailman kielet. – Tietolipas 45. 108 s. + Kartta. [2. korjattu ja lisätty painos. 1972. 113 s.; 3., korjattu ja lisätty painos 1984. 115 s.]

1967

72. Uralilaisten ja turkkilaisten kielten kosketuksista. – Vir. 71. S. 339 – 341.

73. Sanojen tutkijan työpöydältä. – Ruoveden jouluku.

74. Gustaf Johannes Ramstedt 22.10.1873 – 25.11.1950. – G. J. Ramstedt, Seitsemän retkeä itään. Ikivihreitä muistelmia 9. Porvoo – Helsinki. S. VII – XIV. [Eripainos: 80.]

Arvosteluja:

75. Englantilainen väitöskirja suomalaisesta tiedemiehestä. [*Michael A. Branch*, The development of A. J. Sjögren as a scholar and his role in establishing Finnic studies as an academic subject. Manuskript.] – US 30. VII.

1968

76. Über den Dual im Selkupischen. – Congressus secundus internationalis fenno-ugristarum Helsingiae habitus 23. – 28. VIII. 1965. Pars I. S. 222 – 226.

77. Sarastaa. (Referat: Fi. *sarastaa* 'dämmern'.) – Fenno-ugrica. Juhlakirja Lauri Postin kuusikymmenvuotispäiväksi 17.3.1968. MSFOu 145. S. 104 – 109.

78. 75-vuotias Martti Räsänen. – Vir. 72. S. 380 – 383.

79. Matkakertomukset, maantieteelliset ja kansatieteelliset kuvaukset. – Suomen kirjallisuus VII. Helsinki. S. 498 – 539.

80. Gustaf Johannes Ramstedt 22.10.1873 – 25.11.1950. Porvoo – Helsinki. 14 s. [Vrt. 74.]

81. Uusia tietoja samojedien maista. – US 18.10.

1969

82. (& Erkki Itkonen) Suomen kielen etymologinen sanakirja IV. – LSFOu XII,4 (Tutkimuslaitos "Suomen suvun" julkaisuja III). S. 841 – 1256. [3., muuttamaton painos. 1983.; vrt. myös 38, 56, 107, 120.]

83. Die samojedischen Sprachen und die finnisch-ugrische Vokalforschung. – Gedenkband Martinus Fogelius Hamburgensis. UAJb. 41. S. 155 – 163.

84. Suolan suku. (Zusammenfassung: Über einige Benennungen des Salzes.) – Juhlakirja Paavo Siron täyttäessä 60 vuotta. Acta Universitatis Tamperensis A 26. S. 47 – 54.

85. The riddle of Finnish origins. – The Finns in North America, ed. by

1970

86. Évolution actuelle de la finno-ougrienne. – Études finno-ougriennes V (Paris), Année 1968. S. 94 – 106.

87. Az etimológiai kutatás mai helyzete. – Magyar Nyelv LXVI (Budapest). S. 4 – 12.

88. Unkarilainen laitos. – Castrenianum, suomen ja sen sukukielten tutkimuskeskus. Tietolipas 62. Helsinki. S. 93 – 95.

89. Jugoslavian unkarilaisalueella. Seulaset 1970, 1 (Helsinki). S. 1 – 2, 4.

1971

90. Über das Element *n* in der samojedischen Deklination. – FUF XXXIX. S. 1 – 17. – Eripainos: CSS XXXII.

91. En vapenterm i finskan. – Festschrift till Olav Ahlbäck 28.3.1971. Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 446. S. 167 – 173.

92. Sur la parenté des langues. – Études Finno-Ougriennes VIII (Paris), Année 1971. S. 117 – 124.

1972

93. (& Osmo Ikola) Uralic. Current trends in linguistics. Vol. 9: Linguistics in Western Europe (Part 2.). The Hague: Mouton (1972). S. 1693 – 1743.

1973

94. Auf den Spuren der steinzeitlichen Cerviden. Commentationes fenno-ugricae in honorem Erkki Itkonen, Sexagenarii die XXVI mensis aprilis MCMLXXIII. – MSFOu 150. S. 125 – 143.

95. Contact between Turkic und Uralic languages. I. Milletlerarasi türkoloji kongresi. (First International congress of turcology.) Bildiri özetleri. Istanbul. 3 s.

96. Zur Herkunft einiger ugrischer Wörter. Festgabe für Matti Liimola. – FUF 40. S. 60 – 65.

97. Uralier und Indogermanen. Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen. – MSFOu 151. 27 + 419 s.

1974

98. Selkupien šamanismista. – Sampo ei sanoja puutu. Matti Kuusen juhla-kirja. KV 54. S. 154 – 168.

99. (& Hannu Launonen & László Keresztes) Petőfiä suomeksi. Helsinki. Publicationes Instituti hungarici Universitatis Helsingiensis. 24 s.

100. Ossetisch und die Finnougristik. – Acta linguistica Academiae scientiarum Hungaricae 24. S. 191 – 196.

1975

101. A vándorló *alma*. – A vízimadarak népe. Budapest: Europa Könyvkiadó. S. 217 – 235. [Vrt. 61, 62.]

102. Affinität und Interferenz in den Sprachen des nordeurasischen Areals. – Congressus quartus internationalis fenno-ugristarum Budapestini habitus anno 1975. S. 71 – 86.

103. Matti Liimola 1903 – 1974. – Vir. 79. S. 212 – 215.

104. Unkarilainen laitos. – Castrenianumin toimitteita 10. S. 88 – 89. [< 105 .]

105. Das ungarische Institut. – Castrenianumin toimitteita 11. S. 96 – 97. [< 104 .]

106. Über einige Zahlwörter im Samojedischen. – Congressus tertius internationalis fenno-ugristarum Tallinnae habitus 17. – 23.VIII.1970. Pars I. Acta linguistica. S. 729 – 732.

107. (& Erkki Itkonen & Reino Peltola) Suomen kielen etymologinen sanakirja V. – LSFOu XII,5. (Tutkimuslaitos “Suomen suvun” julkaisuja III). 419 s. [2., muuttamaton painos. 1984; vrt. myös 38, 56, 82, 120.]

1976.

108. Prinzipien und Praxis der Redaktion des Finnischen Etymologischen Wörterbuches. (Az etimológia elmélete és módszere.) Nyelvtudományi Értekezések 89. S. 156 – 159.

109. Dankesworte zum Schluss der Konferenz. – Nyelvtudományi Értekezések 89. S. 160 – 161.

110. Some Samoyed-Tunguz word comparisons. – Festschrift Sinor “Tractata Altaica”. Wiesbaden: Otto Harrassowitz. S. 321 – 323.

111. Matti Engelbert Liimola. Muistopuhe. – Suomalainen Tiedekatemia. Esitelmät ja Pöytäkirjat 1975. S. 91 – 95 [Vrt. 115]

1977

112. Martti Räsänen 25.6.1893 – 7.9.1976. – Permanent international Altaistic conference newsletter 11. Bloomington, Ind. 4 s.

113. August Ahlqvist fennougristina. (Аугуст Алквист как финно-угрист.) – Neuvostoliittoinstituutin vuosikirja 25. S. 51 – 62.

114. Die Tungusen und ihre Kontakte mit anderen Völkern. – *Studia orientalia Pentti Aalto sexagenario dedicata*. StO 47. S. 109 – 118.

115. Matti Engelbert Liimola. Gedächtnisrede, gehalten am 10.3.1975. – *Sitzungsberichte der Finnischen Akademie der Wissenschaften* 1975. S. 61 – 66. [Vrt. 111.]

116. Osetinskij jazyk i finno-ugrovedenie. – *Voprosy iranskoj i obščej filologii*. Tbilisi. 7 s.

Arvosteluja:

117. Die Blütezeit der uigurischen Kultur. A. v. *Gabain*, Das Leben im uigurischen Königreich von Qočo (850 – 1250). I, II. Wiesbaden 1973 – FUF 42. S. 207 – 211.

1978

118. M. A. Castrénin vianalaiset sadut. – KV 58. S. 187 – 198.

119. Türk ve Ural milletleri arasinda iliskiler. – *Türk kültürü el-kitabi* II, 1/b. Istanbul. 5 s.

120. (& Erkki Itkonen & Reino Peltola) Suomen kielen etymologinen sanakirja VI. – LSFOu XII,6 (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 2). 4 + 222 s. [2., muuttamaton painos 1987; vrt. myös 38, 56, 82, 107.]

121. Notes on Selkup Shamanism. – *Shamanism in Siberia*. Bibliotheca Uralica 1. Budapest. 14 s.

1979

122. Arvo Martti Oktavianus Räsänen. Muistopuhe 14.3.1977. (Arvo Martti Oktavianus Räsänen. Gedenkrede von Aulis Joki 14. 3.1977.) – *Academia Scientiarum Fennica. Vuosikirja – Year book* 1977. S. 55 – 58.

1980

123. Affinität und Interferenz in den Sprachen des nordeurasischen Areals. Geleitwort zur Diskussion. – *Congressus quartus internationalis fenno-ugristarum Budapestini habitus* 9. – 15. Septembris 1975. Pars I. Acta sessionum. Redigit Gyula Ortutay. Curavit János Gulya. Budapest 1980. S. 71 – 86.

124. Castrén – Suomen suvun etsijä. – *Suomalaiset Aasian-kävijät*. Toim. Kerkko Hakulinen & Olavi Heikkinen. Helsinki. S. 14 – 35.

1981

125. Die altaische Einwirkung auf die uralische Naturterminologie. – Journal of Turkish studies (TUBA) 4. S. 57 – 60.

126. Oskar Blomstedt ja József Budenz kirjeenvaihdossa. – Lakó-Emlékönyv. Budapest. S. 88 – 111.

1982

127. (& Erkki Itkonen & Reino Peltola) Suomen sanojen alkuperä -teoksen artikkelinkirjoitusohjeita ja koeartikkeleita. (Moniste.) Helsinki. 35 s.

1983

128. Björn Collinder 1894 – 1983. – Vir. 87. S. 525 – 527.

129. (& Irina Butanayeva & Juha Janhunen) Material on Shor folklore. – JSFOu 78. S. 89 – 105.

1985

130. Zur Geschichte der uralischen Sprachgemeinschaft unter besonderer Berücksichtigung des Ostseefinnischen. – HUS I = Handbook of Uralic Studies. Leiden. N. 20 s.

1986

Arvosteluja:

131. Kaksi tuoretta bibliografiaa. Ferenc Fabricius–Kovács bibliography. Compiled by *Miklós Kontra*. Bloomington. 1984. György Lakó Bibliographie. Zusammengestellt von *Edith Vértes*. Bloomington. 1985. – Vir. 90. S. 236 – 239. [Vrt. 132.]

1987

Arvosteluja:

132. Zwei neue Bibliographien. Ferenc Fabricius–Kovács bibliography. Compiled by *Miklós Kontra*. Bloomington. 1984. György Lakó Bibliographie. Zusammengestellt von *Edith Vértes*. Bloomington. 1985. – FUF 48. S. 77 – 80 [Vrt. 131.]

Edelleen: muutamia satoja sana-artikkeleja Nykysuomen sanakirjassa III – V (1954 – 59), kirjoituksia suomalaisissa ja ruotsalaisissa päivälehdissä ja aikakauslehdissä (mm. kielenhuoltokysymyksistä Rakennustaidossa 1950 – 51), artikkeleja Otavan Isossa Tietosanakirjassa (1962 – 65), esitelmiä ja kommentteja eri kongresseissa (mm. ehdotus selkupin murteiden transkriptioksi, moniste 1965).

Lyhenteet:

CSS = Commentationes instituti fenno-ugrici “Suomen suku”. Helsinki.

FUF = Finnisch-Ugrische Forschungen. Helsinki.

FUF Anz. = Anzeiger der Finnisch-ugrischen Forschungen. Helsinki.

JSFOu = Journal de la Société Finno-ougrienne. Helsinki.

KV = Kalevalaseuran vuosikirja. Helsinki.

LSFOu = Lexica Societatis Fenno-ugricae. Helsinki.

MSFOu = Mémoires de la Société Finno-ougrienne. Helsinki.

OL = Orientalische Literaturzeitung. Berlin.

StO = Studia Orientalia. Helsinki.

US = Uusi Suomi. Helsinki.

Vir. = Virittäjä. Helsinki.

UAJb. = Ural-Altaische Jahrbücher. Wiesbaden.

Castrenianumin toimitteita

1. Erkki Itkonen, Terho Itkonen, Mikko Korhonen, Pekka Sammallahti: Lapin murteiden fonologiaa. 1971.
2. Pekka Sammallahti: Material from Forest Nenets. Grammatical Sketch, Two Short Texts, Vocabulary. 1974.
3. Pertti Virtaranta: Vienalaisia lastenlauluja. 1973.
4. Mikko Korhonen, Jouni Mosnikoff, Pekka Sammallahti: Koltansaamen opas. 1973.
5. Seppo Suhonen: Liivin kielen näytteitä. 1975.
6. Viljo Nissilälle 21. 8. 1973.
7. Lauri Posti ja Terho Itkonen (toim.): FU-transkription yksinkertaistaminen. 1973.
8. Eero Kiviniemi, Ritva Liisa Pitkänen, Kurt Zilliacus: Nimistöntutkimuksen terminologia, Terminologin inom namnforskningen. 1974.
9. Seppo Suhonen: Lähisukukielten muoto-oppia ja lainasuhteita. 1974.
10. Eila Hämäläinen ja Kaisu Juusela (toim.): Castrenianum. 1975.
11. Eila Hämäläinen und Kaisu Juusela (red.): Castrenianum. 1975.
12. Vienan runonlaulajia ja tietäjiä. Aatu Kurosen (1907), Petri Lesosen (1908) ja Iivo Martisen (1908) muistiinpanot. Julk. Helmi Virtaranta. 1975.
13. Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen symposiumi Petroskoissa 26.—27. 3. 1974. 1975.
14. Pekka Sammallahti: Sodankylän saamelaisten entistä elämää Elsa-Marja Aikion kertomana. 1975.
15. Pertti Virtaranta: Karjalaisia sananlaskuja ja arvoituksia. 1976.
16. Fennistiikan opinnäytteitä 1886—1975. 1977.
17. Juha Janhunen: Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien. 1977.
18. Pertti Virtaranta: Inkeriläisiä sananlaskuja ja arvoituksia. 1978.
19. Kaisu Juusela ja Heikki Paunonen (toim.): Murrenäytteitä sadan vuoden takaa. 1978.
20. Ilmari Vesterinen: Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalispirantin edustus Tuuloksen murteessa. 1980.
21. Tamás Márk ja Pirkko Suihkonen (toim.): Folia Hungarica 1. 1981.
22. Jarmo Elomaa (toim.): Inkerin bibliografia. 1981.
23. Kasvumaa. Eeva Niinivaaran kirjoituksia vuosilta 1923—1981. 1981.
24. Viljo Tervonen ja Irene Wichmann (toim.): Suomalais-unkarilaisten kulttuurisuhteiden bibliografia vuoteen 1981. 1982.
25. Mikko Korhonen ja Pertti Virtaranta (toim.): Ulkomaanlehtorit Unkarissa 17.—22. 5. 1982. 1983.
26. Fennistiikan opinnäytteitä II. 1984.
27. Lauri Kettunen: Vatjan kielen Mahun murteen sanasto. 1986.
28. Ilkka Firon ja Mikko Korhonen (toim.): Folia Hungarica 2. Unkaria Suomessa. 1987.
29. Aulis J. Joki: Kaukomailta ja työkammiosta. 1988.

Jakelu: Suomalais-ugrilainen Seura
Snellmaninkatu 9—11, 00170 Helsinki